

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ДОНБАСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ГОРЛІВСЬКИЙ ІНСТИТУТ ІНОЗЕМНИХ МОВ**

КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ ТА ПЕДАГОГІКИ

СЛОВНИК ПЕДАГОГІЧНИХ ТА ПСИХОЛОГІЧНИХ ТЕРМІНІВ

**ДО ДИСЦИПЛІН: «ПЕДАГОГІКА», «ПЕДАГОГІКА НОВАТОРСТВА»,
«ПЕДАГОГІКА ТА ПСИХОЛОГІЯ ВИЩОЇ ШКОЛИ»,
«МЕТОДИКА ВИХОВНОЇ РОБОТИ ТА ОСНОВИ ПЕДАГОГІЧНОЇ
МАЙСТЕРНОСТІ», «ПЕДАГОГІЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ»**

**для здобувачів вищої освіти денної та заочної форм здобуття освіти
педагогічних спеціальностей**

УДК [378+159.9]:(035+038)

С 48

Розглянуто на засіданні кафедри психології та педагогіки
(протокол № 9 від 04.04.2019 р.)

Затверджено науково-методичною радою
Горлівського інституту іноземних мов ДВНЗ «ДДПУ»
(протокол № 7 від 17.04.2019 р.)

Рецензенти: Є. О. Лодатко, д.пед.н., проф., професор кафедри педагогіки вищої школи і освітнього менеджменту навчально-наукового інституту педагогічної освіти, соціальної роботи і мистецтва ЧНУ імені Богдана Хмельницького
М. М. Кабанець, к.пед.н., доц., завідувач кафедри мовної підготовки ДВНЗ ДонНТУ

Укладачі: Н. А. Несторук, к.пед.н., доцент кафедри психології та педагогіки ГІМ ДВНЗ ДДПУ
Л. В. Кокоріна, к.пед.н., доцент кафедри психології та педагогіки ГІМ ДВНЗ ДДПУ

Під загальною редакцією к.пед.н. Н. А. Несторук

С 48 **Словник педагогічних та психологічних термінів** до дисциплін: «Педагогіка», «Педагогіка новаторства», «Педагогіка та психологія вищої школи», «Методика виховної роботи та основи педагогічної майстерності», «Педагогічний менеджмент»: для здобувачів вищої освіти денної та заочної форм здобуття освіти пед. спец-тей / укладачі: Н. А. Несторук, Л. В. Кокоріна. Слов'янськ : Вид-во Б. І. Маторіна, 2019. 131 с.
ISBN 978-617-7780-03-7

Словник розкриває зміст найбільш уживаних педагогічних та психологічних термінів, понять та категорій, які використовуються у процесі вивчення майбутніми педагогами дисциплін: «Педагогіка», «Педагогіка новаторства», «Педагогіка та психологія вищої школи», «Методика виховної роботи та основи педагогічної майстерності», «Педагогічний менеджмент». До словника введено також ряд термінів і понять, які входять в систему суміжних галузей педагогічної науки, що сприяє формуванню міждисциплінарних зв'язків різних педагогічних дисциплін.

Словник призначений для здобувачів і викладачів педагогічних навчальних закладів, методистів, слухачів системи перепідготовки і підвищення кваліфікації, післядипломної освіти педагогічних працівників, широкого кола читачів, які цікавляться педагогікою.

УДК [378+159.9]:(035+038)

© Н. А. Несторук, 2019

© Л. В. Кокоріна, 2019

© ГІМ ДВНЗ ДДПУ, 2019

ISBN 978-617-7780-03-7

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Розділ 1. Словник термінів до дисципліни «Педагогіка».....	5
Розділ 2. Словник термінів до дисципліни «Педагогіка новаторства».....	53
Розділ 3. Словник термінів до дисципліни «Педагогіка та психологія вищої школи».....	61
Розділ 4. Словник термінів до дисципліни «Методика виховної роботи та основи педагогічної майстерності».....	84
Розділ 5. Словник термінів до дисципліни «Педагогічний менеджмент».....	114

ВСТУП

Актуальність підготовки «Словника педагогічних та психологічних термінів» для здобувачів педагогічних спеціальностей обумовлена необхідністю оволодіння майбутніми педагогами основною термінологією педагогічних та психологічних дисциплін для розуміння, засвоєння та вільного і свідомого використання педагогічних та психологічних термінів у процесі опрацювання матеріалу лекцій, підготовки до практичних й семінарських занять, заліків та іспитів, написання рефератів, курсових робіт та виконання завдань, передбачених робочими програмами та інструктивно-методичними матеріалами з дисциплін.

Ураховуючи значну кількість довідкових видань у галузі педагогіки та психології й наявне розмаїття у тлумаченні ними змісту педагогічних та психологічних термінів, у поданому словнику зроблено спробу визначення та систематизації основного тезаурусу дисциплін «Педагогіка», «Педагогіка новаторства», «Педагогіка та психологія вищої школи», «Методика виховної роботи та основи педагогічної майстерності», «Педагогічний менеджмент», що вивчаються студентами педагогічних спеціальностей, на основі опрацювання літературно-інформаційних джерел, рекомендованих відповідними робочими програмами дисциплін та використовуваних в якості основних у процесі навчання.

Відповідно до зазначеного побудовано структуру словника, яка містить п'ять розділів, наприкінці яких подано перелік використаної літератури:

- 1) Словник термінів до дисципліни «Педагогіка»;
- 2) Словник термінів до дисципліни «Педагогіка новаторства»;
- 3) Словник термінів до дисципліни «Педагогіка та психологія вищої школи»;
- 4) Словник термінів до дисципліни «Методика виховної роботи та основи педагогічної майстерності»;
- 5) Словник термінів до дисципліни «Педагогічний менеджмент».

Перелік термінів, поданий у кожному розділі, систематизовано за абетковим принципом із зазначенням посилань на відповідні інформаційні джерела. Значну кількість термінів подано з кількома варіантами їхніх тлумачень, які пропонуються різними науково-педагогічними й психологічними джерелами, що дає змогу майбутнім педагогам проаналізувати та зіставити різні підходи і точки зору науковців щодо визначення найбільш використовуваних термінів та скласти більш повне та системне уявлення про сутність тих або інших педагогічних та психологічних понять, явищ, процесів.

Пропонований словник може бути доповнений та вдосконалений викладачами відповідних дисциплін у процесі їх викладання та науково-методичної роботи. Словник може бути використаний студентами при підготовці до різних форм аудиторних занять, для виконання домашніх завдань, у процесі самоосвіти, а також викладачами при укладанні завдань для самостійної роботи студентів, для проведення поточних контрольних заходів, при підготовці матеріалів лекцій, методичних розробок тощо.

РОЗДІЛ 1

СЛОВНИК ТЕРМІНІВ ДО ДИСЦИПЛІНИ «ПЕДАГОГІКА»

Активізація навчальної діяльності — сукупність заходів, що здійснюються з метою її інтенсифікації і підвищення ефективності. Здійснюється за трьома напрямками: педагогічним, соціально-психологічним, соціально-економічним [1, с. 496].

Активні методи навчання — методи, що стимулюють пізнавальну діяльність учнів. Будуються, в основному, на діалозі, що передбачає вільний обмін думками про шляхи вирішення тієї або іншої проблеми [1, с. 496].

Алгоритм навчальний — документ письмового інструктажу; чітке розпорядження про найбільш доцільне виконання дій з урахуванням реальних умов, що приводять найкоротшим шляхом до бажаного результату [1, с. 496].

Аналітичний метод - мисленнєвий або практичний розклад цілого на частини з метою вивчення їх суттєвих ознак [6, с. 260].

Аудіальні (звукові) ТЗН - це засоби, які передають інформацію, розраховану на сприймання органами слуху [10, с. 343].

Аудіовізуальні ТЗН: навчальне кіно, телебачення, відеозаписи [10, с. 344].

Базовий навчальний план середньої освіти:

1) є основоположною складовою Державного стандарту загальної середньої освіти. Він дає цілісне уявлення про структуру загальної середньої освіти через інваріантну та варіативну складові, окреслює освітні галузі та розподіл годин між ними, визначає граничнодопустиме навчальне навантаження учнів та загальну кількість навчального часу [9, с. 211];

2) це головний державний нормативний документ, який є складовою частиною державного стандарту загальної середньої освіти. Він дає цілісне уявлення про структуру змісту загальної середньої освіти через інваріантну і варіативну складові; окреслює освітні галузі та розподіл годин між ними за роками навчання; визначає гранично допустиме тижневе навантаження учнів для кожного класу; встановлює кількість навчальних годин, фінансованих з бюджету [10, с. 202];

3) дає цілісне уявлення про змістове наповнення і співвідношення основних галузей знань за роками, навчання в середній школі, мінімальну тривалість вивчення конкретної освітньої галузі знань або навчального предмета, тижневе навчальне навантаження учнів на різних ступенях навчання в середній школі та його структуру (державний компонент як інваріантна частина базового плану і регіональний та шкільний компонент як варіативна його частина; додаткові години на освітні галузі, індивідуальні та групові заняття; курси за вибором і факультативні заняття тощо) [3, с. 12].

Батавська система навчання - пропонувала розподіляти всі заняття на дві частини. Перша частина - проведення звичайних уроків, на яких учитель працює з усім класом. Друга частина - індивідуальні заняття з тими учнями, які не встигають і відчувають труднощі в засвоєнні матеріалу, або з тими, хто бажає поглибити знання із виучуваного матеріалу [10, с. 302].

Белл-ланкастерська система взаємного навчання:

1) старші учні під керівництвом учителя вивчали матеріал самостійно, а потім, отримавши відповідні інструкції, навчали своїх молодших товаришів. Таким чином, один учитель за допомогою учнів-посередників міг навчати 200-300 дітей різного віку [10, с. 302];

2) виникла наприкінці XVIII - на початку XIX ст. в Англії, пов'язана з бурхливим розвитком капіталізму в Англії, появою нових виробництв, потребою в масовій освіті робітників та їх дітей та нестачею вчителів. Тому одному вчителю доручали навчання 250-300 учнів різного віку. Але одноосібно учитель не міг цього зробити. Тому ідея реалізовувалася так: учнів розподіляли на групи з 25-30 осіб. До кожної групи прикріплювали старшого учня (монітора); учитель спочатку навчав елементів грамоти старших учнів, а вони у своїх групах передавали здобуті знання своїм товаришам. Крім того, монітори відповідали за порядок і дисципліну. Таке навчання ще називали "взаємним" [6, с. 248].

Бесіда:

1) діалогічний метод викладу навчального матеріалу, суть якого полягає в тому, щоб за допомогою цілеспрямованих і вміло поставлених питань спонукати учнів до актуалізації (пригадування) вже відомих знань і досягти засвоєння нових знань шляхом самостійних роздумів, висновків і узагальнень [10, с. 274];

2) діалогічний метод навчання, за допомогою якого педагог спонукає учнів відтворювати раніше отримані знання, робити самостійні висновки на основі засвоєного фактичного матеріалу [3, с. 40];

3) метод навчання, який передбачає використання попереднього досвіду студентів з певної галузі знань і на основі цього приведення їх за допомогою діалогу до усвідомлення нових явищ, понять або відтворення вже наявних. За місцем у навчальному процесі розрізняють вступну, поточну й підсумкову бесіди [6, с. 258];

4) це питально-відповідальний метод, розмова вчителя з учнями за допомогою ретельно продуманої системи питань [8, с. 171].

Бінарний (суміщений) урок — особливий, специфічний тип уроку. Проводиться, як правило, двома-трьома викладачами взаємопов'язаних предметів або викладачем спеціального предмету і майстром виробничого навчання [1, с. 496].

Бригадна форма організації праці — організація навчально-виробничої діяльності, за якої учні — члени бригади у виконанні виробничого завдання об'єднані єдиним технологічним процесом; кожен з них виконує одну або кілька операцій, що становлять частину технологічного процесу й забезпечують виконання завдання бригади. Досягнення кінцевого результату діяльності колективу є якісною і кількісною оцінкою праці кожного члена бригади [5].

Бригадно-лабораторна форма навчання: зародилась у 20-х роках минулого століття в радянській школі; з учнів класу формували бригади по 5-9 осіб, на чолі яких стояли обрані бригадири; навчальні завдання у вигляді планів давались на бригаду, яка мала працювати над його виконанням; після

закінчення визначеного періоду бригадир звітував перед педагогом про виконання завдання, на основі чого оцінювалась робота членів бригади. У такий спосіб передбачалось розвивати гуртову пізнавальну діяльність, формувати почуття колективізму [6, с. 249].

Варіативна частина (регіональний та шкільний компоненти) базового навчального плану - передбачає години для вивчення предметів і курсів, які поглиблюють і розширюють базовий зміст освітніх галузей і обираються учнями відповідно до їхніх нахилів і здібностей, а також для факультативних занять [3, с. 13].

Вибіркова частина змісту освіти — це рекомендований для засвоєння зміст навчання, сформований як змістові модулі із зазначенням їх обсягу та форм атестації, призначений для задоволення потреб і можливостей особистості, регіональних потреб у кваліфікованих фахівцях певної спеціалізації, досягнень наукових шкіл і навчальних закладів [3, с. 19].

Вивчення передового виробничого досвіду — своєрідне педагогічне дослідження причин і факторів високих досягнень кваліфікованого робітника або майстра шляхом тривалого спостереження за його діяльністю в процесі навчання і виховання майбутніх робітників [5].

Види навчання - характер взаємодії учителя й учнів у процесі навчання [10, с. 235].

Викладання:

1) діяльність учителя в процесі навчання, у ході якої вчитель виконує велике коло функцій: одночасно навчає учнів, забезпечує їх розумовий розвиток, виховує, організовує до роботи, контролює і т. д. [9, с. 14];

2) діяльність учителя в процесі навчання, яка передбачає постановку мети співпраці з учнями і її реалізацію (повідомлення нових знань, організацію всіх процесів, пов'язаних із засвоєнням, закріпленням, застосуванням знань, перевіркою та оцінкою результатів навчання) [10, с. 213-214];

3) навчальна діяльність викладачів предметів теоретичного навчання; компонент процесу навчання [1, с. 503].

4) це діяльність з організації засвоєння змісту освіти та керівництво цим засвоєнням [8, с. 91].

Виробнича практика – складова частина навчального процесу, необхідна для підготовки робітників та спеціалістів, сприяє зміцненню й перевірці набутих учнями теоретичних знань, встановленню тісного зв'язку навчальних закладів з виробництвом. Виробнича практика учнів організовується на підприємствах, оснащених сучасним устаткуванням, її обсяг, зміст і строки передбачені навчальними планами та програмами навчальних закладів. У профтехучилищах різного типу виробниче навчання з передвипускною виробничою практикою є основою професійної підготовки майбутніх кваліфікованих робітників [5].

Виробниче навчання:

1) планомірно організований процес спільної діяльності майстра та учнів, спрямований на формування в них таких практичних професійних знань,

навичок та умінь, які відповідають сучасному рівню техніки і технології виробництва. Крім того, виробниче навчання сприяє вихованню в учнів якостей сучасного робітника, розвитку розумових, фізичних сил і здібностей, творчого ставлення до праці [5];

2) практична підготовка учнів професійних училищ (ліцеїв) до певного виду продуктивної праці за професією відповідно до вимог державного стандарту професійної освіти. Для виробничого навчання як складової частини навчального процесу характерні специфічні цілі і завдання, зміст, форми, методи й засоби навчання [1, с. 504].

Виробничий процес:

1) сукупність як природних дій і перетворень, так і дій людини — трудових процесів, у результаті яких виходить необхідний продукт, або, у ширшому сенсі, корисний продуктивний результат [1, с. 504];

2) це сукупність основних технологічних процесів і перетворень, а також трудових дій людини [3, с. 107].

Вихідний (підсумковий) контроль - включає державну кваліфікаційну атестацію (кваліфікаційну пробну роботу, державний кваліфікаційний іспит або захист дипломної роботи, дипломного проекту чи творчої роботи, що їх замінює) [3, с. 99].

Виховання:

1) передача суспільно-історичного досвіду новим поколінням з метою підготовки їх до суспільного життя і продуктивної праці [1, с. 496];

2) процес взаємодії вихователя і вихованця з метою формування особистості для самореалізації в усіх сферах життєдіяльності [11, с. 10].

Виховна функція навчання: включає формування наукового світогляду, моралі, трудових, естетичних, етичних поглядів, переконань, способів відповідної поведінки і діяльності в суспільстві, системи ідеалів, відношень, потреб, фізичної культури, гігієнічних умінь та навичок [8, с. 93].

Візуальні ТЗН - це засоби, в яких носіями інформації є діафільми, діапозитиви, епіпосібники і транспаранти, що подаються учням за допомогою діапроекторів, епіпроекторів і графопроекторів (кодоскопів) у вигляді нерухомих зображень предметів [10, с. 342].

Внутрішня, рівнева диференціація - така організація навчального процесу при якій врахування індивідуальної особливості кожного учня здійснюється в умовах звичайного класу [9, с. 331-332].

Вправи:

1) метод навчання, сутність якого полягає у цілеспрямованому, багаторазовому повторенні студентами окремих дій чи операцій з метою формування умінь та навичок [6, с. 259];

2) метод професійного навчання; багатократні повторення певних дій з метою їх свідомого вдосконалення. У результаті вправ в учнів формуються професійні навички і вміння, поглиблюються і вдосконалюються знання [1, с. 507];

3) метод, суть якого полягає в тому, що учні виконують багаторазові дії, тобто тренуються у застосуванні засвоєного матеріалу на практиці [10, с. 280];

4) багаторазове повторення певних дій або видів діяльності для їх засвоєння, яке опирається, на розуміння і супроводжується свідомим контролем і коректуванням [8, с. 174];

5) цілеспрямоване, багаторазове повторення учнями певних дій та операцій (розумових, практичних) для формування навичок і вмінь [3, с. 43].

Впровадження передового педагогічного або виробничого досвіду – застосування передового досвіду за ініціативою інженерно-педагогічних працівників відповідно до потреб училища та з урахуванням створених для цього умов [5].

Вступний інструктаж (вступне інструктування) – сукупність методів і прийомів виробничого навчання, які використовуються на початку занять з метою підготовки до активного, безпомилкового . і свідомого виконання трудових завдань [5].

Графічна контрольна перевірка - графічна форма відповіді учня на запитання, коли обчислення або знаходження різних величин здійснюються за допомогою креслення, графіка, малюнка, діаграми, тощо [3, с. 47].

Графічні справи - відображення знань учнів у кресленнях, графіках, діаграмах, гістограмах, таблицях, ескізах, замальовках із натури [3, с. 43].

Групова форма навчання:

1) вчитель займається зі стабільною групою учнів одночасно [10, с. 301];

2) набула значного поширення в період середньовіччя й зберігалася в багатьох школах Європи ще у XIX ст. Застосовуючи цю форму, вчитель навчає групу дітей, які перебувають на різних щаблях вікового й інтелектуального розвитку. Таке навчання дає змогу давати основи грамоти (читання, письмо, рахунок) чималій кількості дітей порівняно з індивідуальною формою, проте є примітивним, оскільки в одній кімнаті доводиться навчати дітей, які мають різні рівні освіти [6, с. 247].

Групова форма організації навчальної діяльності учнів – створення невеликих за складом груп у межах одного класу [10, с. 332].

Дальтон-план:

1) система навчання, головна ідея якої полягала в тому, що класи замінювалися лабораторіями або предметними майстернями, уроки відмінялися; учень працював у лабораторіях або в майстернях індивідуально, виконуючи отримане від учителя завдання; учитель постійно знаходився в цих лабораторіях чи майстернях, допомагаючи учням [10, с. 303-304];

2) (засновниця - вчителька з м. Дальтон (США) Е. Паркхерст) - форма організації навчання, за якої зміст навчального матеріалу з кожної дисципліни поділявся на частини (блоки), кожен учень отримував індивідуальне завдання у формі плану й самостійно його виконував. Потім звітувався, набираючи відповідну кількість балів, а потім отримував наступне завдання. Учитель тут відігравав роль організатора-консультанта. Учні з класу до класу переводили не після закінчення навчального року, а залежно від рівня оволодіння програмним матеріалом, тобто 3-4 рази на рік [6, с. 248-249].

Дедуктивний метод:

1) це перехід від загального до часткового, від припущень і посилянь до їх наслідків і висновків. Учитель спочатку повідомляє загальне положення, формулу, закон, а потім поступово виводить часткові випадки [8, с. 175];

2) базується на вивченні навчального матеріалу від загального до окремого, одиничного. Студенти ознайомлюються із загальною закономірністю, а потім на основі цієї закономірності, правила, закону характеризуються інші явища, предмети [6, с. 261].

Дедукція — спосіб міркування, за якого частковий висновок робиться лише логічним шляхом від загальних положень (спочатку вивчаються загальні положення — закони, правила, формули, а потім — часткові випадки) [3, с. 40].

Демонстрація:

1) метод, суть якого полягає в наочно-чуттєвому ознайомленні учнів з явищами, процесами, об'єктами в їх природному вигляді [10, с. 279];

2) метод навчання, який передбачає показ предметів і процесів у натурі, динаміці [6, с. 258].

Державний компонент загальної середньої освіти (інваріантна частина навчального плану) - визначає обов'язкові для вивчення в усіх загальноосвітніх навчальних закладах навчальні предмети, що має забезпечити досягнення кожним випускником середньої школи мінімального обов'язкового освітнього рівня незалежно від типу навчального закладу чи його регіональної належності [10, с. 201].

Державний стандарт загальної середньої освіти - чітко окреслений обсяг змісту загальної середньої освіти та характеристики рівня його засвоєння, що задає державну норму освіченості і гарантії держави щодо її одержання громадянами [3, с. 12].

Державні вимоги до мінімального рівня засвоєння змісту загальної середньої освіти за ступенями навчання (початкова, основна і старша школа) - засвідчують досягнення учнем мети загальноосвітньої підготовки на певному віковому етапі свого розвитку; містять критерії, відтворені у вигляді типових завдань, і форми оцінки відповідності рівня освіченості конкретної особи державному стандарту загальної середньої освіти [3, с. 13].

Державні гарантії одержання середньої освіти - зобов'язання держави у правовому і фінансовому планах безумовно забезпечувати реалізацію складових освітнього стандарту [3, с. 13].

Дидактика:

1) педагогічна наука, що вивчає теорію освіти і навчання [5];

2) розділ педагогіки, який містить теорію навчання і освіти [8, с. 71];

3) теорія освіти і навчання [9, с. 13];

4) (від гр. *didacticos* - той, хто повчає, і *didasko* - той, хто вивчає) - галузь педагогіки, яка досліджує навчання на найбільш загальному рівні - теоретичному. Це педагогічна теорія, яка науково обґрунтовує зміст освіти, виявляє закономірності, які діють у процесі навчання, розкриває принципи навчання, визначає зміст, методи і організаційні форми навчального процесу [10, с. 156-157];

5) (гр. *didaktikos* - повчальний) - галузь педагогіки, в якій розглядається теорія освіти й навчання [6, с. 164].

Дидактична концепція (лат. *conceptio* - система поглядів, те чи інше розуміння явищ, процесів) - система поглядів на процес навчання [10, с. 158].

Дидактична система:

1) організований об'єкт, за допомогою якого вчитель забезпечує управління процесом передачі і засвоєння учнями системи знань про суспільство, природу, людину, і на цій основі розвиток у кожного з них пізнавальних сил, формування наукового світогляду, культури поведінки, позитивних людських якостей. Дидактична система — це сукупність взаємозв'язаних елементів, якими є цілі навчання, зміст навчання, методи навчання, засоби і організаційні форми навчання [9, с. 16-17];

2) сукупність елементів, що утворюють єдину цілісну структуру, спрямовану на досягнення мети навчання. До системи входять: цілі, зміст освіти, дидактичні процеси, організаційні форми, методи, засоби, принципи навчання [10, с. 158].

Дидактичні принципи (принципи дидактики) — це вихідні положення, які визначають зміст, організаційні форми і методи навчального процесу відповідно до загальних цілей і закономірностей [10, с. 254].

Динамічна демонстрація – показ рухомої наочності (кіно-, відеофільми та ін.) або навчальних об'єктів у стані руху, розвитку, поетапної видозміни (таблиці, схеми, предмети, деталі, машини та ін.) [5].

Дискусія (від лат. *discussion* - розгляд, дослідження) - суперечка, обговорення певного питання. Базується на обміні думками між педагогами, учнями, педагогами й учнями, що вчить їх мислити самостійно [3, с. 46].

Диспут навчальний:

1) (від лат. *disputo* - досліджую, сперечаюсь) - публічна суперечка на наукову, літературну, суспільно важливу тему [3, с. 46];

2) це обмін думками з наукової чи суспільної теми. Підготовка до диспуту починається з оголошення теми та програми; ознайомлення учнів з висвітленням вказаної проблеми в літературі, вибору ведучого та його підготовки до диспуту, запрошення спеціалістів з даної теми для підсумків, обладнання аудиторії, у якій буде проводитися диспут [8, с. 178-179].

Диференціація навчання - така форма індивідуалізації, коли учні, схожі за певними індивідуальними особливостями, об'єднуються в групи для окремого навчання [10, с. 306].

Диференційоване навчання — це така організація навчального процесу, при якій створюються умови, які дають змогу кожному учневі розкрити всі свої потенційні навчальні можливості [9, с. 327].

Діагностика навчання – обов'язковий компонент освітнього процесу, за допомогою якого визначається досягнення поставлених цілей [3, с. 90].

Діагностика освітньої діяльності учня – контроль, перевірка, облік, оцінювання, нагромадження статистичних даних, їхній аналіз, рефлексія, виявлення динаміки освітніх змін і особистісних прирощень учня,

перевизначення цілей, уточнення освітніх програм, коректування ходу навчання, прогнозування подальшого розвитку навчання [3, с. 90].

Діагностика педагогічна - особливий вид діяльності, що є встановленням і вивченням ознак, які характеризують стан і результати процесу навчання, і дозволяє на цій основі прогнозувати, визначати можливі відхилення, шляхи їх попередження, а також коректувати процес навчання в цілях підвищення якості підготовки кваліфікованих робочих і фахівців [1, с. 497].

Діапозитиви - це фотографічні чорно-білі або кольорові зображення на плівці або склі [10, с. 342].

Діафільми - складаються із чорно-білих або кольорових позитивних фотографічних зображень, розміщених у логічній послідовності на плівці. Вони використовуються тоді, коли явище вимагає тривалого вивчення і потребує показу його динаміки [10, с. 342].

Ділові (виробничі) ігри - «активний» метод навчання. Забезпечують ефективну організацію взаємодій викладача (майстра) і учнів, реальну практичну значущість отриманих учнями знань і вмінь, їх перенесення в нові нетипові умови [1, с. 497].

Діяльнісний підхід в освіті — система принципів, форм і методів, що забезпечують першочергове засвоєння знань і вмінь, необхідних для ефективної і такої, що приносить задоволення, діяльності в різних сферах практичного життя [1, с. 497].

Догматичний тип навчання: викладач повідомляє студентам певну сукупність знань у готовому вигляді без пояснення; студенти засвоюють знання без усвідомлення й розуміння і майже дослівно відтворюють завчене; від студентів не вимагається застосування знань на практиці. Цей тип навчання сприяє певною мірою розвитку механічної пам'яті, але не створює умов для розвитку інтелектуального потенціалу особистості, не забезпечує підготовку людини до практичної діяльності на основі набутих знань [6, с. 184].

Додаткові заняття і консультації - проводяться з окремими учнями або групою учнів з метою заповнення пропусків, у знаннях, формування умінь і навичок, для задоволення підвищеного інтересу до навчального предмету [3, с. 57].

Допоміжні форми організації навчальної роботи - заняття, які доповнюють і розвивають класно-урочну діяльність учнів: семінари, практикуми, консультації, конференції, гуртки, факультативні заняття, навчальні екскурсії, домашню самостійну роботу учнів та інші форми [10, с. 327].

Дослідницький метод навчання:

1) передбачає активну самостійну роботу учнів на занятті: аналіз явищ, формулювання проблеми, висунення і перевірка гіпотез, самостійне формулювання висновків та найбільш повно реалізується в умовах проблемного навчання [3, с. 39];

2) після аналізу матеріалу, постановки проблем і визначення завдань та короткого усного або письмового інструктажу ті, хто навчаються, самостійно опрацьовують наукові джерела, проводять спостереження і виміри, виконують інші дії пошукового характеру [6, с. 264-265];

3) спрямований на включення студентів у самостійне розв'язання пізнавального завдання з використанням необхідного обладнання. Для ефективності цього методу варто дотримуватися низки вимог: створення проблемної ситуації; керівництво студентами при виділенні пізнавального завдання; спонукання студентів до пошуків гіпотези, перевірки її достовірності; надання допомоги у пошуках ефективних методів і резерву знань, необхідних для розв'язання задачі; орієнтація студентів на проведення досліджень і систематизація результатів проведеної роботи; включення студентів у самостійний аналіз перебігу та результатів проведеної роботи [6, с. 262-263].

Дослідні роботи — пошукові завдання, проекти, що передбачають індивідуалізацію навчання, розширення обсягу знань учнів, виконують на факультативних, гурткових заняттях з метою підготовки учнів до виконання навчальних завдань на найвищому рівні пізнавальної активності та самостійності [3, с. 43].

Друковані засоби навчання - картини, таблиці, картки для складання таблиць, роздавальний образотворчий матеріал [3, с. 83].

Екскурсія:

1) форма навчання, при якій учні сприймають і засвоюють знання шляхом виходу до місця розміщення об'єктів, які вивчаються (природи, заводів, історичних пам'яток), і безпосереднього ознайомлення з ними [8, с. 158];

2) це специфічне навчально-виховне заняття, перенесене відповідно до певної освітньої або виховної мети на підприємство, в музеї, на виставку та ін. [3, с. 57].

Екстенсивний підхід до організації навчання - досягнення бажаних результатів за рахунок кількісних чинників (збільшення термінів навчання у ВНЗ, кількості годин на вивчення окремих навчальних дисциплін тощо). На певних етапах історичного розвитку такий підхід задовольняв потреби суспільства, але з часом вичерпав свої можливості. З розвитком науки, збільшенням обсягу інформації, ускладненням виробничих технологій, актуалізацією проблеми продукування інтелектуального багатства виникає необхідність інтенсифікації (посилення, збільшення напруженості, продуктивності, дієвості навчального процесу) [6, с. 189].

Ефективність навчання — міра збігу реально досягнутих результатів з цілями, передбаченими освітньою програмою [1, с. 508].

Загальна освіта - процес оволодіння знаннями, уміннями й навичками з основ наук, які потрібні людині у повсякденному житті, а також підготовки до здобуття професійної освіти. Загальну освіту здобувають у загальноосвітніх навчально-виховних закладах (школах, гімназіях, ліцеях, колегіумах) [6, с. 234].

Загальні дидактичні закономірності (загальні закономірності процесу навчання):

1) ті, дія яких поширюється на всю систему процесу навчання [6, с. 202];

2) охоплюють своєю дією всю систему (процес навчання) [10, с. 249].

Заклучний інструктаж – сукупність методів виробничого навчання, які використовуються з метою підведення підсумків виконання трудових завдань і об'єктивного оцінювання підсумків виконання трудових завдань [5].

Закон взаємозв'язку та взаємозумовленості індивідуальної, групової та колективної навчальної діяльності - ці види організаційної діяльності можуть бути розведені у часі або поєднуватися, взаємопроникати; на певному етапі якомусь видів діяльності може надаватися перевага, але вони мають не виключати, а передбачати один одного [6, с. 202].

Закон взаємозв'язку та єдності теорії і практики в навчанні - означає, що будь-яке наукове знання прямо чи опосередковано слугує практиці (та й виводиться в кінцевому підсумку з неї) з чого випливає необхідність опори на суспільну практику та життєвий досвід учнів, конкретизації і застосування наукових положень у практиці, наскільки дають можливість специфіка матеріалу, підготовленість учнів та умови навчання [6, с. 202].

Закон дидактичний (педагогічний):

1) внутрішній істотний зв'язок явищ навчання, який зумовлює їх необхідний вияв і розвиток [6, с. 200];

2) такий компонент логічної структури педагогічної науки, який відображає об'єктивні, внутрішні, істотні і відносно стійкі зв'язки педагогічних явищ, сприяє науковому управлінню навчальною і виховною діяльністю, передбаченню результатів управлінського рішення, спрямованого на оптимізацію змісту форм і методів цієї діяльності [9, с. 81].

Закон зумовленості результатів навчання характером діяльності та спілкування учнів - розкриває вплив процесів, які формують особистість, у тому числі пізнавальних, ступеня самостійності та продуктивності діяльності учнів на результати навчання [6, с. 202].

Закон розвивального й виховного впливу навчання на учнів: і зміст, і стиль спілкування, і характер завдань - усі компоненти навчання неодмінно впливають на формування орієнтацій, особистісних якостей, духовного світу, здібностей, рис характеру вихованців [6, с. 201].

Закон соціальної зумовленості цілей, змісту та методів навчання - розкриває визначальний вплив суспільства через соціальне замовлення освіти на зміст, цілі, масштаби, засоби, методи організації навчального процесу [6, с. 201].

Закон цілісності та єдності педагогічного процесу - відображає зв'язок частини (наприклад факту, закону) і цілого (наприклад теорії, загальної наукової картини світу), взаємозв'язок раціонального та емоційного, репродуктивного і продуктивного, зумовлює необхідність гармонійної інтеграції предметів, змістового, мотиваційного й операційного компонентів (діяльності), оволодіння знаннями і розвитку [6, с. 202].

Закономірність - об'єктивні, суттєві, постійні, необхідні для того чи іншого явища зв'язки, які за певних умов повторюються [10, с. 247].

Закономірність дидактична – виражає об'єктивно існуючі, суттєві, обов'язкові для того чи іншого явища, процесу, предмета навчання зв'язки, які за однакових умов обов'язково повторюються [6, с. 202].

Закономірність змісту навчання (загальна дидактична закономірність) - зміст навчання (освіти) залежить: а) від суспільних потреб, мети освіти, цілей, завдань навчання; б) вікових можливостей учнів; в) рівня розвитку теорії і практики навчання; г) матеріально-технічних і економічних можливостей навчальних закладів [6, с. 203].

Закономірність методів навчання (загальна дидактична закономірність) - ефективність дидактичних методів залежить: а) від знань і навичок використання методів; б) завдань навчання; в) змісту навчання; г) віку учнів; д) навчальних можливостей учнів; є) матеріально-технічного забезпечення; ж) організації навчального процесу [6, с. 203].

Закономірність мотивації навчання (загальна дидактична закономірність) - результативність навчання зумовлюється: а) внутрішніми мотивами (стимулами) навчання; б) зовнішніми (суспільними, економічними, педагогічними) умовами і стимуляторами [6, с. 203].

Закономірність результату навчання (загальна дидактична закономірність) - кінцевий результат процесу навчання залежить: а) від результатів попередніх етапів навчання; б) характеру й обсягу матеріалу, що вивчається; організаційно-педагогічного впливу педагогів; г) здатності учнів до навчання; д) часу навчання [6, с. 203].

Закономірність управління навчанням (загальна дидактична закономірність) - продуктивність навчання спричиняється: а) інтенсивністю зворотних зв'язків у процесі навчання; б) обґрунтованістю регулюючих впливів [6, с. 203].

Закономірність цілей навчання (загальна дидактична закономірність) - цілі навчання залежать: а) від рівня і темпів розвитку суспільства; б) потреб і можливостей суспільства; в) рівня розвитку і можливостей педагогічної науки та практики [6, с. 203].

Засоби навчання:

1) об'єкти, які використовуються педагогом учнями для засвоєння нових знань. До традиційних засобів навчання, що використовуються відносяться: підручники, малюнки, таблиці, мова, устаткування навчальних майстерень, кабінетів, лабораторій, інформаційні (комп'ютерні) засоби і засоби організації і управління навчальним процесом [3, с. 80];

2) весь арсенал, інструментарій, за допомогою якого вчитель досягає мети (наочні посібники, ТЗН, письмо і письмові вправи, трудова діяльність у майстерні, лабораторії, на польовій ділянці; логіка, уява, інтуїція, інтерес тощо) [8, с. 169];

3) матеріальні об'єкти, предмети, призначені безпосередньо для організації і здійснення педагогічного процесу і виконання функцій розвитку учнів [1, с. 507];

4) весь арсенал, який застосовує вчитель, щоб досягти на уроці мети. Існують предметні, практичні, інтелектуальні, емоційні засоби навчання [8, с. 74];

5) різноманітне навчальне обладнання, що використовується у системі пізнавальної діяльності (книги, письмове приладдя, лабораторне обладнання, технічні засоби та ін.) [6, с. 252];

б) різноманітні матеріали і знаряддя навчального процесу, завдяки яким більш успішно і за короткий час досягаються визначені цілі навчання. До засобів навчання належать: підручники, навчальні посібники, дидактичні матеріали, технічні засоби (ТЗН), обладнання, станки, навчальні кабінети, лабораторії, ЕОМ, ТБ та інші засоби масової комунікації [10, с. 339].

Засоби слухової наочності - аудіокасети, компакт-диски. Ці засоби сприяють виробленню у учнів літературної вимови, правильного наголосу, інтонації, тощо [3, с.83].

Здатність – властивість індивіда здійснювати, виконувати, робити щонебудь, поводити себе певним чином; в тому числі психічний та фізичний стан індивіда, в якому він спроможний виконувати певний вид продуктивної діяльності [13, с. 15].

Здібності – індивідуальні особливості особистості, що дають їй змогу за однакових умов успішніше за інших оволодівати певною діяльністю, розв'язувати творчі задачі [12, с. 10].

Зміст вищої освіти – науково обґрунтована система дидактичного та методично оформленого навчального матеріалу для різних освітніх і освітньо-кваліфікаційних рівнів [3, с. 18].

Зміст загальної середньої освіти - це частина культури, соціального досвіду суспільства, яка використовується в навчальному процесі для вирішення завдань навчання, виховання і розвитку особистості [10, с. 185].

Зміст контролю – це комплексна перевірка навчальної діяльності учнів, у процесі якої здійснюється засвоєння змісту загальної середньої освіти: формуються знання, загально навчальні та предметні уміння і навички, розвиваються творчі здібності, оцінні судження [10, с. 361].

Зміст навчання — сукупність предметів і тем, що підлягають вивченню та з яких складається програма або курс освітньої установи [1, с. 506].

Зміст освіти - один із компонентів процесу навчання. Це система наукових знань, умінь і навичок, оволодіння якими забезпечує всебічний розвиток розумових і фізичних здібностей школярів, формування світогляду, моралі й поведінки, підготовку до суспільного життя, праці [3, с. 8].

Зміст освіти:

1) основний елемент освітнього процесу, що становить основу, на якій досягаються його соціальні цілі. У загальному вигляді термін позначає сукупність досягнень в різних сферах життєдіяльності людського суспільства, які необхідно зробити надбанням осіб, залучених до освітнього процесу [1, с. 506];

2) гуманістично орієнтована і педагогічно адаптована система знань, способів діяльності, досвіду творчої діяльності і досвіду ставлень до світу [10, с. 186];

3) система знань, умінь і навичок, які закладають основи для розвитку і формування особистості [8, с. 73];

4) система наукових знань, умінь і навичок, оволодіння якими забезпечує всебічний розвиток розумових і фізичних здібностей учнів, формування наукового світогляду, моралі і поведінки, підготовку до суспільного життя, до праці. Зміст освіти покликаний забезпечити передачу і засвоєння підростаючими

поколіннями досвіду старших поколінь, змісту соціальної культури для дальшого розвитку засвоєного досвіду [8, с. 126-127];

5) чітко окреслене коло знань, умінь, навичок і компетенцій, якими людина оволодіває шляхом навчання у навчальному закладі або самостійно; система наукових знань про природу, суспільство, людське мислення, культуру та практичних умінь і навичок, необхідних для життєдіяльності людини. Зміст освіти закріплюється державними документами та навчально-методичними комплексами. Це навчальні плани, навчальні програми, підручники, посібники [6, с. 234-235].

Знання:

1) колективний досвід людства, результат пізнання об'єктивної реальності, що є базою формування умінь і навичок [6, с. 178];

2) основний елемент змісту загальної середньої освіти, що відображає узагальнений досвід пізнання дійсності, накопичений людством у процесі соціально-історичної практики [10, с. 186];

3) система понять, засвоєних людиною. Загальний обсяг і якість знань, які мають бути засвоєні в процесі навчання, визначаються навчальними програмами теоретичних дисциплін, а обсяг і якість знань з професії – кваліфікаційними характеристиками і навчальними програмами спеціальних дисциплін [5];

4) накопичена працівником інформація про властивості матеріалів, устрій машин, механізмів та ін., методи праці і виробництва, що відносяться до даної професії, спеціальності, а також про загальний культурно-технічний розвиток суспільства [1, с. 497];

5) осмислена суб'єктом і зафіксована в його пам'яті сприйнята ним інформація про світ, це інформація, присвоєна особистістю. Знання можна виразити через відчуття, сприймання, уявлення, поняття, судження, теорію, наукову картину світу [9, с. 139, с. 148];

6) продукт пізнання (уявлення, поняття) людиною предметів і явищ, діяльності, законів природи і суспільства [8, с. 73];

7) цілісна система відомостей, пізнання, які накопичені людством. Повинні бути засвоєні основні поняття, терміни, факти повсякденної дійсності і науки, закони науки; теорії, які містять систему наукових знань; знання про шляхи, методи пізнання, типи і способи розумових дій; оцінні знання, тобто такі, які характеризують суспільне, особисте значення для людини матеріалу, що вивчається [3, с. 9].

Зображальні (образно-опосередковані) засоби — навчальні картини, репродукції художніх картин, макети, муляжі та ін. Цінність їх полягає в тому, що вони в яскравій, образній формі відображають складні предмети і явища [3, с. 42].

Зовнішня диференціація — це така організація навчально-виховного процесу, при якій врахування індивідуальних особливостей учнів здійснюється у спеціально організованих класах, групах, школах. Комплектування цих шкіл, класів, груп учнями здійснюється на основі певних критеріїв. Такими критеріями є задатки, нахили, здібності, майбутній професійний інтерес.

Зовнішня диференціація проявляється у широкій мережі гімназій, ліцеїв, спеціалізованих шкіл, класів з поглибленим вивченням предметів, профільних класів, класів з випереджальним розвитком, класів вирівнювання, класів за рівнем знань, факультативів, курсів за вибором [9, с. 328].

Ілюстрація:

1) метод навчання, за якого предмети і процеси розкриваються через їх символічне зображення (світлини, малюнки, схеми, графіки та ін.) [6, с. 258];

2) показ і сприймання предметів, процесів і явищ у їх символічному зображенні за допомогою карт, плакатів, портретів, фотографій, малюнків, схем, репродукцій тощо [10, с. 280];

3) допоміжний метод при словесному методі, який передбачає ілюстрацію статистичної наочності і плакатів, таблиць, карт, зарисовок на дошці, картин та ін. [8, с. 173]

Інваріантна частина (державний компонент) базового навчального плану - визначає обов'язкові для вивчення в усіх загальноосвітніх навчальних закладах України освітні галузі і встановлює мінімальну кількість відведених для цього навчальних годин [3, с. 13].

Індивідуалізація навчання:

1) такий підхід до організації навчального процесу, при якому враховуються особові особливості учнів, їх соціальний і навчальний досвід, а також рівень інтелектуального розвитку, пізнавальні інтереси, соціальний статус, режим життєдіяльності та інші чинники, що роблять вплив на успішність учіння [1, с. 497];

2) система засобів, яка сприяє усвідомленню учнем своїх сильних і слабких можливостей навчання, підтримці і розвитку самобутності з метою самостійного вибору власних смислів навчання [10, с. 306].

Індивідуальна форма навчання:

1) виникла в античних країнах і широко використовувалась у середньовічній Європі. Сутність її полягає в тому, що вчитель навчає кожного учня індивідуально, що дає змогу враховувати особистісні можливості учнів і відповідно визначати зміст, форми й методи навчальної роботи, що сприяє ефективності навчального процесу. Проте індивідуальне навчання не набуло широкого застосування. Воно не дає можливості охопити навчанням велику кількість дітей, оскільки є надто дорогим, але елементи індивідуального навчання використовуються донині (індивідуальні консультації, навчання гри на музичних інструментах, вокалу та ін.) [6, с. 247];

2) учитель спілкується з учнем "сам на сам" у будинку вчителя або учня, учень виконує завдання індивідуально [10, с. 300].

Індивідуальна форма організації роботи учнів: самостійне виконання учнем однакових для всього класу завдань без контакту з іншими учнями, але в єдиному для всіх темпі [10, с. 330].

Індивідуально-групова форма навчальної роботи – розподіл навчальної роботи між членами групи, коли кожен член групи виконує частину спільного завдання [10, с. 33].

Індивідуально-групова форма організації навчального процесу: вчитель працює не з одним учнем, а з групою різновікових дітей, неоднакових за рівнем підготовки [10, с. 300].

Індуктивний метод - це шлях вивчення предметів, явищ від одиничного до загального. У результаті розуміння сутності ознак, властивостей одиничних предметів чи явищ, понять є можливість усвідомити істотні, типові закономірності чи властивості однопорядкових предметів або явищ [6, с. 261].

Індуктивний спосіб навчання (від часткового до загального) передбачає спочатку викладання фактів, демонстрацію дослідів і наочних посібників, виконання вправ, а потім поступового підведення учнів до узагальнень, визначення понять, формулювання законів [8, с. 175].

Індукція - спосіб міркування, при якому висновок отримують на основі аналізу окремих фактів (перехід від одиничних фактів до загальних положень) [3, с. 40].

Інновація — комплексний процес створення, розповсюдження і використання нового практичного засобу (нововведення, нововведення) в галузі техніки, технології, педагогіки, наукових досліджень [1, с. 497].

Інструктаж:

1) короткі, лаконічні, чіткі вказівки (рекомендації) щодо виконання дії [3, с. 41];

2) метод навчання, який передбачає розкриття норм поведінки, особливостей використання методів і навчальних засобів, дотримання правил безпеки під час виконання навчальних операцій [6, с. 258];

3) навчальна діяльність майстра в процесі виробничого навчання учнів [1, с. 498];

4) сукупність методів виробничого навчання, чітко визначена система вказівок, рекомендацій, які стосуються способів трудових дій, умінь, здібностей [5].

Інструктивно-практичний метод викладання і продуктивно-практичний метод учіння - викладач інструктує учнів словесними, наочними або практичними способами, як виконувати певні практичні дії; учні за допомогою вправ відшліфовують різні уміння і навички) [3, с. 44].

Інтеграція учбової і практичної діяльності — спосіб їх об'єднання, що передбачає активну взаємодію процесів засвоєння теорії і її практичного застосування, їх злиття в єдиний процес збагачення творчого потенціалу особистості [1, с. 498].

Інтелектуальна діяльність — свідомо самоорганізація пізнання світу людиною; активне прагнення до пізнавальної (мисленнєвої) діяльності. Синоніми — пізнавальна, розумова діяльність [1, с. 498].

Інтенсифікація навчання - досягнення бажаних результатів за рахунок якісних чинників, тобто шляхом напруження, більш ефективного використання розумових можливостей особистості; це зокрема організація навчального процесу на науковій основі з погляду розуміння сутності навчання, його рушійних сил, логіки навчального процесу, форм, методів і засобів навчання [6, с. 196].

Інформатизація освіти - це процес впровадження в освіту інформаційних знань, методів, технологій [10, с. 347].

Інформаційна технологія навчання — процес підготовки і передачі інформації учню, засобом здійснення якого є комп'ютер [1, с. 497].

Кваліфікаційна характеристика – перелік знань, навичок, умінь, якими повинен оволодіти робітник відповідної професії та кваліфікації. Джерелом для розробки кваліфікаційної характеристики є тарифно-кваліфікаційні довідники, складені для окремих професій і спеціальностей у конкретній галузі промисловості, сільського господарства, транспорту, зв'язку тощо [5].

Кваліфікація:

1) ступінь і вид професійної навченості працівника, наявність у нього знань, навичок і вмінь, необхідних для виконання ним певної роботи. Кваліфікація працівників відбивається в їх тарифікації (привласнення працівникові тарифного розряду (класу) залежно від його кваліфікації, складності роботи, точності і відповідальності виконавця). Істотними ознаками кваліфікації (компетентності) є рівень, визначуваний комбінацією наступних критеріїв: рівень засвоєння знань і умінь (якість знань і умінь); діапазон і широта знань і умінь; здатність виконувати спеціальні завдання; здатність раціонально організовувати і планувати свою роботу; здатність використання знання в нестандартних ситуаціях (швидко адаптуватися при зміні техніки, технології, організації і умов праці) [1, с. 498];

2) ступінь професійної підготовки працівника, наявність у нього знань, умінь і навичок, необхідних для виконання певного виду роботи. Залежно від оволодіння певною сукупністю знань, умінь та навичок, рівня кваліфікації працівника спеціальна кваліфікаційна комісія присвоює йому певний тарифний розряд згідно з вимогами тарифно-кваліфікаційного довідника [5].

Класно-урочна система навчання:

1) форма навчання, що передбачає роботу педагога з групами учнів встановленого незмінного складу. Протягом академічної години, що називається уроком, педагог здійснює контроль засвоєння попереднього матеріалу, повідомляє нові знання і перевіряє їх закріплення [1, с. 498];

2) така організація навчального процесу, при якій учні групуються по класах і основною формою навчання є урок [8, с. 145];

3) бере свій початок з братських шкіл України і Білорусі. Саме у них відпрацьовувались елементи урочної системи. Сутність класно-урочної системи зводиться до того, що учитель одночасно навчає чималу групу дітей (до 45 осіб), які перебувають приблизно на однаковому рівні анатомо-фізіологічного і психічного розвитку, заняття проводиться у класній кімнаті, за постійним розкладом і регламентом. Наукове обґрунтування класно-урочної форми навчання дав чеський педагог Ян Амос Коменський у фундаментальній праці "Велика дидактика" (1657 р.). Після її появи урок став провідною формою навчання у всіх школах світу [6, с. 247-248].

Компетентність:

1) загальний оцінювальний термін, що позначає здатність до діяльності «зі знанням справи». Зазвичай уживається стосовно осіб певного соціально-професійного статусу, характеризуючи міру відповідності їх розуміння, знань і вмінь реальному рівню складності виконуваних ними завдань і вирішуваних проблем [1, с. 499];

2) якість особистості, яка необхідна для якісної продуктивної діяльності в певній сфері [10, с. 192];

3) здатність адекватно вибирати, поєднувати і використовувати знання, уміння та інших придбань у складі цінностей і установок, що дозволяють успішно вирішувати певну категорію роботи або навчальної ситуації, а також досягти ефективного професійного та особистісного розвитку [11, 12];

Комплексне методичне забезпечення процесу професійного навчання:

1) оптимальна система навчально-методичної документації та засобів навчання, необхідна для повного і якісного навчання з дисциплін, професій, спеціальностей у рамках часу, який відводиться навчальним планом [3, с. 86];

2) планування, розробка і створення оптимальної системи (комплексу) навчально-методичної документації і засобів навчання, необхідних для повного і якісного процесу навчання учнів професії в рамках часу і змісту, визначених навчальним планом і програмою [1, с. 498].

Конкретні дидактичні закономірності (конкретні закономірності процесу навчання):

1) ті, дія яких поширюється на окрему частину, аспект педагогічної системи [6, с. 202];

2) закономірності, дія яких поширюється на окремий аспект системи: дидактичний, який узагальнює дидактичні (змістовно-процесуальні) характеристики процесу (ціль, зміст, методи, форми, засоби, способи навчання); гносеологічний — аспект пізнання учнями під керівництвом учителя об'єктивної дійсності, фактів, законів природи й суспільства, самих себе; психологічний, що належить до внутрішньої психічної (пізнавальної) діяльності учнів у процесі навчання; управлінський — аспект управління засвоєнням інформації; соціологічний, що охоплює конкретні взаємодії учителів і учнів, соціальну спрямованість процесу навчання; організаційний, що відображає організацію навчальної і викладацької праці, їх матеріально-технічне оснащення, стимулювання, продуктивність тощо [10, с. 249].

Контроль навчальних досягнень учнів — виявлення, вимір і оцінка результатів їх навчальної діяльності [10, с. 359].

Контроль якості учіння — визначення досягнутого рівня знань або виявлення різниці між реальним і запланованим рівнем освоєння навчальної програми [1, с. 499].

Культура праці — містить технологічну дисципліну, тобто чітке дотримання найбільш раціональної технології виконання роботи і вимог до її якості; правильне використання навчально-технічної і виробничої документації; дотримання правил і норм безпеки праці і виробничої естетики; дбайливе відношення до устаткування, матеріалів, енергії [1, с. 499].

Лабораторне заняття - форма навчального заняття, за якої студент під керівництвом викладача проводить природничі або імітаційні експерименти чи досліди з метою підтвердження окремих теоретичних положень певної навчальної дисципліни, набуває практичних навичок роботи з лабораторним устаткуванням, обладнанням, обчислювальною технікою, вимірювальною апаратурою, методикою експериментальних досліджень [3, с. 72].

Лабораторний метод:

1) метод навчання, що передбачає організацію навчальної роботи шляхом використання спеціального обладнання та певної технології для набуття нових знань або перевірки наукових гіпотез на рівні досліджень [6, с. 259];

2) базується на самостійному проведенні експериментів, дослідженнях учнів і застосовується насамперед при вивченні хімії, біології, фізики [10, с. 281].

Лабораторні роботи:

1) вивчення природних явищ за допомогою спеціального обладнання. Це один із видів дослідницької самостійної роботи учнів, здійсненою за завданням викладача в спеціально пристосованому приміщенні (лабораторії), де є необхідне обладнання [3, с. 43];

2) це вивчення в шкільних умовах явищ природи за допомогою спеціального обладнання [8, с. 174].

Лабораторно-практичні роботи — організаційна форма (метод) професійного навчання. Займають проміжне місце між теоретичним і виробничим навчанням і є важливим засобом зв'язку теорії і практики. У процесі професійного навчання найбільш характерними видами лабораторно-практичних робіт є: практичне вивчення пристрою і роботи устаткування; вивчення способів використання контрольно-вимірювальних засобів; дослідження кількісних і якісних залежностей між технічними величинами, параметри, характеристики; діагностика несправностей, регулювання, налагодження, налаштування устаткування, приладів, механізмів [1, с. 499].

Лекція:

1) інформативно-доказовий виклад великого за обсягом, складного за логічною побудовою навчального матеріалу [3, с. 41];

2) метод навчання, за допомогою якого педагог у словесній формі розкриває сутність наукових понять, явищ, процесів, логічно пов'язаних, об'єднаних загальною темою. Лекція використовується, як правило, у вищих навчальних закладах і старших класах загальноосвітньої школи [6, с. 258];

3) (лат. *lectio* – читання) – логічно завершений, науково обґрунтований, послідовний і систематизований виклад певного наукового або науково-методичного питання, теми чи розділу навчального предмета, ілюстрований за необхідності наочністю та демонструванням дослідів [3, с. 58].

Лекція вступна - дає загальне уявлення про завдання, зміст конкретної дисципліни [3, с. 41].

Лекція заключна - підбиває підсумки вивченого матеріалу через виділення вузлових питань, зосередження уваги на практичному значенні здобутих знань [3, с. 41].

Лекція оглядова - головне завдання полягає у сприянні належного взаємозв'язку і наступності між теоретичними знаннями і практичними вміннями учнів [3, с. 41].

Лекція тематична - присвячується розкриттю конкретних тем навчальної програми [3, с. 41].

Логіка навчального процесу (ЛНП) - це оптимально ефективний шлях мисленнєвої діяльності людини (студента) від наявного рівня знань, умінь, навичок та інтелектуального розвитку до очікуваного, прогнозованого [6, с. 175].

Майстер-викладач – інженерно-педагогічний працівник ПТУ, який в одній навчальній групі викладає курс спеціальної технології і веде виробниче навчання. Поєднання в одній особі обов'язків викладача спецтехнології і майстра створює сприятливі умови для тісного взаємозв'язку теорії та практики, оволодіння теоретичними знаннями і практичними навичками, вміннями. Майстер-викладач повинен мати не нижче п'ятого розряду з професії та вищу інженерно-педагогічну або середню спеціальну освіту [5].

Мангеймська система навчання: пропонувала створювати чотири класи не за віковою ознакою, а на основі здібностей учнів, створюючи основні класи для дітей, які мають середні здібності; класи для учнів малоздібних, які "зазвичай не закінчують школу"; допоміжні класи для розумово відсталих дітей; класи "перехідні" - для найздібніших учнів, які можуть продовжувати навчання у середніх навчальних закладах. Набір у класи здійснювався на основі тестування, характеристик учителів і результатів іспитів. Передбачалося, що учні зі слабших класів згодом зможуть переходити до класів вищого рівня [10, с. 302-303].

Метод вправ – повторне, багаторазове виконання трудових дій з метою формування в учнів стійких умінь та навичок [5].

Метод демонстрації – показ рухомих засобів наочності, приладів, дослідів, технічних установок тощо [3, с. 42].

Метод ілюстрації – оснащення ілюстраціями статичної (нерухомої) наочності, плакатів, малюнків, картин, карт, схем [3, с. 42].

Метод навчання:

1) спосіб упорядкованої, взаємозв'язаної діяльності учителя й учнів, спрямованої на досягнення завдань процесу навчання [10, с. 267];

2) підхід, спосіб передачі вчителем знань, засвоєння учнем знань, умінь, навичок. Існують методи розповіді, пояснення, бесіди та інші, їх слід відрізняти від прийомів навчання [8, с. 74];

3) система та логічна послідовність взаємопов'язаних дій викладача та учнів професійної школи, за допомогою яких учні опановують професійні знанням, уміння та навички, розвивають творчі здібності, формують основи професійної майстерності [3, с. 39];

4) спосіб, за допомогою якого вчитель передає, а учень засвоює знання, уміння, навички [8, с. 169];

5) (гр. *methodos* – шлях пізнання, спосіб знаходження істини) - це впорядковані способи взаємопов'язаної, цілеспрямованої діяльності педагога й

студентів, спрямовані на ефективне розв'язання навчально-виховних завдань, які реалізуються через систему прийомів і засобів навчальної діяльності [6, с. 251].

Метод опори на життєвий досвід учнів - передбачає використання педагогом у навчальному процесі життєвого досвіду учнів (явищ, які вони спостерігали в житті, фактів) як опори при вивченні нового матеріалу [3, с. 45].

Метод пізнавальних ігор передбачає моделювання життєвих ситуацій, стосунків людей, взаємодії речей, явищ [3, с. 45].

Метод проблемного викладання:

1) використовуючи різноманітні джерела та засоби, педагог, перш ніж викладати матеріал, ставить проблему, формулює пізнавальне завдання, а потім, розкриваючи систему доведень, порівнюючи погляди, різноманітні підходи, показує способи розв'язання поставленого завдання. Студенти стають свідками і співучасниками наукового пошуку. І в минулому, і нині такий підхід широко застосовується [6, с. 264];

2) передбачає створення викладачем проблемної ситуації, допомогу студентам у виділенні та "прийнятті" проблемного завдання, використанні словесних методів (лекції, пояснення) для активізації мисленнєвої діяльності студентів, спрямованої на задоволення пізнавального інтересу шляхом отримання нової інформації [6, с. 262];

3) викладач формулює проблему і вирішує її, учні стежать за ходом творчого пошуку (учням подається еталон творчого мислення) [3, с. 44].

Метод роботи з книгою – це метод навчання, який передбачає самостійне читання, переказ, виписування, складання плану, рецензування, конспектування, виготовлення таблиць, схем, графіків та ін. [6, с. 258].

Метод створення відчуття успіху у навчанні – базується на тому, що переживання, що супроводжують досягнення успіху, стимулюють не тільки самопочуття і задоволення собою, а впливають на подальший розвиток, визначають його темпи, соціальну активність особистості [3, с. 45].

Метод стимулювання обов'язку і відповідальності в навчанні - передбачає показ учням суспільної та особистої значущості учіння; привчання учнів до виконання вимог, заохочення до сумлінного виконання обов'язків; оперативний контроль за виконанням вимог і в разі потреби - вказівки на недоліки та зауваження [3, с. 46].

Метод усного опитування – полягає у з'ясуванні рівня знань учня завдяки прямому контакту з ним під час перевіркою бесіди [3, с. 47].

Методи готових знань – учні пасивно сприймають подану викладачем інформацію, запам'ятовують, а в разі необхідності – відтворюють її [3, с. 39].

Методи контролю:

1) способи, за допомогою яких визначається результативність навчально-пізнавальної діяльності учнів і педагогічної роботи вчителя [10, с. 362];

2) це способи визначення результатів навчально-пізнавальної діяльності учнів і педагогічної діяльності вчителя. До них належать спостереження за навчальною роботою учнів, усні, письмові, практичні методи, екзамени і заліки, програмовані методи [8, с. 183].

Методи контролю і самоконтролю за ефективністю навчально-пізнавальної діяльності: метод усного опитування, письмовий контроль, графічна контрольна перевірка, практична контрольна перевірка, тестові методи перевірки знань, програмований контроль, іспити [3, с. 46].

Методи організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності - сукупність методів (словесні, наочні, практичні), спрямованих на передачу і засвоєння учнями знань, формування умінь і навичок [3, с. 45].

Методи професійного навчання – упорядковані способи взаємопов'язаної діяльності викладача (майстра виробничого навчання) і учнів, за допомогою яких досягається міцне оволодіння знаннями, навичками і вміннями, формується світогляд учнів, розвиваються їх здібності до самостійного придбання і творчого застосування знань [1, с. 500].

Методи стимулювання і мотивації навчально-пізнавальної діяльності - методи, спрямовані на формування позитивних мотивів учіння. Їх поділяють на дві групи: методи формування пізнавальних інтересів учнів та метод створення ситуації новизни навчального матеріалу [3, с. 45].

Методична робота в професійному навчальному закладі проводиться в цілях надання допомоги викладачам, майстрам виробничого навчання в організації і методиці навчально-виховного процесу і підвищення їх педагогічної кваліфікації. Проводиться в різноманітних колективних і індивідуальних формах; зміст її визначається актуальними завданнями навчального закладу.

Методичний прийом:

- 1) елемент, деталь методу навчання [1, с. 500];
- 2) частина методу, він вужчий від методу (наприклад, запис на дошці) [8, с. 74].

Міжпредметні зв'язки – система змістовних і процесуальних зв'язків при вивченні різних навчальних предметів [1, с. 500].

Міжпредметні комплексні завдання – завдання із спеціальності, що дають учням можливість узгоджувати міжпредметні зв'язки і зв'язки теоретичного навчання з виробничим, а також контролювати, як учні практично застосовують здобуті знання в ході виконання навчально-виробничих робіт, які прогалини в їхній теоретичній підготовці заважають ефективному оволодінню професією. Виконання міжпредметних комплексних завдань викликає в учнів інтерес до знань з обраної професії, необхідність свідомо, творчо і з високою відповідальністю ставитися до оволодіння професійними знаннями, навичками та вміннями [5].

Модуль змістовий – це психо-дидактично адаптована система понять (навчальної теми, розділу, виду навчальних завдань), яка створює оптимальні умови для включення особистості в активну пізнавальну діяльність та сприяє соціально-психічному розвитку [6, с. 188].

Модуль навчальний – це цілісна функціональна одиниця, що оптимізує психосоціальний розвиток як студента, так і педагога. Психолого-дидактичними засобами реалізації навчального модуля є педагогічно адаптована система понять у вигляді сукупності системи знань, духовних цінностей [6, с. 188].

Модуль педагогічний – це функціональний, логічно зумовлений вузол навчально-виховного процесу, завершений блок дидактично адаптованої інформації [6, с. 188].

Модульне навчання – така побудова змісту підготовки робочих, коли кожен з них може бути самостійним у доборі змісту і порядку його освоєння, виходячи з особистих особливостей і потреб. При модульному навчанні педагог починає виконувати крім інформуючих і контролюючих функцій ще й функції консультанта і координатора [1, с. 500].

Модульно-розвивальний тип навчання: спрямований на інтенсифікацію навчально-виховного процесу за рахунок більш ефективного використання розумового потенціалу студентів; зумовлює необхідність по-іншому підходити до укладання навчальних програм, підготовки навчальних посібників, моделювання педагогічних технологій, організації навчального процесу в межах академічної групи, курсу, закладу освіти; викладач повинен уміти конструювати дидактичні модулі в межах навчальної дисципліни, забезпечувати логічний зв'язок між окремими модулями, дозувати навчальний матеріал і види завдань, визначати рівень "вартості" того чи того модуля в балах та ін. [6, с. 188].

Мотив (фр. *motif*, від лат. *moveo* – рухаю) – внутрішня спонукальна сила, що забезпечує інтерес особистості до пізнавальної діяльності, активізує розумові зусилля. У ролі мотивів можуть виступати передусім різноманітні потреби - фізичні, психічні, соціальні, а також інтереси, захоплення, схильності, емоції, установки, ідеали [6, с. 183].

Мотив учіння – внутрішні імпульси, які спонукають учнів до активної пізнавальної діяльності, спрямованої на засвоєння і застосування знань, навичок і вмінь [10, с. 320].

Мотивація – система мотивів або стимулів, які спонукають поведінку і діяльність людини [5].

Мотивація учіння – це застосування різних способів і засобів формування в учнів позитивних мотивів учіння [10, с. 320].

Мотиви меркантильні – зумовлені безпосередньою матеріальною вигодою особистості [6, с. 183].

Мотиви пізнавальні – виявляються у пробудженні пізнавальних інтересів і реалізуються через отримання задоволення від самого процесу пізнання і його результатів [6, с. 183].

Мотиви професійно-ціннісні – відображають прагнення студентів отримати ґрунтовну професійну підготовку для ефективної діяльності в різних сферах життя [6, с. 183].

Мотиви соціальні – прагнення особистості через учіння утвердити свій соціальний статус у суспільстві та в конкретному соціальному колективі (сім'ї, навчальному закладі, виробничому підрозділі) зокрема [6, с. 183].

Мотиви спонукальні – пов'язані з впливом на свідомість тих, хто навчається, певних чинників – вимог батьків, порад, прикладів викладачів, членів первинного колективу [6, с. 183].

Навичка:

1) автоматична практична дія, вона економить думку, бо коли є навички, то свідомість відступає на другий план [8, с. 73];

2) здатність людини в процесі цілеспрямованої діяльності виконувати її окремі дії автоматично, без спеціально спрямованої на них уваги. Разом з тим це дії, сформовані в процесі вправляння, що входять у структуру складніших дій [5];

3) використання знань на практиці в умовах напівсвідомої діяльності, що формується в результаті багаторазового повторення через систему вправ [6, с. 178];

4) доведені до автоматизму вміння виконувати той або інший вид завдання без спеціально спрямованої на них уваги, але під контролем свідомості [1, с. 500];

5) усталені способи діяльності учнів, автоматизовані вміння [3, с. 10];

6) автоматизовані вміння. Вони здійснюються без участі свідомості, але під її контролем [9, с. 150].

Навчальна програма:

1) державний документ, в якому визначено зміст освіти з окремої навчальної дисципліни з виділенням розділів, тем, кількості годин на їх опрацювання. Навчальні програми розробляються науково-методичними комісіями ВНЗ за професійними напрямками і затверджуються Міністерством освіти і науки України [6, с. 240];

2) документ, який визначає місце і значення навчальної дисципліни в реалізації освітньо-професійної програми підготовки, її зміст, послідовність і організаційні форми вивчення навчальної дисципліни, вимоги до знань і вмінь студентів [3, с. 20];

3) документ, що визначає зміст і обсяг знань з кожною навчального предмета, умінь і навичок, які підлягають засвоєнню, зміст розділів і тем з розподілом їх за роками навчання [8, с. 140];

4) нормативний документ, в якому визначається зміст навчального матеріалу із виділенням розділів, тем і орієнтовної кількості годин на їх вивчення [10, с. 207].

Навчальний план:

1) документ, обов'язковий для організації навчально-виховного процесу. В ньому визначені перелік предметів (крім тих, що обираються вільно) і послідовність їх вивчення, кількість годин, які відводяться на вивчення кожного предмета, консультації, а також перелік предметів, винесених на екзамени, структура навчального року, строки його початку і закінчення, час канікул. Навчальні плани не можуть бути змінені без дозволу обласного (міського) управління освіти. Основні положення, які містять навчальні плани, не можуть бути змінені без дозволу Міністерства освіти України [5];

2) основний нормативний документ (стандарт) вищого навчального закладу, що складається на підставі освітньо-професійної програми і структурно-логічної схеми підготовки фахівців та визначає організацію їх навчальної діяльності. Навчальним планом охоплено: графік процесу навчання; перелік та обсяг навчальних дисциплін; послідовність їх вивчення; конкретні форми проведення занять (лекції, семінари, лабораторні тощо) та їх обсяг; форми проведення

підсумкового контролю (екзамен, залік, диференційований залік); порядок проведення практик, їх види; обсяг часу, відведеного на самостійну роботу студентів; кількість курсових робіт, які виконує студент за період навчання; зміст і форми державної атестації [6, с. 236];

3) офіційний документ, що відображає обсяг і зміст навчання [1, с. 508];

4) державний нормативний документ, який визначає підсумоване навчальне навантаження учнів і його розподіл за етапами навчання і класами, тобто установлює перелік навчальних предметів (навчальний предмет — це спеціально підібраний і дидактично оброблений матеріал науки), розподіл їх за роками навчання, кількість годин на тиждень, виділених для вивчення кожного предмета в окремому класі школи [3, с. 12].

Навчальний план загальноосвітньої середньої школи — це нормативний документ, який визначає структуру навчального року; перелік та розподіл обов'язкових предметів за ступенями навчання; тижневу і річну кількість годин, відведених на кожний навчальний предмет. Він враховує додаткові години на індивідуальні й групові заняття, курси за вибором, факультативи тощо [10, с. 202].

Навчальний посібник — це навчальна книга, в якій розкривається зміст навчального матеріалу з окремих аспектів програми, а також подається додатковий матеріал для формування в студентів умінь і навичок [6, с. 241].

Навчальний предмет — це педагогічно адаптована сукупність знань і умінь із якої-небудь сфери дійсності і відповідної їй діяльності засвоєння та застосування цих знань і вмінь у процесі навчальної взаємодії [9, с. 208].

Навчальний процес — узагальнений варіант руху навчання за певних умов (у школі, ПТУ, вузі, у різних навчальних закладах і в різних класах) [8, с. 91].

Навчально-виробнича картка — використовується для письмового інструктування учнів в умовах самостійної роботи; у ній визначаються навчальна мета, об'єкти робіт, обладнання та пристрої, інструменти і матеріали, детально описані вправи, прийоми робіт з конкретної теми [5].

Навчання:

1) процес передачі і активного засвоєння знань, навичок і вмінь, а також способів пізнавальної діяльності [1, с. 501];

2) акт взаємодії вчителя і учня з метою засвоєння останнім якогось відрізка змісту соціального досвіду [8, с. 91];

3) головний шлях освіти, особливий вид такої діяльності, в ході якої школярі оволодівають знаннями, уміннями і навичками, в них формується науковий світогляд, забезпечується розумовий, психічний і фізичний розвиток, формуються моральні риси, естетичні смаки, професійні інтереси [9, с. 14];

4) динамічна взаємодія (співробітництво, партнерство) учителя та учнів, спрямована на засвоєння учнем в активній навчально-пізнавальній діяльності змісту освіти, самовизначення особистості, становлення культури її життєдіяльності [10, с. 214];

5) в загальнопедагогічному сенсі розглядається як "процес розумових і фізичних дій, які необхідні для реалізації завдань освіти"; складний і багатогранний процес взаємодії педагога і того, хто навчається, спрямований на розв'язання низки

завдань: оволодіння знаннями, уміннями й навичками; формування наукового світогляду; забезпечення інтелектуального розвитку особистості; оволодіння методами самостійної пізнавальної діяльності [6, с. 169].

Навченість – хороша підготовленість до якого-небудь виду діяльності, володіння розумінням суті справи, знаннями, навичками і вміннями, необхідними для успішного виконання завдань певного змісту і рівня складності [1, с. 501].

Наочно-слухові (аудіовізуальні) засоби навчання – діафільми із звуковим супроводом, кінофільми та кінофрагменти [3, с. 84].

Натуральні наочні прилади – деталі і вузли машин, механізми, прилади, інструменти, зразки матеріалів, а також демонстрація дослідів при поясненні викладачем нового навчального матеріалу, демонстрація прийомів виконання робіт майстром виробничого навчання під час ввідного інструктажу) [3, с. 32].

Натуральні об'єкти – рослини, тварини, знаряддя і продукти праці, мінерали, хімічні речовини та ін. (використання на уроках натуральних об'єктів не завжди можливе) [3, с. 42].

Науково-технічна інформація – система доведення до інженерно-педагогічних працівників і учнів навчального закладу матеріалів і відомостей про сучасні досягнення техніки і технології за профілем навчального закладу [1, с. 501].

Нестандартний урок – це імпровізоване навчальне заняття, що має нетрадиційну структуру. Найпоширенішими типами нетрадиційних уроків є: уроки-прес-конференції, уроки-аукціони, уроки-ділові ігри, уроки-занурення, уроки-змагання, уроки типу КВК, уроки-консультації, комп'ютерні уроки, театралізовані уроки, уроки з груповими формами роботи, уроки взаємного навчання учнів, уроки творчості, уроки, які ведуть учні, уроки-заліки, уроки-сумніви, уроки-творчі звіти, уроки-формули, уроки-конкурси, уроки-фантазії, уроки-«суди», уроки пошуку істини, уроки-концерти, уроки-діалоги, уроки-ролеві ігри, уроки-екскурсії, інтегральні уроки тощо [10, с. 323].

Нетрадиційний або інноваційний урок – це заняття, що має гнучку, варіативну структуру і орієнтоване, головним чином, на підвищення інтересу учнів до навчання за допомогою нової форми організації їх навчальної діяльності [3, с. 56].

Новаторський виробничий досвід – принципово новий, прогресивний виробничий досвід, впровадження якого забезпечує значне підвищення продуктивності праці і якості виготовленої продукції [5].

Нормативна частина змісту освіти – це обов'язковий для засвоєння зміст навчання, сформований відповідно до вимог освітньо-кваліфікаційної характеристики як змістові модулі із зазначенням їх обсягу і рівня засвоєння, а також форм державної атестації [3, с. 19].

Об'єкт дидактики:

- 1) система навчання [9, с. 21];

2) навчання як особливий вид діяльності, спрямований на передачу підростаючим поколінням соціального досвіду, його засвоєння, творче відтворення [10, с. 157].

Операція – це складова частина технологічного, а отже, і трудового процесу. В металообробці операція – це частина технологічного процесу, здійснювана на одному робочому місці над однією або одночасно кількома деталями до переходу до наступної деталі чи групи деталей. Стосовно процесів хімічного і металургійного виробництва операція визначається як частина процесу, що протікає на одному робочому місці і характеризується зміною предмета праці: подача (підвезення) матеріалів, завантаження, плавлення, промивання, фільтрування, розчинення, вивантаження та ін. Основні операції будівельних робіт – це стадії (етапи) технологічного процесу [5].

Організаційні форми професійного навчання – способи організаційної побудови навчального процесу, що визначають характер навчальної і навчально-виробничої діяльності учнів, керівництво цією діяльністю з боку викладача (майстра виробничого навчання), а також структуру занять [1, с. 502].

Орієнтовна основа дій – система уявлень учнів про мету, план і способи здійснення майбутньої навчальної або навчально-виробничої діяльності, складова змісту процесу навчання [1, с. 502].

Освіта:

1) сукупність систематизованих знань, навичок і вмінь, поглядів і переконань, що забезпечують певний рівень розвитку пізнавальних сил і практичної підготовки до того або іншого виду діяльності, досягнуті в результаті навчально-виховної роботи [1, с. 501];

2) єдність процесу і результату передачі молодшому поколінню узагальненого досвіду, накопиченого людством [9, с. 13];

3) сукупність знань, умінь, навичок і компетенцій, набутих у навчальних закладах або самостійно, а також процес засвоєння систематизованих знань, розвитку пізнавальних сил, формування світогляду [6, с. 233].

Освітні стандарти галузей знань (навчальних предметів) – педагогічно адаптована система знань, способів діяльності, досвіду творчої діяльності і емоційно-ціннісного ставлення до світу, що відповідає певній сфері соціального досвіду, а також система вимог, що визначають рівень їх засвоєння, обов'язковий для досягнення кожним учнем [3, с. 12].

Освітні функції навчання – засвоєння наукових знань, формування спеціальних і загально-навчальних умінь і навичок, повторення теорій, понять, законів, фактів, узагальнення картини світу, розв'язання задач, лабораторні досліди, робота з книгою, картою, обчислювальними машинами, моделями тощо [8, с. 93].

Освітня діагностика – це процес визначення результатів освітньої діяльності учнів і педагога з метою виявлення, аналізу, оцінювання і коректування навчання [3, с. 90].

Освітня діяльність – сукупність послідовних дій, що здійснюються організаторами освіти, викладачами, майстрами виробничого навчання, іншими

працівниками навчального закладу для досягнення результатів, передбачених освітніми програмами [1, с. 501].

Освітня характеристика охоплює основні вимоги до якостей і знань особи, яка здобула певний освітній рівень [3, с. 19].

Освітньо-кваліфікаційна характеристика містить основні вимоги до професійних якостей, знань, умінь фахівця, необхідних для успішного виконання професійних функцій [3, с. 19].

Освітньо-професійна програма підготовки – перелік нормативних навчальних дисциплін із зазначенням загального обсягу часу, відведеного для їх вивчення та форм підсумкового контролю з кожної навчальної дисципліни [3, с. 18].

Осмислення знань – це заглиблення в суть явищ, процесів. Воно передбачає насамперед розкриття внутрішніх закономірних зв'язків і відношень між об'єктами вивчення або в середині об'єктів, між) їх складовими елементами [10, с. 321].

Парна форма навчальної роботи – два учні виконують деяку частину роботи разом [10, с. 332].

Педагогіка – наука про освіту як процес цілеспрямованого розвитку людини за допомогою раціональної побудови навчання і виховання. Вивчає загальні закономірності педагогічного процесу, особливості їх прояву на різних стадіях життєвого циклу, а також у різних видах і формах освітньої діяльності [1, с. 502].

Педагогічна інформатика – це наука, яка вивчає використання в освіті ЕОМ, комунікативних мереж, різних інформаційних технологій [10, с. 347].

Педагогічна майстерність – синтез різноманітних якостей особистості педагога, спеціальних і педагогічних знань, умінь за допомогою системи педагогічних засобів раціональними зусиллями досягати якнайкращих результатів у навчанні, розвитку й вихованні учнів [1, с. 503].

Педагогічна підтримка – спільне з учнем визначення його інтересів, цілей, можливостей і шляхів подолання перешкод (проблем), які заважають йому досягати позитивних результатів у навчанні [10, с. 306].

Педагогічна система:

1) організований об'єкт, що здійснює управління процесом передачі і засвоєння того соціального досвіду, який на даний час нагромадило людство [9, с. 16];

2) цілісна єдність всіх чинників, що сприяють досягненню поставлених цілей розвитку людини. Основні ознаки педагогічної системи: повнота компонентів, причетних до досягнення мети; наявність зв'язків і залежностей між компонентами; наявність провідної ланки, провідної ідеї, необхідних для об'єднання компонентів; поява у компонентів системи загальних якостей [1, с. 502].

Педагогічна ситуація – складова частина педпроцесу, що характеризує його стан у певний час і в певному просторі [1, с. 503].

Педагогічна технологія:

1) послідовний і безперервний рух взаємопов'язаних між собою компонентів, етапів, станів педагогічного процесу і дій його учасників [1, с. 503];

2) науково обґрунтована педагогічна (дидактична) система, яка гарантує досягнення певної навчальної цілі шляхом неухильного виконання визначеної послідовності взаємодій учителя й учнів, використання відповідної сукупності методів і форм навчання в умовах оперативного контролю й оцінювання проміжних результатів процесу навчання, їх корекції [10, с. 292-293];

3) своєрідний алгоритм дій, правильне виконання яких та ще у заданій послідовності повинно привести до запланованого кінцевого результату. В ідеалі технологія навчання – це така послідовність дій учителя й учнів, при виконанні якої, врахувавши індивідуальні та вікові особливості учня та професійно-методичний рівень учителя, запланований результат обов'язково має настати [9, с. 309-310];

Педагогічне проектування – попередня розробка основних деталей майбутньої діяльності учнів і педагогів [1, с. 503].

Педагогічний досвід – досвід перетворення загальної педагогічної ідеї в конкретну навчально-виховну практику; система прийомів, форм і методів діяльності майстра або викладача з підготовки кваліфікованих робітників [5].

Педагогічні принципи – основні ідеї, наслідування яким допомагає найкращим чином досягти поставлених цілей [1, с. 503].

Передовий виробничий досвід – це найефективніші (з соціальної і економічної точки зору) науково-технічні досягнення, способи, прийоми, методи, форми організації виробництва, праці і управління, що на них базуються [5].

Передовий педагогічний досвід – це досвід досягнення високої майстерності, впровадження якого сприяє забезпеченню ефективності навчально-виховного процесу відповідно до сучасних та перспективних потреб педагогічної практики [5].

Письмовий інструктаж (письмове інструктування) – сукупність методів виробничого навчання, при використанні якого інструктивна інформація подається у письмовій, не в усній формі [5].

Письмовий контроль – проводять у формі письмових відповідей на запитання, письмового розв'язання задач, предметних диктантів, які дають змогу оперативно визначити якість знань учнів [3, с. 47].

Підручник:

1) основна навчальна книга, складена відповідно до програми з урахуванням вікових особливостей учнів [8, с. 141];

2) основна навчальна книга, яка складається відповідно до навчальної програми [10, с. 208];

3) навчальна книга, в якій розкривається зміст навчального матеріалу з конкретної дисципліни відповідно до вимог чинної програми [6, с. 240].

Пізнавальна діяльність – свідомо організації і самоорганізації пізнання дійсності [1, с. 503].

Пізнавальна задача – це будь-яке незрозуміле питання, яке треба з'ясувати. З погляду процесу пізнання задачі можуть бути двох видів - проблемні (пізнавальні) й навчальні. Проблемною вважається задача, для розв'язання якої необхідно оволодіти новою сумою знань. Навчальна задача вимагає лише використання раніше набутих знань [6, с. 186].

Пізнання – віддзеркалення і відтворення дійсності за допомогою мислення. Через пізнання усвідомлюється сутність предметів і явищ [1, с. 503].

План Трампа – система навчання, яка поєднує три форми навчальної взаємодії учителя з учнями: індивідуальну роботу, роботу з групами учнів від 10-15 осіб, лекційні заняття для великих груп від 100 до 1500 осіб. Лекції з використанням сучасних технічних засобів (телебачення, ЕОТ та ін.) для великих груп читають висококваліфіковані викладачі, професори. Малі групи обговорюють матеріали лекції, проводять дискусії, доповнюють те, що було почуте на лекції. Заняття в малих групах проводить рядовий учитель або кращий учень групи [10, с. 305].

Політехнічна освіта:

1) сукупність знань про головні галузі і наукові основи виробництва, озброєння загально-технічними вміннями, необхідними для участі в продуктивній праці [8, с. 143];

2) (грец. *poly* – багато і *techne* – мистецтво, майстерність, вправність): виконує функцію ознайомлення з різноманітними галузями виробництва, пізнання сутності основних технологічних процесів, оволодіння вміннями й навичками обслуговування найпростіших технологічних (виробничих) процесів. Окремими компонентами політехнічної освіти людина оволодіває у процесі здобуття загальної та професійної освіти, а також беручи участь у виробничій діяльності [6, с. 234].

Поняття – форма знань, за допомогою якої відображається загальне й особливе в явищах дійсності [1, с. 503].

Поточне оцінювання – в процесі теоретичного навчання відображає навчальні досягнення учнів, слухачів, які визначені на підставі усних та письмових відповідей, рівня виконання домашніх завдань, лабораторних, лабораторно-практичних, контрольних робіт та інших обов'язкових практичних робіт [3, с. 96].

Поточний інструктаж (поточне інструктування) – сукупність методів виробничого навчання, при використанні якого майстер здійснює цільові обходи робочих місць учнів з метою перевірки їх організації, правильності виконання прийомів, користування вимірювальними інструментами, технічною документацією, дотримання техніки безпеки тощо [5].

Поточний контроль – передбачає поурочне опитування учнів, слухачів, проведення контрольних і перевірочних робіт [3, с. 96].

Пояснення:

1) вербальний метод навчання, за допомогою якого педагог розкриває сутність певного явища, закону, процесу, що ґрунтується на логічному мисленні з використанням попереднього досвіду студентів [6, с. 256];

2) словесне тлумачення понять, явищ, слів, термінів, принципів дій, прикладів тощо [3, с. 40];

3) словесне тлумачення понять, явищ, принципів дій приладів, наочних посібників, слів, термінів [8, с. 171].

Пояснювально-демонстраційний метод: студенти отримують знання на лекції, з навчальної або методичної літератури, через екранний посібник у "готовому" вигляді. Сприймаючи й осмислюючи факти, оцінки, висновки, студенти діють у рамках репродуктивного (відтворювального) мислення [6, с. 264].

Пояснювально-ілюстративний (інформаційно-рецептивний) метод (тип) навчання:

1) орієнтує на репродуктивне засвоєння знань, умінь і навичок, причому досить широке і міцне, забезпечує оволодіння способами практичної діяльності. Воно застосовується в тих випадках, коли зміст навчального матеріалу має інформативний характер, є описом способів практичних дій і дуже складний для того, щоб учні здійснювали самостійний пошук знань, а також коли навчальний матеріал є принципово новим, а в учнів відсутні опорні знання для вирішення проблемних ситуацій [8, с. 100];

2) викладач організує сприймання та усвідомлення учнями інформації, а учні здійснюють сприймання (рецепцію), осмислення і запам'ятовування її [3, с. 44];

3) викладач повідомляє студентам певну суму знань, пояснює сутність явищ, процесів, законів, правил та ін. з використанням ілюстративного матеріалу; студенти мають свідомо засвоїти пропоновану частку знань і відтворити її на рівні глибокого розуміння, застосувати знання на практиці в різноманітних видах. Цей тип навчання певною мірою сприяє раціональному підходу до оволодіння значною сумою усталених знань, розвитку логічного мислення та оперативної пам'яті, проте в цілому заважає включенню студентів в активну самостійну пізнавальну діяльність і розвитку інтелектуальних можливостей особистості, оволодінню методами самостійного пізнання [6, с. 184].

Пояснювально-спонукальний метод викладання і частково-пошуковий метод учіння – частину навчального матеріалу викладач подає в готовому вигляді, іншу частину через проблемні завдання; учні засвоюють навчальний матеріал як за допомогою репродуктивного, так і творчого, дослідницького методу [3, с. 44].

Правила дидактичні (правила навчання):

1) це регулятивні судження щодо конкретних дій викладача та студентів з метою реалізації вимог певних принципів, своєрідні практичні вимоги, які ґрунтуються передусім на логіці навчального процесу [6, с. 222];

2) конкретизують і розкривають окремі сторони принципів навчання, визначають особливості діяльності педагога по їх реалізації [3, с. 27];

3) обґрунтований на загальних принципах опис педагогічної діяльності в певних умовах для досягнення певної мети [8, с. 111].

Правило – це опис педагогічної діяльності, що базується на конкретному принципі, розкриває окремі сторони застосування того чи іншого принципу

навчання; це конкретна вказівка вчителю на те, як потрібно діяти в типовій ситуації навчання [10, с. 254].

Практикуми – це лабораторні і практичні заняття в лабораторіях, майстернях, навчальних кабінетах, на дослідних ділянках, у навчально-виробничих комбінатах, бригадах [8, с. 158].

Практична контрольна перевірка – практичне вирішення контрольних завдань (складання схем, вмикання вимірювальних приладів, ремонт, регулювання або технічне обслуговування обладнання) [3, с. 47].

Практична робота – метод навчання, що спрямований на використання набутих знань у розв'язанні практичних завдань [6, с. 259].

Практичне заняття (грец. *prakticos* – діяльний) – форма навчального заняття, за якої викладач організує детальний розгляд студентами окремих теоретичних положень навчальної дисципліни та формує вміння і навички їх практичного застосування через індивідуальне виконання відповідно до сформульованих завдань [3, с. 66].

Практичні методи навчання – використовують для безпосереднього пізнання дійсності, поглиблення знань, формування вмінь і навичок. Це вправи, лабораторні, практичні, графічні й дослідні роботи [3, с. 43].

Практичні роботи – застосування знань учнями у ситуаціях, наближених до життєвих. Вони передбачають безпосереднє використання знань учнів у суспільно корисній праці [3, с. 43].

Предмет дидактики:

1) закони і закономірності функціонування системи навчання, тобто закони і закономірності побудови змісту і перебігу процесу навчання [9, с. 21];

2) зв'язок викладання (діяльності вчителя) і учіння (пізнавальної діяльності учня), їх взаємодія [10, с. 157].

Предметна система виробничого навчання – послідовне формування умінь і навичок для виготовлення всіх деталей завершеного виробу [5].

Приєм навчання:

1) сукупність конкретних навчальних ситуацій, що сприяють досягненню проміжної (допоміжної) мети конкретного методу [3, с. 39];

2) елемент методу, окремий крок, фазова дія в реалізації методу [10, с. 268];

3) складова методу, конкретні дії педагога й студентів, спрямована на реалізацію вимог тих чи тих методів [6, с. 252].

Принцип активності й самостійності у навчанні – впливає з важливої закономірності пізнавальної діяльності людини: знання - це результат самостійної розумової праці особистості. Лише розумова праця є запорукою інтелектуального розвитку людини, міцності набутих знань, формування дієвих мотивів навчання. Тому педагогові слід враховувати цю закономірність і на всіх етапах навчального процесу залучати студентів до активної навчальної праці [6, с. 224].

Принцип врахування індивідуальних особливостей учнів – положення, яке ґрунтується на використанні методів виробничого навчання на основі обов'язкового врахування індивідуальних особливостей учня [5].

Принцип ґрунтовності – на певному етапі навчання людина має ґрунтовно засвоїти визначену суму знань, оволодіти вміннями й навичками, які є передумовою, по-перше, подальшого просування у навчальній діяльності, і, по-друге, базою для формування наукового світогляду. Під ґрунтовними знаннями мають на увазі такі, що добре усвідомлені, систематизовані, пов'язані з практикою, які стали надбанням довготривалої пам'яті. Міцно засвоєними знаннями є не лише включені у фонд пам'яті, а передусім ті, що стали інструментом мисленнєвої діяльності [6, с. 225].

Принцип доступності навчання (викладання):

1) відповідність змісту, характеру і обсягу матеріалу, який вивчається, віковим особливостям і рівню підготовки учнів [10, с. 260];

2) спирається на закономірність психології про необхідність урахування реальних пізнавальних можливостей школярів певного віку. Не повинно бути перевантажень, але також і спрощення матеріалу [8, с. 120];

3) вимагає, щоб зміст освіти (обсяг, методи викладання) відповідав рівню навченості і вихованості учнів, їх фізичним силам і пізнавальним можливостям [3, с. 30].

Принцип єдності освітніх, розвивальних і виховних функцій навчання – по-перше, у процесі навчання людина оволодіває знаннями, вміннями й навичками, формується її науковий світогляд; по-друге, в умовах діяльності особистості відбувається її інтелектуальний розвиток; по-третє, зміст навчального матеріалу, безпосередня участь студентів у навчальній роботі є засобами формування у них відповідних морально-духовних якостей [6, с. 227].

Принцип зв'язку навчання з життям (з практичною діяльністю):

1) виражає необхідність підготовки учнів до правильного використання теоретичних знань, до правильного використання, в різноманітних практичних ситуаціях, до перетворення навколишньої дійсності [3, с. 28];

2) спирається на ґносеологічні, соціологічні, загально-педагогічні і психологічні закономірності, а саме: практика – критерій істини, джерело пізнавальної діяльності; навчальна і трудова діяльність дітей — універсальний і ефективний засіб формування особистості. Зв'язок теорії з практикою здійснюється через зміст навчання, організацію навчально-виховного процесу [8, с. 123];

3) навчання лише тоді є успішним, коли особистість відчуває корисність і потрібність засвоюваних знань, адже сутність діяльності професійних навчальних закладів зводиться до підготовки людини до активної продуктивної праці у сфері створення духовних і матеріальних цінностей [6, с. 227];

4) вимагає розуміння учнями значення теорії в житті, умілого застосування теоретичних знань для виконання практичних завдань, участі у вирішенні актуальних проблем сучасності [10, с. 258].

Принцип міцності:

1) вимагає, щоб знання, вміння, навички, світоглядні та інші ідеї були осмислені, добре засвоєні й тривалий час трималися в пам'яті [10, с. 262];

2) міцність знань, умінь, навичок виявляється насамперед у довготривалій пам'яті учнів, вона залежить: від змісту і структури навчального матеріалу, від

ставлення самих учнів до навчального матеріалу, навчання вчителя; від організації навчально-виховного процесу, застосування різних форм і методів; від частоти застосування знань; від емоційного впливу на учнів під час пояснення [8, с. 117].

Принцип моделювання професійної діяльності в навчальному процесі – передбачає виявлення і відпрацювання типових професійних завдань на основі добору відповідних форм і методів навчання [3, с. 35].

Принцип наочності в навчанні:

1) в його основі лежить наукова закономірність про те, що ефективність засвоєння знань залежить від залучення до процесу пізнання різних органів чуття [8, с. 113];

2) випливає із закономірностей процесу пізнання, початковим компонентом якого є споглядання явищ, процесів, дій, предметів та під час якого людина використовує зорову пам'ять [6, с. 225];

3) передбачає, що свідоме оволодіння знаннями учнями і формування у наукових уявлень, що вчать, і понять можливе лише в тому випадку, якщо у них є певний почуттєво-практичний досвід, пов'язаний з безпосереднім сприйняттям предметів, що вивчаються, і явищ [3, с. 32];

4) вимагає залучення до сприймання всіх органів чуття учня (моторні, тактильні чуття); тому до наочних засобів належать і лабораторне обладнання, і статичні та динамічні навчальні посібники [10, с. 261].

Принцип науковості:

1) вимагає зв'язку між наукою і навчальним предметом, щоб учні засвоювали лише глибоко обґрунтовані наукою знання, щоб науковими методами формувалися глибокі ідейні переконання, забезпечувалася єдність діяльності і свідомості [8, с. 121];

2) вимагає, щоб зміст освіти вищої школи відповідав досягненням науки у відповідній галузі знань. Студенти мають засвоювати достовірні, науково обґрунтовані факти, явища, процеси, розуміти сутність науково обґрунтованих законів, особливості розвитку і становлення наукових відкриттів, володіти методами наукових досліджень, знайомитися з різними напрямками наукових пошуків у тій чи тій галузі знань, знайомитися з перспективами розвитку наукових гіпотез [6, с. 222];

3) вимагає, щоб зміст освіти знайомив учнів з об'єктивними науковими фактами, поняттями, законами, теоріями всіх основних розділів відповідної навчальному предмету галузі науки; наближався до розкриття сучасних досягнень і перспектив розвитку в майбутньому [10, с. 257];

4) зміст освіти і навчання мають складати тільки наукові знання, тобто зміст повинен мати якість науковості, враховувати співвідношення логічного та історичного [9, с. 95];

5) означає, що учням пропонуються для засвоєння точно встановлені в сучасній науці положення, тобто зміст навчання повинен знайомити з об'єктивними науковими фактами, поняттями, законами, теоріями, основними положеннями науки (науково достовірні, перевірені на практиці факти) [3, с. 28].

Принцип науковості і доступності виробничого навчання – нормативне положення, яке ґрунтується на поєднанні у навчанні сучасних технічних та технологічних засобів і прийомів діяльності з доступністю їх засвоєння учнями ПТУ [5].

Принцип послідовності і систематичності – спирається на закономірності психологічної науки про те, що під час дотримання логічних зв'язків навчальний матеріал запам'ятовується в більшому обсязі і більш міцно [8, с. 115].

Принцип природовідповідності – всі дії щодо навчання та виховання дитини мають відповідати її природі, закономірностям її розвитку, задаткам, здібностям, нахилам, інтересам [9, с. 92].

Принцип професійної мобільності – передбачає такий відбір змісту освіти і організацію навчального процесу, які направлені на розвиток у учнів здатності швидко освоювати технічні засоби, технологічні процеси і нові спеціальності, формування потреби до підвищення своєї освіти і кваліфікації [3, с. 35].

Принцип професійної спрямованості загальноосвітніх і загальнотехнічних дисциплін – пов'язаний з узгодженням цілей навчання, змістом загальнотехнічних і спеціальних дисциплін, а також їх навчальних програм всіма викладачами, які навчають учнів професії [3, с. 34].

Принцип свідомості й активності учнів у навчанні:

1) вимагає, щоб учні отримували не лише міцні знання, а й переконання, навички навчальної діяльності. Перед учителями стоїть завдання – перетворити учня з пасивного об'єкта навчання і виховання на його активного суб'єкта, активізувати учнів у процесі навчання [8, с. 111-112];

2) в основі даного принципу лежить цільова установка школи — необхідність підготовки свідомих і активних громадян держави; установлені наукою закономірні положення: справжню суть людської освіти складають глибоко і самостійно осмислені знання, набуті шляхом інтенсивного напруження власної розумової діяльності; свідоме засвоєння знань учнями залежить від ряду умов і факторів: мотивів навчання, рівня і характеру пізнавальної активності учнів, організації навчально-пізнавального процесу і управління пізнавальною діяльністю учнів, застосованих учителем методів і засобів навчання тощо [10, с. 259];

3) припускає таку організацію навчання, при якій учні могли б свідомо і активно опановувати наукові знання і методи застосування їх на практиці, щоб у них розвивалася творча ініціатива і самостійність у навчальній діяльності, мислення і мова [3, с. 31];

4) базується на постулаті, що знання передати не можна. Вони стають надбанням людини лише в результаті самостійної свідомої діяльності. Свідоме учіння зумовлюється передусім рівнем сформованості мотивів навчання, розумінням практичної цінності й потреби в знаннях для обраної професійної діяльності. Свідомість учіння підсилюється ще й тим, наскільки створено умови для самостійної пізнавальної діяльності. Значну роль у цьому відіграє рівень володіння студентами методами навчальної праці [6, с. 224].

Принцип систематичності й послідовності в навчанні:

1) впливає з того, що пізнання навколишнього світу можливе лише у певній системі, і кожна наука становить систему знань, об'єднаних внутрішніми зв'язками. Тому цей принцип означає послідовне, з урахуванням логіки конкретної науки та мисленнєвих можливостей студентів, розгортання змісту знань, способів діяльності у навчальних програмах, підручниках, посібниках і т. ін., дотримання такого ж порядку засвоєння знань, формування умінь та навичок. Попередній рівень знань має виступати фундаментом ефективності засвоєння наступної частки знань [6, с. 223];

2) вимагає, щоб знання, уміння і навички формувались системно, в певному порядку, щоб кожний елемент навчального матеріалу логічно пов'язувався з іншим, а нові знання спиралися на засвоєні раніше і створювали фундамент для засвоєння наступних знань [10, с. 261];

3) нормативне положення, яке доводить необхідність послідовності та систематичності у виробничому навчанні, при відборі змісту навчального матеріалу та визначенні засобів виробничого навчання [5];

4) вимагає такої організації навчання, при якій викладання навчальних дисциплін ведеться в строгому логічному порядку. Учні послідовно опановують знаннями, уміннями і одночасно вчаться застосовувати їх для вирішення практичних завдань [3, с. 29].

Принцип спрямованості навчання на реалізацію мети освіти – витікає з того, що навчання обумовлене потребами суспільства у всебічному і гармонійному розвитку особистості [10, с. 256].

Принцип технологічної послідовності у вивченні навчального матеріалу – розповсюджується тільки на такі дисципліни, як «Виробниче навчання» і «Спецтехнологія», і припускає таку послідовність вивчення учнями виробничих операцій, яка властива типовим технологічним процесам на виробництві [3, с. 34].

Принципи дидактичні (принципи навчання) (лат. *principium* – основа, начало):

1) вихідні положення теорії навчання, що є загальним орієнтиром для визначення змісту, засобів, форм, методів організації навчання [6, с. 221];

2) керівні ідеї, головна вимога до діяльності, поведінки. Принципи — вихідні керівні положення, філософськи і психологічно обґрунтовані і перевірені практикою [8, с. 111];

3) нормативні вихідні положення, на які обов'язково слід спиратися майстрам виробничого навчання та викладачам у педагогічній діяльності [5];

4) положення, які покладені в основу формування змісту навчання, вибору методів навчання, в основу розроблення і конструювання форм організації навчання; своєрідні вимоги, виконання яких дає змогу не тільки теоретично, а й практично створити і реалізувати систему навчання [9, с. 14-15];

5) початкові положення теорії навчання, якими повинні керуватися викладач і майстер при організації навчального процесу [3, с. 27];

6) система важливих дидактичних вимог, які забезпечують ефективність навчального процесу (науковість, наочність та ін.) [8, с. 73].

Проблема – це об'єктивне питання, яке виникає в ході пізнання або цілий комплекс питань, розв'язання яких становить значний практичний чи теоретичний інтерес [9, с. 321].

Проблемна ситуація – це ускладнення або завдання, яке може ви-вести учня на формулювання проблеми [9, с. 320].

Проблемне навчання (проблемний тип навчання):

1) один з видів розвиваючого навчання, істотною відмінністю якого є зближення психології навчання з психологією мислення людини, його суть полягає у впровадженні пошукової діяльності учнів, що починається з постановки питань, створення проблемних ситуацій, розв'язання проблем і проблемних завдань відповідно до вимог навчальних програм, підручників та посібників; може реалізовуватись у викладанні й поясненні педагогом навчального матеріалу, в різноманітній самостійній діяльності учнів. У проблемному запитанні, на відміну від неproblemного, завжди є прихована суперечність. Воно не має готової схеми розв'язання і цим передбачає можливість нестандартних відповідей [5];

2) це тип розвивального навчання, в якому поєднуються систематична самостійна пошукова діяльність учнів із засвоєнням ними готових висновків науки. Процес взаємодії викладання й учіння орієнтований на формування світогляду учнів, їх пізнавальної самостійності, стійких мотивів учення і розумових здібностей під час засвоєння ними наукових понять і способів діяльності, детермінованих системою проблемних ситуацій [1, с. 504];

3) передбачає послідовне і цілеспрямоване висунення перед учнями пізнавальних завдань, які вони вирішують під керівництвом учителя і активно засвоюють нові знання [8, с. 101];

4) викладач створює певне пізнавальне завдання, допомагає студентам виділити й усвідомити його, організовує їх на його розв'язання; студенти самостійно оволодівають належною сумою знань і умінь, які є передумовою успішної пізнавальної діяльності; викладач пропонує широкий спектр використання набутих знань на практиці. Включення студентів у систему проблемного навчання сприяє створенню оптимальних умов для інтелектуального розвитку особистості, оволодінню нею інструментами (методами) навчальної діяльності, формуванню пізнавальних мотивів навчання, соціально-психологічної підготовки до практичної діяльності [6, с. 185].

Програмоване навчання – це різновид репродуктивного підходу до навчання, коли передача змісту матеріалу здійснюється невеликими, логічно завершеними дозами. Після кожної дози здійснюється контроль, після чого повідомляється наступна доза. Інформація часто йде від програмованого посібника [8, с. 102].

Продуктивна діяльність – діяльність учня, спрямована на відтворення набутих знань, навичок та умінь у видозміненій формі. Вона передбачає самостійну творчу діяльність учнів. Завдання, для розв'язання яких необхідна продуктивна діяльність, належать до продуктивних, їх виконання потребує творчого, нестандартного підходу до розв'язування, а також високого рівня узагальнення інформації, вміння самостійно робити висновки [5].

Продуктивна праця – праця, що створює матеріальні блага і продукти інтелектуальної діяльності, які мають споживчу вартість [1, с. 504].

Проектне навчання – організація навчально-виховного процесу, яка спрямована на самостійне розв'язання учнями навчально-пізнавальних завдань на основі самостійного збору за заданими ознаками і відповідної інтерпретації інформації, обов'язкового обґрунтування і наступного коректування подальшої продуктивної навчально-пізнавальної діяльності, її самооцінки і презентації результату. Завдяки практичній потребі знань, умінь і навичок забезпечується більш осмислене і глибоке їх засвоєння [9, с. 368].

Проміжний контроль – застосовується для оцінювання навчальних досягнень учнів, слухачів за підсумками засвоєння учнями, слухачами частини типової навчальної програми з теоретичного предмету чи з професійно-практичної підготовки [3, с. 98].

Просемінар – перехідна від уроку форма організації навчально-пізнавальної діяльності студентів через практичні і лабораторні заняття, в структурі яких є окремі компоненти семінарської роботи, до вищої форми – власне семінарів [2, с. 63].

Професійна майстерність – високий і постійно вдосконалюваний ступінь оволодіння певним видом професійної діяльності. Для професійної майстерності характерна розвинена здатність робочого, фахівця швидко переключатися з одних умов праці на інших, пристосовуватися до нових вимог і перебудовувати характер своєї діяльності згідно зі змінами виробничих ситуацій [1, с. 505].

Професійна мобільність – готовність і здатність робочого до швидкої зміни виконуваних виробничих завдань, робочих місць і навіть спеціальностей в рамках однієї професії і галузі, здатність швидко освоювати нові спеціальності або зміни в них, що виникли під впливом технічних перетворень [1, с. 504].

Професійна орієнтація – система психолого-педагогічних, медичних, організаційних та інших заходів, що допомагають людині, яка вступає в трудову діяльність, обґрунтовано і стійко вибрати свою професію з урахуванням як потреб суспільства, так і своїх інтересів і здібностей [1, с. 504].

Професійна освіта:

1) процес і результат професійного становлення й розвитку особистості, що супроводжується оволодінням знаннями, навичками і вміннями з конкретних професій і спеціальностей [1, с. 505];

2) процес оволодіння знаннями, уміннями й навичками, які потрібні для здійснення професійної діяльності. В Україні професійну освіту здобувають у вищих та професійно-технічних навчальних закладах [6, с. 234];

3) сукупність знань, практичних умінь і навичок, необхідних для виконання роботи в певній галузі трудової діяльності [8, с. 144].

Професійна підготовка – сукупність спеціальних знань, навичок і вмінь, що дозволяють виконувати роботу в певній сфері діяльності. Залежно від кваліфікації розрізняють чотири основні рівні професійної підготовки, що вимагають відповідної професійної освіти: вищої, середньої спеціальної,

початкової професійної й елементарної (підготовка працівників нижчої кваліфікації на курсах, шляхом бригадно-індивідуального навчання на виробництві та ін.) [1, с. 504].

Професійна самостійність – сукупність властивостей особистості, які в процесі діяльності забезпечують усвідомлення її мети, створення мотивації, що відповідає, цій меті, вибір способів дій, що ведуть до досягнення мети, способів корекції дій, необхідних для одержання правильного результату [5].

Професійна характеристика – описова модель професії (спеціальності), що визначає її місце в народному господарстві, зміст трудової діяльності, вимоги до загальної і професійної підготовки, контингенту учнів [1, с. 505].

Професійний інтерес – спрямованість особистості на успішне оволодіння обраною професією внаслідок усвідомлення її суспільної і особистої значущості та емоційної привабливості. Стійкість інтересу виражається в тривалості його збереження і в його інтенсивності. Про стійкість інтересу свідчить подолання труднощів у здійсненні діяльності, яка сама по собі інтересу не викликає та виконання якої є умовою здійснення діяльності, що цікавить людину [5].

Професійні здібності – сукупність досить стійких, хоч і таких, що змінюються під впливом виховання, індивідуально-психологічних якостей людини, яка визначає успіх навчання певної трудової діяльності, здійснення її і вдосконалення в ній [5].

Професіограма – характеристика професій, яка включає основні вимоги, що висувуються до особистісних якостей людини (розумових, фізичних, психологічних тощо) [5].

Професіоналізм – набута в ході навчальної і практичної діяльності здатність до компетентного виконання оплачуваних функціональних обов'язків; рівень майстерності в певному занятті, що відповідає рівню складності виконуваних завдань [1, с. 505].

Професія:

1) вид трудової діяльності, що визначається метою і характером трудових функцій (гірник, металург, лікар, будівельник). Під професією слід розуміти таку форму розподілу праці або видів трудової діяльності, яка потребує певних теоретичних знань і практичних навичок та умінь, здобутих шляхом загальної або спеціальної освіти і практичного досвіду і необхідних для виконання певної роботи [5];

2) рід трудової діяльності (занять) людини, що володіє комплексом спеціальних теоретичних знань і практичних навичок, отриманих у результаті спеціальної підготовки й досвіду роботи [1, с. 505].

Процес навчання (навчальний процес):

1) цілеспрямована взаємодія вчителя і учнів, у ході якої здійснюється освіта, виховання, розвиток [8, с. 73];

2) сукупність послідовних і взаємопов'язаних дій викладача (майстра виробничого навчання) і керованих ним учнів, спрямованих на свідоме і міцне засвоєння системи знань, навичок і вмінь, формування вміння застосовувати їх у житті, на практиці, розвиток самостійного мислення, спостережливості та

інших пізнавальних здібностей учнів, оволодіння елементами культури розумової і фізичної праці [1, с. 505].

Репродуктивна діяльність – діяльність учня, спрямована на репродукцію, механічне відтворення здобутих знань, навичок і вмінь, діяльність за готовим зразком. Завдання, для розв'язання яких достатньо репродуктивної діяльності, належать до репродуктивних завдань, їх виконання передбачає відтворення відомого, а також нескладних узагальнень і висновків [5].

Репродуктивний метод навчання:

1) викладач дає завдання, у процесі виконання якого учні здобувають уміння застосовувати знання за зразком [3, с. 44];

2) застосування вивченого матеріалу на основі зразка або правила. Діяльність тих, хто навчається, має алгоритмічний характер, тобто провадиться за інструкціями, правилами в аналогічних, схожих зі зразком, ситуаціях [6, с. 264].

Робота з підручником – полягає в самостійному опрацюванні учнями друкованого тексту, що дає їм змогу глибоко осмислити навчальний матеріал, закріпити його, виявити самостійність у навчанні [3, с. 41].

Робоча навчальна програма дисципліни – є нормативним документом вищого навчального закладу. Вона містить виклад конкретного змісту навчальної дисципліни, послідовність, організаційні форми її вивчення, визначає форми та засоби поточного і підсумкового контролю. Складовими робочої програми є: тематичний план, пакет методичних матеріалів для здійснення поточного і підсумкового контролю, перелік навчально-методичної літератури, засобів наочності, технічних засобів навчання тощо [3, с. 22].

Розвивальне навчання:

1) спрямованість реалізації принципів, методів і прийомів навчання на досягнення найбільшої ефективності розвитку пізнавальних можливостей учнів: сприймання, мислення, пам'яті, уяви тощо. В процесі оволодіння знаннями учень просувається і в своєму розвитку. Методика розвивального навчання передбачає інтенсивну розумову роботу учнів шляхом організації проблемного навчання, запровадження системи пізнавальних завдань, озброєння їх прийомами пізнавальної діяльності [5];

2) тип навчання, в якому розвиток людини є не побічним продуктом, а прямою і головною метою. Основні особливості розвивального навчання: учень перетворюється на суб'єкта пізнавальної діяльності; розвивається на формуванні механізмів мислення, а не на експлуатації пам'яті; пізнавальна діяльність учнів засвоюється в єдності емпіричного і теоретичного пізнання; процес навчання будується на пріоритеті дедуктивного способу пізнання; основа процесу навчання — навчальна діяльність учнів під час виконання навчальних завдань [1, с. 506].

Розвиток:

1) об'єктивний процес внутрішньої послідовної кількісної та якісної зміни фізичних, психічних і духовних сил людини, що забезпечують реалізацію її життєвого потенціалу, її сутності і призначення [1, с. 506];

2) процес вироблення готовності людини до самостійної, організації своєї діяльності. Отже, розвиток вимірюється складністю завдань, які мають свої критерії. Чим ширший об'єм знань і умінь, чим глибші і складніші проблеми, які розв'язує людина правильно, тим вищий рівень розвитку людини [8, с. 94].

Розповідь:

1) образний, динамічний, емоційний виклад інформації про різні явища і події [3, с. 40];

2) емоційний, послідовний опис фактів і подій або повідомлення про них [8, с. 171];

3) метод навчання, який передбачає оповідну, описову форму розкриття навчального матеріалу з метою спонукання студентів до створення в уяві певного образу. Інколи цей метод називають "малювання словом" [6, с. 256];

4) монологічний виклад навчального матеріалу, який використовується для послідовного, систематизованого, дохідливого, емоційного повідомлення знань [10, с. 273].

Розуміння – це проникнення в сутність явищ і процесів, установлення зв'язків між частинами цілого, між фактами і процесами, з'ясування причин, що викликають те чи те явище [6, с. 181].

Самоконтроль:

1) свідомо самооцінка й регулювання учнями своїх дій відповідно до поставленої мети й існуючих правил виконання навчальних і навчально-виробничих завдань [1, с. 506];

2) усвідомлена регуляція людиною власної поведінки і діяльності з метою забезпечення відповідності їх результатів поставленим цілям, вимогам, нормам, правилам, зразкам. Мета самоконтролю полягає як у попередженні, так і у виправленні допущених помилкових дій чи операцій. Завдяки коригуючій функції самоконтролю людина може реалізувати запропонований їй кимось або самостійно прийнятий план діяльності. Важливу роль у процесах самоконтролю особистості відіграють її оцінка та самооцінка. Від ступеня критичності останніх залежить здатність знаходити допущені помилки, передбачати можливі і таким чином підвищувати результативність самоконтролю. Застосовується в ході виконання учнями самостійних завдань під час виробничого навчання [5].

Самоосвіта:

1) освіта, набута поза навчальними закладами шляхом самостійної роботи. На допомогу самоосвіті створено широку мережу народних університетів, масових і спеціальних бібліотек, видається відповідна література [5];

2) тією чи іншою мірою систематична навчальна діяльність, побудована на самостійному (поза стінами навчального закладу) вивченні якогось питання або проблеми з періодичними консультаціями у фахівця або без них [1, с. 506].

Самостійне спостереження – безпосереднє споглядання та сприймання явищ дійсності [3, с. 43].

Семінарське заняття (лат. *seminarium* – розсадник) – вид навчальних практичних занять студентів вищих навчальних закладів, який передбачає

самостійне вивчення студентами за завданням викладача окремих питань і тем лекційного курсу з наочним оформленням матеріалу у вигляді реферату, доповіді, повідомлення тощо [3, с. 62].

Синтез як метод: ґрунтується на мисленнєвому або практичному з'єднанні виділених аналізом елементів чи властивостей предмета, явища в одне ціле. Синтез є органічним продовженням аналізу й може будуватися лише на його основі [6, с. 261].

Система виробничого навчання:

1) порядок, розчленування змісту виробничого навчання, групування його частин і послідовність засвоєння їх учнями [5];

2) сукупність початкових положень, принципів, підходів, що визначають порядок розчленування змісту виробничого навчання, угруповання його частин і послідовність оволодіння ними учнями [1, с. 506].

Система контролю знань, умінь і навичок учнів – здійснюється шляхом організації та проведення контролю знань, умінь і навичок учнів, слухачів з кожного навчального предмета та професійно-практичної підготовки, передбачених типовим навчальним планом (далі – навчальним планом) за професією [3, с. 96].

Систематизація знань – це мисленнєва діяльність, у процесі якої виучувані об'єкти організовуються в певну систему на основі вибраного принципу [10, с. 322].

Словесні методи навчання – інформація подається учням через слово викладача, а сприймання її відбувається у процесі слухання її. Усю їх різноманітність іноді зводять до двох методів: евристичного (запитального) - бесіда; та акроматичного (викладацького) - пояснення, розповідь, лекція, інструктаж, робота з підручником [3, с. 39].

Спеціалізація – сукупність трудових функцій у рамках даної професії або спеціальності [1, с. 507].

Спеціалізована бригада – бригада, яка складається з робітників однієї професії [5].

Спеціальність:

1) комплекс отриманих шляхом спеціальної підготовки й досвіду роботи знань, навичок і вмінь, необхідних для певного виду діяльності в рамках тієї або іншої професії, наприклад, слюсар-інструментальник, слюсар-ремонтник, слюсар-складальник і ін. [1, с. 507];

2) поділ усередині професії, один з її різновидів. Спеціальність залежить від характеру навичок і знань з даної професії (лікар-офтальмолог, текстильник-ткач, будівельник-маляр та ін.). У межах однієї і тієї самої професії формуються різні спеціальності, особливістю яких є більш вузький характер трудової діяльності робітників. Наприклад, у професії токаря є спеціальності токаря-револьверника, токаря-розточника [5].

Спонукальний метод навчання і пошуковий метод учіння – викладач ставить перед учнями проблемні питання і завдання, організовуючи їх самостійну діяльність; учні самостійно здобувають і засвоюють нові знання в основному без допомоги викладача [3, с. 44].

Спостереження – метод навчання, що передбачає сприймання певних предметів, явищ, процесів у природному й виробничому середовищі без втручання у ці явища і процеси [6, с. 259].

Стандарт освіти – система основних показників, що є складовими державної норми освіченості. Освітній стандарт відображає суспільний ідеал, враховує можливості реальної особистості і системи освіти щодо досягнення цього ідеалу [10, с. 200].

Статична демонстрація – показ нерухомих наочних об'єктів (картин, деталей тощо) або об'єктів у стані спокою (відеозображення предметів, машин тощо) [5].

Структура уроку – його побудова; елементи або етапи будови уроку, їх послідовність, взаємозв'язки між ними [10, с. 317].

Схематичні засоби — географічні, топографічні, історичні карти, схеми, малюнки, діаграми, графіки тощо. Вони відображають дійсність в умовних, символічних і графічних формах [3, с. 42].

Тематичний контроль – форма поточного контролю, яка застосовується для оцінювання навчальних досягнень учнів, слухачів за підсумками вивчення теми навчальної програми [3, с. 98].

Тест (проба, випробування) — це завдання стандартизованої форми, виконання якого характеризує рівень засвоєння навчального матеріалу. Дозволяє діагностично, точно оцінювати структуру й рівень знань, навичок і вмінь учнів або випускників навчального закладу. Складається із завдання і еталону, який є зразком послідовного і правильно виконаного завдання [1, с. 507].

Тест дидактичний – це набір стандартизованих завдань, за допомогою яких визначається рівень засвоєння певних компонентів змісту загальної середньої освіти [10, с. 366].

Тестові методи перевірки знань – система завдань для оцінювання знань учня, студента за допомогою кількісних норм. Вони передбачають вибір особою, яка проходить тестування, однієї з кількох запропонованих відповідей [3, с. 47].

Техніка – сукупність засобів і знарядь праці, що застосовуються у суспільному виробництві та призначені для створення матеріальних цінностей [5].

Технічне мислення – виявляється при розв'язанні технічних завдань, пов'язаних із застосуванням сукупності знань, навичок, умінь у сфері виробництва [1, с. 507].

Технічні вправи – виконання розмітки, рубання зубилом у слюсарній справі тощо [3, с. 43].

Технічні засоби навчання:

1) обладнання й апаратура, що застосовуються у навчальному процесі з метою підвищення його ефективності [3, с. 82];

2) технічні пристрої і відповідні до них носії інформації, що застосовуються для підвищення ефективності навчального процесу і полегшення навчальної діяльності педагога й учнів [1, с. 507].

Технологія – сукупність знань, відомостей про послідовність окремих трудових операцій у процесі виробництва. Сукупність способів обробки або переробки матеріалів виготовлення виробів, проведення різних виробничих операцій тощо [5].

Тип навчання – це спосіб і особливості організації мисленнєвої діяльності людини в процесі пізнання; визначається на основі аналізу певних структурних елементів: характеру навчальної діяльності педагога; особливостей заучування матеріалу студентами; репродуктивної діяльності студентів; специфіки застосування знань на практиці [6, с. 184].

Традукція – вид умовиводу, в якому посилення і висновки є судженням однакового ступеня загальності (висновок від одиничного- до одиничного, від часткового - до часткового, від загального- до загального) [3, с. 40].

Тренажер:

1) моделювальний пристрій для опрацювання робочих навичок [5];

2) технічний засіб навчання, що дозволяє імітувати виробничі умови в навчальному процесі. Із застосуванням тренажерів виконуються вправи на відпрацювання трудових навичок і вмінь у тих випадках, коли навчально-виробничі умови не дозволяють організувати такі вправи в реальній виробничій обстановці [1, с. 507].

Трудова дія – завершена сукупність рухів (взяття деталі, цеглини під час кладки, поворот гайки з допомогою ключа та ін.). Кожна дія включає 2-3 рухи [5].

Трудова діяльність робітника – це сукупність його трудових дій (фізичних і розумових), за допомогою яких він впливає на предмет праці і керує роботою обладнання [3, с. 108].

Трудове виховання – виховання базисних рис характеру, що забезпечують успіх у праці, таких як працьовитість, старанність, сумлінність, потреба в праці [1, с. 507].

Трудовий прийом – частина операції, яка має самостійну мету [5].

Трудовий процес:

1) провідний фактор виробництва. Трудовий процес – тільки частина виробничого процесу. Лише в окремих випадках трудовий процес збігається з виробничим, наприклад під час збиральних і монтажних операцій, які виконуються вручну. Трудовий і виробничий процеси не збігаються в хімічному виробництві, сільському господарстві, де особливо велика роль природних процесів. Трудовий процес прийнято розчленовувати на частини, які послідовно звужуються: операція, прийом, дія, рух [5];

2) сукупність послідовних дій робітника, що пов'язані з виконанням визначеного виду закінчених робіт, які є типовими для даної професії [3, с. 108].

Узагальнення – уявне виділення й об'єднання окремих властивостей, що належать певному класу предметів, перехід від окремого до загального [6, с. 181].

Уміння:

1) здатність людини продуктивно, з належною якістю і у відповідний час виконувати роботу в нових умовах. Будь-яке уміння включає в себе уявлення, поняття, знання, навички концентрації, розподілу і переключення уваги, сприймання, мислення, самоконтролю і регулювання процесу діяльності, а також рухові навички [5];

2) свідоме оволодіння сукупністю певних навчальних операцій (способів здійснення дій) [3, с. 10];

3) готовність застосовувати знання на практиці, у свідомій діяльності [6, с. 178];

4) заснована на знаннях готовність людини виконувати ту або іншу діяльність [10, с. 149];

5) здатність працівника продуктивно, з належною якістю і у відповідний час виконувати певну роботу. Уміння утворюються на основі знань, набутих навичок і творчого мислення [1, с. 507];

6) свідома дія, спрямована на застосування знань, це знання в дії. Уміння без навичок не працюють. Уміння складніше від навички. Уміння переростає в навичку [8, с. 73].

Уміння навчально-інтелектуальні – уміння виділяти головне, аналізувати, порівнювати, синтезувати, зіставляти, раціонально запам'ятовувати, здійснювати самоконтроль у навчально-пізнавальній діяльності, доводити, обґрунтовувати тощо [3, с.10].

Уміння навчально-інформаційні – уміння працювати з книгою, здійснювати бібліографічний пошук [3, с. 10].

Уміння навчально-організаційні – уміння раціонально планувати діяльність, визначати її завдання, уміння створювати умови діяльності [3, с. 10].

Урок:

1) основна форма організації навчання у середніх навчальних закладах та ПТНЗ, його сутність та призначення зводиться до взаємодії педагога і учнів, метою якого є засвоєння учнями знань, навичок і умінь, розвиток їх здібностей, досвіду діяльності та спілкування [3, с. 53];

2) така форма організації навчання, при якій навчальні заняття проводяться вчителем з групою учнів постійного складу, одного віку і рівня підготовки протягом певного часу і відповідно до розкладу [8, с. 150];

3) «відрізок» навчального процесу, який є викінченим у смисловому, часовому й організаційному відношенні [10, с. 312];

4) організаційна форма навчання, яка забезпечує навчання, виховання і розвиток постійного складу учнів упродовж визначеного проміжку часу на основі вивчення конкретної і однакової для всіх теми [9, с. 264];

5) форма організації навчання, за якої вчитель веде заняття за стабільним розкладом і регламентом з постійним складом учнів, котрі мають приблизно однаковий рівень фізичного й психічного розвитку [6, с. 249].

6) логічно закінчена, цілісна, обмежена в часі частина навчально-виховного процесу, яку проводять за розкладом під керівництвом учителя з постійним складом учнів [2, с. 329];

7) це така організаційна форма навчальної роботи в школі, за якої учитель у рамках точно встановленого часу з постійним складом учнів однакового віку за твердим розкладом вирішує певні навчально-виховні завдання [7, с. 338].

Типи уроків:

1. урок формування і засвоєння нових знань;
2. урок закріплення, застосування знань про способи діяльності;
3. урок формування інтелектуальних і практичних способів діяльності (інтелектуальних і практичних умінь і навичок);
4. урок закріплення і застосування способів діяльності;
5. урок діагностичного контролю і корекції засвоєння знань, способів діяльності, застосування наукових знань і способів діяльності;
6. комбінований урок (урок з декількома рівнозначними задачами).

Структурні елементи теоретичного уроку:

- організаційний момент;
- постановка мети уроку;
- мотивація мети;
- актуалізація опорних знань;
- підготовка учнів до сприйняття нового матеріалу;
- формування орієнтованої основи діяльності;
- формування виконавчих дій;
- контроль сформованих знань, умінь, навичок;
- підведення підсумків;
- видача домашнього завдання.

Структурні елементи уроку виробничого навчання:

- організаційний момент;
- цільова настанова;
- актуалізація знань і досвіду учнів;
- формування орієнтованої основи діяльності учнів;
- формування нових способів діяльності;
- застосування освоєних способів діяльності;
- підведення підсумків [4, с. 465].

Усні вправи - широко застосовують при викладанні всіх предметів (усна лічба на уроках математики, усні вправи з мови, розповідь з історії, літератури тощо) [3, с. 43].

Учіння:

- 1) діяльність учня, результатом якої є знання, уміння, навички, способи діяльності, готовність до самостійного навчання, творчої праці, життя [10, с. 214];
- 2) діяльність учня з організації умов, які забезпечують засвоєння ним змісту освіти [8, с. 91];
- 3) цілеспрямований процес засвоєння учнями знань, набуття навичок і вмінь для подальшої практичної діяльності. У широкому розумінні — оволодіння різноманітним суспільним досвідом в його узагальненому вигляді [1, с. 508].

Форма організації навчання:

1) зовнішня сторона упорядкованої, взаємопов'язаної діяльності учителя й учнів, спрямованої на розв'язання завдань навчання [10, с. 299];

2) зовнішнє вираження узгодженої діяльності вчителя та учнів, яка здійснюється в установленому порядку і в певному режимі [9, с. 255];

3) обмежена в часі та просторі взаємозумовлена діяльність педагога й учня, викладача й студента [6, с. 247];

4) особливі об'єднання учнів для занять, навчально-пізнавальної діяльності; це зовнішнє вираження взаємодії вчителя й учнів з метою навчання, виховання і розвитку. Найбільш поширена форма навчання в наших школах — урок, існують позаурочні форми навчання. В останні роки дидактика збагатилася сотнями нестандартних форм навчання (урок -"КВК", урок -"Поле чудес", урок -"Що? Де? Коли?" тощо) [8, с. 74];

5) види організації взаємодії учнів в навчальних групах, мікрогрупах, окремих учнів між собою та викладачем в рамках того чи іншого виду заняття [3, с. 52].

Фотографії, картини, діапозитиви і навчальні плакати - зображують реальні предмети, прийоми управління механізмами, виконання трудових процесів (зарисовки окремих елементів об'єкту, що вивчається, які виконуються викладачем на дошці при поясненні навчального матеріалу) [3, с. 32].

Фронтальна форма організації навчальної діяльності учнів — такий вид діяльності на уроці, коли всі учні класу під керівництвом вчителя виконують спільне завдання [10, с. 330].

Цілі навчання:

1) це кінцевий результат спільної діяльності вчителя й учня, виражений у точних, однозначних категоріях і поняттях. Точний і повний опис цілі навчання включає інформацію про елемент засвоєння (уявлення, поняття, судження, теорія), про який ідеться, про те, на якому рівні він засвоюється й як його діагностувати [9, с. 137];

2) ідеальне мисленнєве передбачення кінцевого результату процесу навчання, це те, до чого прагнуть педагог і учні [10, с. 216].

Частково-пошуковий (евристичний) метод навчання:

1) викладач формулює проблему, поетапне вирішення якої здійснюють учні під його керівництвом (при цьому відбувається поєднання репродуктивної та творчої діяльності учнів) [3, с. 44];

2) включає студентів у пошук шляхів, прийомів і засобів розв'язання пізнавального завдання. Для забезпечення дієвості цього методу необхідно створити проблемну ситуацію і спонукати студентів до розуміння і "прийняття" пізнавального завдання; керувати ходом пошукової мисленнєвої діяльності студентів з використанням системи логічно вмотивованих запитань; стимулювати і схвалювати пізнавальну діяльність студентів у процесі розв'язання навчальних завдань; аналізувати успіхи і помилки, труднощі [6, с. 262];

3) полягає в організації активного пошуку розв'язання поставлених або самостійно сформульованих пізнавальних завдань, над якими студенти працюють самостійно під керівництвом педагога або на основі евристичних програм та вказівок. Процес мислення набуває продуктивного характеру, але при цьому поетапно спрямовується і контролюється педагогом або самими студентами на основі роботи над програмами (у тому числі комп'ютерними) та навчальними посібниками. Такий метод, одним із різновидів якого є евристична бесіда, – надійний спосіб активізації мислення, пробудження інтересу до пізнання на семінарах та колоквіумах [6, с. 264].

Шкільний компонент загальної середньої освіти (варіативна частина навчального плану) – спрямований на розширення і поглиблення змісту загальноосвітньої підготовки школярів, забезпечення їхнього індивідуального розвитку, пізнавальних інтересів і нахилів. Він передбачає години для вивчення предметів і курсів, які учні можуть обрати понад обсягу, визначеного державним компонентом, а також години, відведені на необов'язкові (факультативні) заняття [10, с. 201-201].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Батышев С. Я. Профессиональная педагогика: Учебник для студ., обучающихся по пед. спец-тям и направл. Москва: Ассоциация «Профессиональное образование», 1997. 512 с.
2. Волкова Н. П. Педагогіка: посібник для студ. вищ. навч. закл. Київ: Академія, 2001. 576 с.
2. Дидактичні основи професійної освіти: навч. посіб. для студ. вищих навч. закладів інж.-пед. спец-тей / О. Е. Коваленко, та ін. Харків: ВПП «Контраст», 2008. 144 с.
4. Коваленко О. Е. та ін. Методика професійного навчання: навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. інж.-пед. спец-тей. Харків: ВВП «Контраст», 2008. 488с.
5. Красильникова Г. В. Професійна педагогіка: підручник. URL: http://lubbook.net/book_303_glava_29_Slovnik.html
6. Кузьмінський А. І. Педагогіка вищої школи: навч. посібник. 2-ге вид., стер. Київ: Знання, 2011. 486 с.
7. Лозова В. І. Теоретичні основи виховання і навчання: навч. посібник. Харків: ОВС, 2002. 400 с.
8. Максимюк С. П. Педагогіка: навч. посібник. Київ: Кондор, 2009. 670 с.
9. Малафійк І. В. Дидактика: навч. посібник. Київ: Кондор, 2009. 398 с.
10. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка: навч. посібник. 5-е вид, перероб. і доп. Київ, 2007. 656 с.
11. Педагогіка сучасної школи: навч. посібник для студ. педагогічних ВНЗ / В. М. Глазиріна. Донецьк: Норд-Прес, 2006. 220 с.
12. Рацул А. Б., Довга Т. Я., Рацул А. В. Педагогіка: інформативний виклад. Київ: КНТ, 2015. 320 с.
13. Український юридичний термінологічний словник. URL: <https://www.marazm.org.ua/document/termin/index.php?file>

РОЗДІЛ 2

СЛОВНИК ТЕРМІНІВ ДО ДИСЦИПЛІНИ «ПЕДАГОГІКА НОВАТОРСТВА»

Антиінноваційні бар'єри (франц. – *barriere* – перешкода, перепона) – зовнішні або внутрішні перешкоди, які заважають здійсненню інноваційної діяльності [5, с. 255].

Готовність до інноваційної педагогічної діяльності – це особливий особистісний стан, який передбачає наявність у педагога мотиваційно-ціннісного ставлення до професійної діяльності, володіння ефективними способами і засобами досягнення педагогічних цілей, здатності до творчості і рефлексії [5, с. 277].

Дистанційне навчання:

1) це навчання з використанням засобів телекомунікацій, при якому віддалені один від одного суб'єкти навчання (студенти, педагоги) здійснюють освітній процес, що супроводжується створенням відповідної продукції [12, с. 114];

2) це інтеграція інформаційних та педагогічних технологій, яка забезпечує інтерактивність взаємодії усіх суб'єктів освіти та продуктивність навчального процесу [12, с. 115].

Диференціація в навчальному процесі – це врахування індивідуальних особливостей студентів, коли вони групуються за спільними ознаками: схильністю до поглибленого вивчення фізики або математики, або за бажаннями більш ґрунтовного вивчення професійних дисциплін тощо [12, с. 18].

Диференціація (лат. *differentia* – відмінність) **освіти** – процес у сучасній освіті, що забезпечує різноманітність форм навчання, які дають змогу максимально враховувати індивідуальні можливості, інтереси, нахили, ціннісні та професійні орієнтації тих, хто навчається. Базується на прийнятті психологічних відмінностей між індивідами і групами людей (за статтю, віком, соціальною належністю тощо) [10, с. 36].

Диференційоване навчання – спеціально організована діяльність, яка передбачає розподіл студентів за інтересами і створення окремих груп з урахуванням їх схильності до тих чи інших навчальних предметів [12, с. 18].

Досвід педагогічний новаторський – реалізація на практиці педагогічних ідей, що виходять за межі існуючих рекомендацій, нормативів і сприяють створенню нових педагогічних систем, методик [10, с. 226].

Евристичним зветься навчання, яке передбачає конструювання студентом особистісно-орієнтованого смислу, цілей та змісту освіти, а також процесу їх одержання [12, с. 47]. При евристичному навчанні («евристика» у перекладі з грецької означає «відшукуую», «знаходжу», «відкриваю») студент спочатку сам конструює свої знання, спираючись на особистий освітній потенціал і

технологію продуктивної діяльності. Одержаний ним продукт діяльності (гіпотеза, розумова модель і ін.) зіставляється з аналогічними культурно-історичними аналогами (тобто з існуючими знаннями, предметами, теоріями тощо), внаслідок чого він переосмислюється, добудовується, викликаючи в свою чергу необхідність нової діяльності.

Евристичне занурення – форма навчання, коли студенти на протязі декількох занять (або навіть днів) займаються однією й тією ж навчальною проблемою [12, с. 56].

Евристичний метод – це система підготовки навчального матеріалу у формі «питання – відповідь» в поєднанні з проблемними пізнавальними задачами [2, с. 83].

Електронний підручник – це особливий підручник, в якому у максимальній мірі використані можливості ЕОМ:

- *показ процесу у динаміці*: заняття стружки з заготовки, протікання електричного струму в електричних схемах і ін.;
- *поступове нарощування рисунку, схеми, текстового матеріалу* (наприклад, при поясненні устрою верстата його вузли з'являються на моніторі у послідовні пояснення: спочатку - станина, потім – передня бабка, слідом – задня бабка, супорт та ін.);
- *відокремлення окремих слів або фраз* за допомогою миготіння, “бігучої строки”, різнобарвне оформлення тексту або рисунків;
- *індивідуалізації навчання і рівня засвоєння навчального матеріалу* за рахунок швидкості пред'явлення окремих кадрів, а також наявність різнорівневого навчального матеріалу однакового змісту [12, с. 127].

Здібності – властивості особистості, які забезпечують, з одного боку, успішність оволодіння діяльністю, з іншого – її успішне здійснення, тобто роблять людину здатною до успішного виконання діяльності, одночасно виступаючи «внутрішніми умовами» успішного засвоєння знань, формування навичок і вмінь, необхідних для неї [7, с. 160]. *Класифікація*:

- *конструктивні здібності*, які проявляються в уміннях сконструювати, забезпечити логічний зв'язок, змодельювати, композиційно оформити;
- *прогностичні здібності*, які допомагають передбачати наслідки вербальних і невербальних дій, можливі прорахунки і вносити корективи у свою діяльність;
- *організаторські здібності*, спрямовані, з одного боку, на організацію колективу, групи, з іншого – на самоорганізацію, оскільки організованість педагога, його зібраність, пунктуальність мають бути прикладами для наслідування;
- *комунікативні здібності*, що проявляються в уміннях, які можна позначити такими ключовими словами: здивувати, зацікавити, викликати емоційний відгук, забезпечити контакт, підтримати його, попередити конфлікт, з'ясувати стосунки, здійснити виховний вплив та ін.
- *перцептивні здібності* (лат. perception – сприйняття, уявлення) проявляються в уміннях за певними зовнішніми ознаками визначати внутрішні

стани особистості, розуміти її внутрішній світ. Наявність перцептивних здібностей дає змогу педагогові володіти «другим баченням», «читати на обличчі» те, про що людина мовчить, правильно інтерпретувати її невербальну поведінку;

- *сугестивні здібності* (лат. suggestion – навіювання, натяк) – це здібності вольового впливу на людину з допомогою вербальних та невербальних засобів, здібності висувати вимоги і вимагати їх беззаперечного виконання. Найвищий рівень цих здібностей проявляється тоді, коли вольовий вплив відбувається спокійно, без грубого натиску, примусу і погроз;

- *аналітичні здібності* проявляються в уміннях аналізувати, узагальнювати, виділяти недоліки, визначати шлях їхнього подолання;

- *експресивно – мовленеві здібності* - мова йде про виразну та багату міміку;

- *дидактичні здібності* означають, що педагог повинен бути максимально зрозумілим для іншого; робити складне простим, тобто дохідливо, просто, доступно пояснювати, роз'яснювати (методична винахідливість) [7, с. 164].

Інновація:

- 1) оновлення й ідея, яка застосовується вперше і якісно змінює попередній стан системи чи процесу, куди вона впроваджується [13, с. 110];

- 2) цей термін включає в себе два поняття: *відкриття і винахід*. *Відкриття* – це сприйняття багатьма людьми нових, раніше невідомих аспектів реальності. *Відкриття* примножує знання, воно завжди додає до культури щось нове. *Винахід* – це нова комбінація вже відомих елементів [6, с. 146].

Інновація як процес – це створення нового структурного елемента процесу навчання [12, с. 4].

Інновація як результат – нові педагогічні ідеї, методи, методики і ін. [12, с. 5].

Інноваційний педагогічний експеримент – метод дослідницько-педагогічної діяльності, який передбачає істотні зміни у змісті, формах і методах роботи з метою підвищення їх ефективності [5, с. 250].

Індивідуалізоване навчання – це така організація взаємодії між учасниками цього процесу, за якою враховуються та використовуються індивідуальні особливості кожного студента з одночасним пошуком засобів, які б цьому сприяли. Отже, **індивідуалізація навчання** – навчання за індивідуалізованими програмами, змістом, формами та засобами, темпами, контролем тощо [3].

Інноваційна компетентність педагога (від лат. competens – належний, відповідний) – система мотивів, знань, умінь, навичок, особистісних якостей педагога, що забезпечує ефективність використання нових педагогічних технологій [14, с. 35].

Інноваційна культура:

- 1) складова інноваційного потенціалу, що характеризує рівень освітньої, загальнокультурної і соціально-психологічної підготовки особистості та

суспільства в цілому до сприйняття і творчого втілення в життя ідеї розвитку економіки країни на інноваційних засадах [14, с. 35];

2) це такий рівень професійності, який виявляється у здатності об'єктивно оцінювати нові ідеї, готовності творчо оцінювати і використовувати у своїй роботі все нове, прогресивне [8, с. 180].

Інноваційна культура педагога – інтегральне особистісне новоутворення, яке, виступаючи складовою його інноваційного потенціалу, проявляється через спрямованість на інноваційну діяльність, інноваційну компетентність та інноваційну активність, які формуються через гармонійне поєднання педагогічної та фахової спеціалізацій [14, с. 35].

Інноваційне (лат. innovatio – оновлення, зміна) **навчання** – зорієнтована на динамічні зміни в навколишньому світі навчальна та освітня діяльність, яка ґрунтується на розвитку різноманітних форм мислення, творчих здібностей, високих соціально-адаптаційних можливостей особистості [5].

Інноваційні методи навчання – це способи спільної діяльності педагога та студентів, які спрямовані на досягнення ними навчальних цілей [12, с. 143].

Інноваційні технології навчання – сукупність науково-обґрунтованих способів організації та здійснення педагогічної діяльності, спрямованої на одержання освітнього продукту [12, с. 5].

Інтенсифікація навчання – підвищення ефективності праці вчителя й учнів за одиницю часу [10, с. 203].

Керівник інноваційного загальноосвітнього навчального закладу – це творча високоосвічена особистість, яка повинна володіти сучасними знаннями і вміннями в галузі менеджменту й інноваційної педагогіки, мати високі моральні, естетичні, комунікативні, світоглядні та інші якості [11, с. 55].

Кейс-технологія – навчальна технологія у відкритій та дистанційній освіті, при якій навчально-методичні матеріали чітко структуровані, комплектуються в спеціальній набір ("кейс"), а потім надаються студенту для самостійного вивчення з періодичними консультаціями у викладачів-консультантів (координаторів, тьюторів) у створених для цього центрах дистанційного навчання (ЦДН) [6, с. 147].

Компетентність (лат. competentia) – коло питань, в яких людина добре розуміється [13, с. 110].

Компетенція – відчужена від суб'єкта, наперед задана соціальна норма (вимога) до освітньої підготовки, необхідна для його якісної продуктивної діяльності у певній сфері, тобто соціально закріплений результат [13, с. 110].

Концепція – це своєрідна інформаційна система, яка містить дані про цілі, принципи, методи та умови будь-якої діяльності [12, с. 34].

Креативність – це здібність до творчості, несподіваних і незвичайних рішень, сприятливість до нових ідей, подолання стереотипів. Це здатність людини дивуватися й уміти знаходити рішення в нестандартних ситуаціях [1, с. 284].

Моделювання – метод дослідження, що ґрунтується на заміні об'єкта дослідження подібним йому у певному відношенні об'єктом, який виступає його моделлю [9, с. 48].

Модель – спрощене уявлення об'єкта дослідження, яке дозволяє отримувати достовірну інформацію про об'єкт чи процеси в ньому [9, с. 48].

Модель професійної діяльності фахівця – детальний опис завдань і функцій професійної діяльності фахівця і необхідних для їх виконання знань та умінь [9, с. 48].

Модель соціальної діяльності фахівця – детальний опис завдань і функцій соціального характеру, які фахівець має виконувати в процесі професійної діяльності, та відповідних знань і умінь [9, с. 49].

Модель фахівця – опис знань, умінь і навичок фахівця та рівні розвитку його професійно значущих особистісних рис, необхідних для належного виконання завдань та функцій його професійної діяльності [9, с. 49].

Моніторинг – (від англ. monitoring – той, хто наглядає, спостерігає):

- 1) спостереження, оцінка і прогноз стану навколишнього середовища у зв'язку з господарською діяльністю;
- 2) збір інформації засобами масової комунікації;
- 3) спостереження за навчальним і виховним процесами з метою виявлення їх відповідності бажаному результату чи попереднім припущенням [10, с. 204].

Новатор – талановитий і творець. Особистість, здатна передбачати зміни. В основі його впливу лежить передбачення кращого майбутнього та підживлення надіями інших. Активно заохочуються новаторство і пристосовність [15, с. 13].

Новизна – один із основних критеріїв оцінювання педагогічних досліджень; результат творчого процесу; властивість і самостійна цінність будь-якого нововведення [10, с. 11].

Педагогічна інновація:

- 1) (з лат. ip – в, novus – новий, оновлення, зміна) – це введення нового в цілі, зміст методи і форми навчання і виховання, в організацію діяльності педагога [4, с. 105];
- 2) це оновлення процесу навчання за рахунок нових:
 - форм навчальної діяльності;
 - методів навчання;
 - технологій навчання [12, с. 4].

Педагогічна технологія – науково-обґрунтована педагогічна система, яка гарантує досягнення певної навчально-виховної мети через чітко визначену послідовність дій, спроектованих на розв'язання проміжних цілей і наперед визначений кінцевий результат [10, с. 232]

Передовий педагогічний досвід – це педагогічна діяльність, у процесі якої стабільні позитивні результати забезпечуються використанням оригінальних форм, методів, прийомів, засобів навчання та виховання, нових освітніх систем або інтеграції традиційних форм, методів, прийомів і засобів [11, с. 22].

Головними критеріями передового педагогічного досвіду є:

1. *Актуальність* – відповідність досвіду найважливішим на певному етапі проблемам навчання і виховання.

2. *Новизна* – наявність у теорії та практиці раніше не відомих знань, форм і методів діяльності. Вона властива не тільки науковим відкриттям, а й раціоналізації окремих аспектів педагогічної діяльності.

3. *Результативність* – підвищення рівня розвитку дітей у процесі застосування конкретного досвіду, оптимальне використання учителем (вихователем) і дітьми сил і часу для досягнення результату.

4. *Стабільність* – використання досвіду в діяльності інших педагогів протягом тривалого часу.

5. *Раціональність* – досягнення високих результатів за розумної інтенсифікації зусиль, засобів і використання часу.

6. *Перспективність* – можливість творчого наслідування досвіду іншими педагогами [11, с. 22].

Підсумкова рефлексія допомагає оцінити та визначити, що із задуманого в проекті вдалося здійснити, а що – ні; встановити, у чому полягає індивідуальний вклад кожного у розв'язання проблеми; чому навчив проект його учасників. Рефлексія передбачає визначення нової якості її учасників з позиції одержаних нових знань та вмінь. Вона є баченням самого себе з боку «тут і зараз». Це ретроспективний погляд на пройдений шлях [12, с. 34].

Проблемне навчання – це навчальна технологія, яка формує думаючого студента, здатного самостійно і творчо вирішувати нестандартні виробничі завдання у майбутній професійній діяльності [12, с. 75]. Проблемне навчання слід розуміти як педагогічну технологію, яка у сполученні з традиційною забезпечує розвиток мислення студента, його пам'яті, формування інтелектуальної активності.

Проблемна ситуація – це психічний стан інтелектуального утруднення, який виникає у людини у тому випадку, коли вона не може пояснити новий факт за допомогою існуючих у неї знань, або виконати нову дію з використанням знайомих їй способів і тому повинна шукати новий спосіб його виконання [12, с. 77].

Професійна діяльність – систематична діяльність, що передбачає спеціальну підготовку, психологічну спрямованість, певний рівень інтелектуального і фізичного розвитку [9, с. 49].

Професійна компетентність – рівень оволодіння людиною системою знань і умінь, необхідних для ефективного виконання нею завдань та функцій професійної діяльності [9, с. 49].

Рефлексія – це самооцінка та самопізнання людиною своєї діяльності: моторної (рухової), розумової (інтелектуальної), сенсорної і ін. [12, с. 69].

Рефлексія в навчанні – розумоводіяльний процес усвідомлення суб'єктом освіти (в нашому випадку - студентом) своєї діяльності, тобто здатність до об'єктивного самооцінювання своєї особистої діяльності та її

результатів [12, с. 68]. **Мета рефлексії** – пригадати, уявити та усвідомити основні компоненти своєї діяльності: її смисл, способи, проблеми, шляхи.

Різнорівневе навчання – навчання, при якому враховуються індивідуальні навчальні і психолого-фізіологічні особливості студентів, що дозволяє оптимізувати навчально-виховний процес у ВНЗ [12, с. 19].

Технологія (від грец. «technē» – мистецтво, майстерність, уміння і «logos» – поняття, навчання) визначається як сукупність методів обробки, виготовлення, зміни стану, властивостей, форми сировини, матеріалу або напівфабрикату, які здійснюються в процесі виготовлення продукції [2, с. 8].

Тьютор – науковий керівник студента, **ментор** – його наставник, поради́ник. Він допомагає студенту у виконанні ним навчальних проєктів, усуває розрив між навколишнім життям та умовами навчання [12, с. 56].

Фахівець – людина, яка отримала професійну підготовку для певної сфери суспільного виробництва і набула необхідного досвіду успішної діяльності у цій сфері [9, с. 50].

Якість освіти – певна збалансована відповідність певного освітнього рівня (загальної середньої, професійно-технічної, вищої тощо) численним потребам, цілям, умовам, затвердженим освітнім нормам і стандартам, яка встановлюється для виявлення причин порушення цієї відповідності та управління процесом поліпшення встановленої якості [13, с. 111].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барабаш Ю. Г., Пріма Р. Б., Барабаш Ц. Й. Освітній менеджмент: навч. посіб. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. 448 с.
2. Бєлова О. К., Коваленко О. Е. Педагогічні технології в сучасній освіті: навчальний посібник для студентів магістрату за фахом «Педагогіка вищої школи» та «Управління навчальними закладами». Харків: «Контраст», 2008. 148 с.
3. Володько В. М. Індивідуалізація та диференціація навчання: понятійно-категорійний аналіз. *Педагогіка і психологія*, Київ, 2007, № 4.
4. Гладуш В. А., Лисенко Г. І. Педагогіка вищої школи: теорія, практика, історія. Навч. посіб. Дніпропетровськ, 2014. 416 с.
5. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2004. 352 с.
6. Євтухова Т. І., Легенько Ю. В., Родіонов О. В. Корпоративна культура: навчально-методичний посібник. Київ: ДП «Укртехінформ», 2013. 185 с.
7. Каплінський В. В. Методика викладання у вищій школі: Навчальний посібник. Вінниця: ТОВ «Ніланд ЛТД», 2015. 224 с.
8. Корольок С. В. Освітній менеджмент. Навчально-методичний посібник для слухачів дистанційної форми підвищення кваліфікації / Упор. С. В. Корольок. Полтава: ПОІППО, 2007. 183 с.
9. Пономарьов О. С., Середа Н. В., Чеботарьов М. К. Моделювання діяльності фахівця : навч.-метод. посібник. Харків : НТУ «ХП», 2015. 58 с.
10. Рацул А. Б., Довга Т. Я., Рацул А. В. Педагогіка: інформативний виклад: навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: КТН, 2015. 320 с.
11. Сиротенко Г. О. Інноваційна діяльність педагога: від теорії до успіху. Інформаційнометодичний збірник / Упорядник Г. О. Сиротенко. Полтава: ПОІППО, 2006. 124 с.
12. Шматков Є. В., Коваленко Д. В. Інноваційні технології навчання: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів інженерно-педагогічних спеціальностей. Харків: ВПП «Контраст», 2008. 172 с.
13. Шоутен Т., Даниленко Л. І., Зайченко О. І. Менеджмент керівників закладів дошкільної і початкової освіти / За заг. ред. Л. Даниленко. Всеукраїнський фонд «Крок за кроком». Київ: СПД ФО Пара шин К.С., 2009. 112 с.
14. Штефан Л. В. Інноваційні технології в освіті: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів інженерно-педагогічних спеціальностей. Харків: Видавництво ТОВ «Друкарня Мадрид», 2012. 174 с.
15. Юрченко В. В., Мельник Ю. В., Богданова Н. В. Корпоративна культура організації: Навчально-методичний посібник. Київ, 2014. 44 с.

РОЗДІЛ 3

СЛОВНИК ТЕРМІНІВ ДО ДИСЦИПЛІНИ

«ПЕДАГОГІКА ТА ПСИХОЛОГІЯ ВИЩОЇ ШКОЛИ»

Автономія вищого навчального закладу – самостійність, незалежність і відповідальність вищого навчального закладу у прийнятті рішень стосовно розвитку академічних свобод, організації освітнього процесу, наукових досліджень, внутрішнього управління, економічної та іншої діяльності, самостійного добору і розстановки кадрів у межах, встановлених Законом «Про вищу освіту» [8, с. 382].

Академія, інститут – галузевий (профільний, технологічний, технічний, педагогічний, богословський (теологічний), медичний, економічний, юридичний, фармацевтичний, аграрний, мистецький, культурологічний тощо) вищий навчальний заклад, що провадить інноваційну освітню діяльність, пов'язану з наданням вищої освіти на першому і другому рівнях за однією чи кількома галузями знань, може здійснювати підготовку на третьому і вищому

науковому рівнях вищої освіти за певними спеціальностями, проводить фундаментальні та/або прикладні наукові дослідження, є провідним науковим і методичним центром, має розвинуту інфраструктуру навчальних, наукових і

науково-виробничих підрозділів, сприяє поширенню наукових знань та провадить культурно-просвітницьку діяльність [8, с. 382].

Академічна мобільність – можливість учасників освітнього процесу навчатися, викладати, стажуватися чи проводити наукову діяльність в іншому вищому навчальному закладі (науковій установі) на території України чи поза її межами [8, с. 382].

Академічна свобода – самостійність і незалежність учасників освітнього процесу під час провадження педагогічної, науково-педагогічної, наукової та/або інноваційної діяльності, що здійснюється на принципах свободи слова і творчості, поширення знань та інформації, проведення наукових досліджень і використання їх результатів та реалізується з урахуванням обмежень, встановлених законом [8, с. 382].

Акредитація – процедура надання вищому навчальному закладові певного типу права провадити освітню діяльність, пов'язану із здобуттям вищої освіти та кваліфікації, відповідно до вимог стандартів вищої освіти, а також до

державних вимог щодо кадрового, науково-методичного та матеріально-технічного забезпечення [8, с. 383].

Акредитація освітньої програми – оцінювання освітньої програми та/або освітньої діяльності вищого навчального закладу за цією програмою на предмет: відповідності стандарту вищої освіти; спроможності виконати вимоги стандарту та досягти заявлених у програмі результатів навчання; досягнення заявлених у програмі результатів навчання [8, с. 383].

Активні методи навчання – методи навчання, при використанні яких навчальна діяльність має творчий характер, формуються пізнавальний інтерес і творче мислення. До активних методів навчання відносяться проблемна розповідь і проблемно побудована лекція, евристична і проблемно-пошукова

бесіда, проблемне наочне приладдя, проблемно-пошукові вправи, дослідницькі лабораторні роботи, метод розвиваючого навчання, метод пізнавальних ігор, метод створення ситуацій пізнавальної суперечки, метод створення емоційно-моральних ситуацій, метод аналогій, метод створення на уроках ситуацій інтересу, метод аналізу на уроках життєвих ситуацій і ін. [22, с. 9-10].

Аксіологічний (ціннісний) підхід – дозволяє вивчати явища з точки зору виявлення їх можливостей задовольняти потреби людини, розв'язувати завдання гуманізації суспільства [16, с. 15].

Аспірант – особа, зарахована до вищого навчального закладу (наукової установи) для здобуття ступеня доктора філософії [8, с. 383].

Атестація – це встановлення відповідності засвоєних здобувачами вищої освіти рівня та обсягу знань, умінь, інших компетентностей вимогам стандартів вищої освіти [8, с. 383].

Аудіовізуальні засоби навчання – один з напрямків інформаційних технологій навчання. Характерною рисою цієї технології є використання спеціально розроблених аудіовізуальних навчальних матеріалів, що розширюють і поглиблюють педагогічний вплив на учнів. Аудіовізуальне подання матеріалу має незаперечні переваги, що включають у систему запам'ятовування образну й емоційну пам'ять, в якій матеріал зберігається значно довше, ніж у словесно-логічній [3, с. 17].

Базові знання й досвід:

- кругозір та ерудиція;
- досвід навчання, що охоплює загальні теоретичні та практичні вміння в різних галузях знань (гуманітарній, філософській, історичній, фундаментальній тощо), прийоми навчальної роботи, навички самоосвіти;
- базові вміння, необхідні для освоєння теми, розділу, дисципліни, професії [12, с. 138].

Бесіда:

1) один з методів навчання, що застосовується для активізації розумової діяльності учнів, морального виховання. У процесі бесіди учні, відповідаючи на запитання, поставлені вчителем і що виникають в товаришів, здобувають нові знання, закріплюють і повторюють вивчений матеріал. Учитель формулює тему бесіди, ставить перед учнями питання, спрямовані на її розкриття. Важливо, щоб питання були логічно взаємозалежні, спрямовані на формування понять, встановлення нових зв'язків між фактами, явищами і процесами, на застосування знань [3, с. 21-22];

2) метод навчання, в якому викладач, спираючись на наявні в учнів знання й досвід, користуючись запитаннями, підводить учнів до розуміння й засвоєння нових знань, до повторення й перевірки знання навчального матеріалу [12, с. 353];

3) метод безпосереднього спілкування, який дає змогу одержати від співрозмовників інформацію, що цікавить викладача, за допомогою заздалегідь підготовлених запитань [8, с. 383].

Види освіти – загальна, політехнічна, професійна [12, с. 95].

Викладання:

1) полягає як у передачі учням певного обсягу готових знань, так і в керівництві навчально-пізнавальною діяльністю учнів, їх вихованням та розумовим розвитком [19, с. 34];

2) діяльність педагога, спрямована на реалізацію мети і завдань навчання, його основних функцій [16, с. 219].

Виробничий процес – це сукупність основних технологічних процесів і перетворень, а також трудових дій людини [12, с. 96].

Виховання – процес цілеспрямованого, систематичного формування особистості, зумовлений законами суспільного розвитку, дією багатьох об'єктивних і суб'єктивних факторів [12, с. 39].

Відмітка – кількісне відображення оцінки [16, с. 297].

Вправи – це цілеспрямоване і багатократне виконання дій суб'єктами навчання з метою формування у них умінь і навичок [12, с. 392].

Гра дидактична – метод імітації (наслідування, відображення), прийняття управлінських рішень у різноманітних ситуаціях шляхом гри (програвання, розігрування) за правилами, що надані або виробляються самими учасниками [2, с. 240].

Групова форма організації навчання – така форма організації навчальних занять, за якою для певної групи школярів ставиться спільне завдання навчально-пізнавальної діяльності. Позитивні сторони:

- більші можливості для врахування диференційованих потреб учнів, для кооперування діяльності школярів, для організації їхнього взаємоконтролю;
- значне підвищення інтересу учнів до навчання. Слабкі сторони:
- загроза перекидання тягаря навчання на плечі самих учнів;
- при тривалій груповій роботі вчителю дуже важко постійно підтримувати в класі напружений робочий стан;
- насиченість програм навчальним матеріалом не дозволяє довго використовувати групову форму, оскільки темп вивчення нового матеріалу за нею порівняно невисокий;
- окремі учні, залишаючись пасивними, можуть скористатися результатами, які отримали інші учні [4, с. 118].

Дидактика (від грец. *didaktikos* – повчальний):

1) розділ педагогіки, що містить теорію навчання і освіти [7, с. 144];

2) розділ педагогічної технології, який вивчає, досліджує, узагальнює принципи, закономірності, форми, методи та прийоми навчального процесу, їх вплив на формування особистості учня, знань, умінь та навичок, розвиток його світогляду та громадської позиції [21, с. 16];

3) частина педагогіки, яка розробляє теорію освіти й навчання, виховання в процесі навчання [12, с. 39].

Дидактична гра – ігри, спеціально призначені для реалізації цілей навчання. Дидактичні ігри розвивають сенсорні орієнтування дітей (на форму, величину, колір і т.ін.), спостережливість, увагу, пам'ять, мислення, рахункові уміння, мову,

уявлення про оточення. Сприяють розвитку в них цілеспрямованості, витримки, самостійності, почуття колективізму, виробленню уміння діяти у відповідності із прийнятими в суспільстві нормами поведінки [22, с. 184].

Дидактичне проектування – це методична діяльність, тобто діяльність щодо створення проекту навчання [12, с. 39].

Дискусія:

1) спосіб організації спільної діяльності з метою інтенсифікації процесу прийняття рішень у групі;

2) метод навчання, що підвищує інтенсивність і ефективність навчального процесу за рахунок активного включення учнів у колективний пошук істини [22, с. 193].

Диспут (у школі) – одна з форм роботи зі старшокласниками, діючий засіб морального виховання і розвитку мислення учнів. На диспуті можна обговорити літературні твори, газетні і журнальні статті, радіо- і телепередачі і т.ін. Ведучий повинен ретельно продумати, як викликати живий обмін думками, підвести учасників дискусії до необхідних відчуттів і правильних висновків. Треба так вести диспут, щоб не було тяжких хвилин вимушеного мовчання чи поверхового швидкого вирішення спірних питань. На закінчення диспуту ведучий підбиває його підсумки, відзначає помилкові погляди і судження, спростовані в ході обговорення, докладніше зупиняється на тому, що цінного, корисного дав диспут його учасникам [22, с. 193-194].

Дистанційне навчання – передбачає просторову віддаленість суб'єктів навчання, які взаємодіють між собою за допомогою телекомунікацій [16, с. 286].

Дисципліна шкільна – особливий вид дисципліни, який здійснюється в процесі навчальної й виховної роботи в школі. Дисципліна шкільна зумовлена як вимогами суспільної дисципліни праці, так і віком дітей, служить вихованню й закріпленню необхідних моральних якостей громадянина [9, с. 92].

Диференційний підхід – поділ учнів у процесі навчання і виховання на мікрогрупи за однорідними критеріями: навчально-діяльнісними (успішність, сумлінність), поведінковими (зразковою, незадовільною), соціальними умовами (матеріальна забезпеченість, наявність сімейних умов для виховання), іншими, локальнішими ознаками для проведення дослідно-експериментальної роботи [7, с. 91].

Диференційоване навчання – стосовно загальноосвітньої школи розподіл навчальних планів і програм у старших класах середньої школи. Виокремлення й посилення провідних, профілюючих навчальних предметів не суперечить принципів єдиної школи, оскільки при цьому забезпечуються державні стандарти загальноосвітніх знань з усіх предметів. Диференційоване навчання може будуватися як за науково-теоретичними профілями (гуманітарний, фізико-математичний, хімічний, біолого-агрономічний), так і науково-технічними [9, с. 95].

Діяльнісний підхід:

1) висування діяльності як головного фактора єдності свідомості, поведінки і ставлення до праці; коли учнем здійснюється певна система видів діяльності (навчальна, суспільно-трудова, ігрова, естетична, спортивна, індивідуально-спрямована, ціннісно-орієнтаційна). Саме через діяльність учень вступає у

стосунки з педагогами, а педагоги, в свою чергу, виховують його через свою діяльність, через керівництво його діяльністю. Виробляється в діяльнісному підході єдність свідомості і поведінки [7, с. 90-91];

2) спрямований на те, щоб організувати діяльність суб'єкта, в якій він був би активним суб'єктом пізнання, праці, спілкування, свого розвитку [16, с. 15].

Діяльнісно-особистісна концепція – стверджує, що дієвим виховання є лише тоді, коли дитина включається в різноманітні види діяльності і оволодіває суспільним досвідом завдяки ефективному стимулюванню педагогом її активності в цій діяльності [9, с. 318].

Дослідницький метод – учні беруть участь у науковому пізнанні: спостерігають та вивчають факти та явища, виявляють проблему дослідження, висувають гіпотези, планують шляхи її перевірки, вивчають літературу, оцінюють результати, роблять висновки про можливість використання набутих знань [12, с. 427].

Евристична бесіда – це така бесіда, під час якої учні самостійно роблять певні висновки, що є метою вивчення навчального матеріалу [12, с. 427].

Емоційне ставлення до навчального курсу та майбутньої професії учня:

- професійна спрямованість (схильність до певних типів професій);
- мотивація навчальної діяльності (ставлення до навчального курсу, дисципліни, професії) [12, с. 138].

Ергономіка педагогічна – розділ педагогіки, яка вивчає проблеми оптимізації матеріальних умов шкільної праці; робочих місць учня й учителя, оптимізацію дидактичних засобів, проблеми техніки безпеки й гігієни праці, умови відпочинку, а також естетику школи і її оточення [9, с. 118].

Етнопедагогічний підхід – індивід живе в конкретному соціокультурному середовищі, належить до певного етносу, тому виховання повинно спиратись на національні традиції народу, його культуру, звичаї, навички при проектуванні й організації педагогічного процесу [16, с. 15].

ECTS – європейська система перезарахування залікових кредитів, яка передбачає введення системи обліку навчального навантаження, зрозумілої для всіх європейських країн. Кредити ECTS відображають загальне навантаження студента при вивченні певного курсу або його частини (блоку), а також яку частину загального річного навчального навантаження займає певний курс (або блок курсу) у навчальному закладі, що визначає кредити [1, с. 250-251].

Загальна освіта – оволодіння знаннями з основ наук і підготовки учнів до отримання професійної освіти [12, с. 95].

Закон педагогічний – головний, об'єктивний закон - відповідності навчання й освіти рівневі продуктивних сил і виробничих відносин, науково-технічному, соціальному, культурному і духовному прогресу суспільства [7, с. 157].

Закономірності навчання:

1) такі прояви закону, що постають невід'ємними, істотними зв'язками, але меншого, локальнішого масштабу, ніж загальний, об'єктивний закон:

- процес навчання зумовлений потребами суспільства в освічених і всебічно розвинених людях, які продовжать справу прогресу і відновлення Української держави;

- процес навчання є провідною частиною комплексного навчально-виховного процесу школи; він є єдиним і закономірним; його навчально-інформативна, виховна і розвивальна функції постають як закономірне єдине ціле;

- процес навчання залежить від реальних навчальних і виховних можливостей школярів;

- процес навчання закономірно залежить від матеріальних умов школи (приміщення, фінансування тощо) [7, с. 158-159];

2) стійкі педагогічні явищі, які базуються на повторюваності фактів, навчальних дій і виступають теоретичною основою принципів навчання:

- обумовленість навчання суспільними потребами.

- залежність навчання від умов, у яких воно відбувається.

- взаємозалежність процесів навчання, освіти, виховання, розвитку особистості.

- взаємозв'язок навчальних і реальних пізнавальних можливостей учня.

- єдність процесів викладання та навчання.

- взаємозалежність завдань, змісту, методів і форм навчання в навчальному процесі [21, с. 19].

Запам'ятовування – ланка в процесі засвоєння навчального матеріалу і відтворення як один з критеріїв засвоєння. Здійснюється на основі включення учнів у активну пізнавальну діяльність протягом усього заняття. Три різновиди (чи ланки) запам'ятовування:

1. Первісне втілення (імпринтинг) - значною мірою забезпечує правильне або помилкове запам'ятовування й відтворення навчального матеріалу і формування відповідних навичок, умінь і звичок.

2. Поточне запам'ятовування - це запам'ятовування навчального матеріалу не в результаті спеціального заучування, а в процесі активної навчально-пізнавальної діяльності, спрямованої на сприйняття, осмислення, узагальнення і систематизацію знань.

3. Закріплення знань здійснюється як у процесі безпосереднього вивчення нового матеріалу, так і в наступні після вивчення дні. Воно забезпечується в першу чергу активною навчально-пізнавальною діяльністю учнів [20, с. 15-16].

Засвоєння – навчально-пізнавальна діяльність, спрямована на свідоме й стійке оволодіння знаннями, навичками й уміннями і перетворення їх в особисте надбання кожного учня. У засвоєнні можна виділити такі основні дидактичні компоненти:

1) сприйняття навчального матеріалу;

2) розуміння об'єктивних зв'язків між предметами і явищами, виявлення їх внутрішньої сутності;

3) запам'ятовування;

4) узагальнення і систематизація [20, с. 9-10].

Засоби навчання:

1) технічні й дидактичні засоби, що дозволяють оптимізувати процес навчання [12, с. 138];

2) навчальні матеріали, наочні демонстраційні пристрої, технічні засоби навчання і все те, що сприяє досягненню мети діяльності [12, с. 298].

Знання – це результат пізнавальної діяльності, перевірене суспільною практикою і логічно упорядковане відображення її у свідомості людини [12, с. 96].

Зміст освіти:

1) сукупність тих знань, умінь та навичок, які входять в загальну середню освіту [7, с. 152];

2) педагогічно адаптований соціальний досвід, педагогічне адаптована система знань, способів діяльності інтелектуального і практичного характеру, досвіду творчої діяльності та емоційно-ціннісного ставлення до світу, тобто систему чотирьох компонентів соціального досвіду, відзеркалену у видах і галузях діяльності, втілених у навчальних предметах і програмах позаурочної діяльності [16, с. 257];

3) система знань, умінь і навичок, оволодіння якими сприяє розвитку розумових і фізичних здібностей учнів, формуванню основ світогляду й моралі, необхідної поведінки, підготовки до життя й праці [12, с. 95].

Індивідуальна форма організації навчання – виконання навчального завдання кожним учнем самостійно на рівні своїх навчальних можливостей без взаємодії з іншими учнями. Позитивні сторони: краще врахування особливостей кожного школяра (характер сприймання, мислення, уваги, пам'яті, рівень підготовки, особливості темпу роботи, інтереси, ставлення до навчання); дозволяє максимально диференціювати навчальні завдання за їх змістом, а також контроль і оцінку результатів. Слабкі сторони: потребує великих витрат сил і часу вчителя; забезпечуючи успіхи одного учня, призводить до зниження якості навчання інших учнів (враховуючи велику наповненість класів у частині шкіл) [4, с. 119].

Індивідуально-консультативна робота – це форма організації навчальної роботи, яка здійснюється шляхом створення необхідних умов для виявлення і розвитку індивідуальних особливостей учнів на основі особистісно-діяльнісного підходу. Індивідуально-консультативна робота проводиться з метою посилення мотивації тих, хто навчається, до пізнавальної діяльності і спрямування її в необхідному руслі [1, с. 154].

Інструктаж – це виклад, що має характер вказівок і попереджень, які належать до практичного виконання завдань [12, с. 353].

Класно-урочна система навчання – система організації навчального процесу в школі, за якою навчання проводиться з постійним складом учнів за сталим розкладом, а основною формою навчання є урок [9, с. 165].

Переваги класно-урочної системи:

- ґрунтується на закономірностях процесу засвоєння навчального матеріалу;

- передбачає засвоєння навчального матеріалу в невеликих обсягах, планомірно і послідовно;
- чергування різних видів розумової та фізичної діяльності;
- забезпечує єдність системи навчання в масштабі всієї країни, що полегшує планування і складання програм з навчальних предметів;
- виховання в учнів почуття колективізму;
- дає змогу використовувати фронтальні форми роботи з усім класом.

Недоліки класно-урочної системи:

- орієнтована на середнього учня;
- допускає необхідність залишати учнів на повторний курс;
- не дає можливості на індивідуальний підхід до учнів;
- не дає можливості достроково освоїти програму [5, с. 328].

Колектив – група людей, які об'єднані суспільно значущими цілями, спільними ціннісними орієнтаціями, сумісною діяльністю, спілкуванням, взаємною відповідальністю [16, с. 350].

Колоквіум – одна з форм усного контролю знань студентів з певної навчальної дисципліни. Колоквіум є свого роду усним іспитом, тому що передбачає якісну і кількісну оцінку того, як студент засвоїв навчальний матеріал [3, с. 92].

Комп'ютерне навчання – у вузькому значенні передбачає застосування комп'ютера як засобу навчання, а в широкому - застосування комп'ютера в навчальному процесі з різною метою (комп'ютеризація навчання) [16, с. 284].

Контроль – принципові вимоги до контролю: а) систематичність (регулярність) обліку і контролю; б) всеохопленість (всебічність, повнота) обліку і контролю; в) диференційованість (попередметно) та індивідуальність (за стилем і формами контролю); г) об'єктивність оцінювання - виставлення справедливої оцінки, яку заслуговує даний учень; г) урізноманітнення видів і форм контролю в діяльності вчителя; д) єдність вимог до контролю з боку всього педагогічного колективу. Видами контролю є поточний, періодичний та підсумковий [7, с. 173-177].

Кредитно-модульна система організації навчального процесу – це модель організації навчального процесу, що ґрунтується на поєднанні модульної організації навчального процесу та використання кредитів ECTS для обліку навчального навантаження студентів [1, с. 251].

Культура поведінки – сукупність форм повсякденної поведінки людини, в яких знаходить вияв додержання моральних норм [16, с. 76].

Культурологічний підхід – вимагає визнання особистості як продукту суспільно-історичного розвитку, носія культури, її унікальності, інтелектуальної і моральної свободи, права на повагу, що передбачає опору у вихованні на природний процес саморозвитку здібностей, творчого потенціалу, самовизначення, самореалізацію, самоутвердження, створення для цього відповідних умов [16, с. 15].

Курсові проекти (роботи) – виконуються з метою закріплення, поглиблення та узагальнення знань, одержаних під час навчання та їхнього застосування для комплексного вирішення конкретного фахового завдання.

Тематика курсових проектів (робіт) має тісно пов'язуватися з потребами конкретного фаху. Захист курсового проекту (роботи) проводиться перед комісією у складі двох-трьох викладачів кафедри (предметної або циклової комісії) за участю керівника курсового проекту (роботи) [1, с. 154-155].

Лабораторна робота:

1) один з видів самостійної роботи учнів, що проводиться за завданням учителя із застосуванням навчальних приладів, інструментів, матеріалів, установок і ін. технічних засобів. У процесі лабораторної роботи мають місце спостереження, аналіз і зіставлення даних спостережень, формулювання висновків. Виконання лабораторної роботи супроводжується записом отриманих даних і графічним зображенням вивчених явищ і процесів у формі звіту з проведеного експерименту [22, с. 367];

2) один з видів самостійної роботи навчаємих, яка проводиться за завданням інженера-педагога із застосуванням навчальних приладів, інструментів, матеріалів, установок та інших технічних засобів [12, с. 392].

Лабораторне заняття – це організаційна форма навчального заняття, на якому учні (студенти) під керівництвом педагога проводять експерименти чи досліди в навчальних лабораторіях з використанням відповідного обладнання, комп'ютерної техніки [1, с. 154].

Лекція (від лат. *lectio* – читання) – систематичний, послідовний виклад навчального матеріалу, будь-якого питання, теми, розділу, предмета, методів науки [12, с. 353].

Лекція навчальна – це логічно завершений, науково обґрунтований і систематизований виклад певного наукового питання, ілюстрований, за необхідності, засобами наочності та демонструванням дослідів [1, с. 153].

Логіка – це наука, що вивчає закони і форми мислення [12, с. 234].

Метод демонстрацій – ознайомлення учнів (студентів) із явищами, процесами, об'єктами в їхньому природному вигляді [1, с. 87].

Метод презентацій використовується для представлення досягнень або викладення матеріалу, що вимагає унаочнення у максимальному обсязі [2, с. 187].

Методи активізації навчально-пізнавальної діяльності – це сукупність прийомів і способів психолого-педагогічного впливу на учнів, що (порівняно з традиційними методами навчання) першою чергою спрямовані на розвиток у них творчого самостійного мислення, активізацію пізнавальної діяльності, формування творчих навичок та вмінь нестандартного розв'язання певних професійних проблем і вдосконалення навичок професійного спілкування [24, с. 352].

Методи навчання – упорядковані способи пов'язаної діяльності викладача й учня, спрямовані на розв'язання навчально-виховних задач [12, с. 353].

Методика – система науково обґрунтованих методів, правил і прийомів навчання [12, с. 298].

Методика професійного навчання – навчальна дисципліна, яка інтегрує в себе загально-педагогічні і фахові знання та вміння та спрямована на навчання дидактичному проектуванню [12, с. 39].

Методичний прийом – складовий компонент методу, що спрямовує учнів на розв'язання часткових дидактичних завдань [19, с. 176].

Методологія педагогіки – шлях дослідження, теорія, вчення про науковий метод пізнання [16, с. 15].

Мислення – це особлива теоретична і практична діяльність, яка передбачає систему дій та операцій орієнтовно-дослідницького, перетворювального й пізнавального характеру. *Основні види мислення:*

- теоретичне поняттєве мислення;
- теоретично образне мислення;
- наочно-образне мислення;
- наочно-дієве мислення [12, с. 138].

Міжтемні зв'язки – це ті зв'язки, що існують між окремими темами однієї або різних дисциплін [12, с. 138].

Мотив - психічних явищ, що стали імпульсами у виконанні тієї або іншої дії чи вчинку. Для появи мотивів необхідне чітке уявлення про результати діяльності. Через потреби та мотиви відбувається перехід від зовнішніх цілей до внутрішніх [12, с. 138].

Мотив учіння – внутрішня спонукальна сила (потреби, інтереси, прагнення, емоції) навчальної діяльності школярів [16, с. 219].

Мотивація – це так звані психічні явища, що стали спонуканням до виконання тієї або іншої дії, учинку, що визначають активність особистості та її спрямованість на досягнення запланованого результату [12, с. 315].

Мотивування – пояснення людиною причин своїх дій із посиленням на обставини, що спонукали її до вибору певної дії [12, с. 315].

Навички:

- 1) усталені способи діяльності учнів, автоматизовані вміння [16, с. 254];
- 2) застосування знань на практиці, що здійснюється на рівні автоматизованих дій шляхом багаторазових повторень [12, с. 96].

Навчальна дискусія – це метод, за допомогою якого здійснюється групове обговорення проблеми для встановлення істини шляхом зіставлення різних думок [1, с. 87].

Навчальна програма – це документ, затверджений Міністерством освіти, в якому подається характеристика змісту навчального матеріалу із зазначенням розділів, тем, орієнтовної кількості годин на їх вивчення [12, с. 96].

Навчальний план – це затверджений Міністерством освіти документ, в якому визначається для кожного типу навчальних закладів перелік навчальних предметів, порядок їх вивчення за роками, кількість тижневих годин на їх вивчення, структура навчального року [12, с. 96].

Навчальний посібник – це навчальна книга, в якій подається зміст навчального матеріалу, що не завжди відповідає вимогам діючої програми, а виходить за її межі; визначаються додаткові завдання, спрямовані на розширення пізнавальних інтересів навчаємих, розвиток їх самостійної пошукової пізнавальної діяльності [12, с. 96].

Навчальний предмет:

- 1) педагогічно адаптований зміст основ будь-якої галузі діяльності [15, с. 260];
- 2) це модель науки, що містить навчальний матеріал, дібраний залежно від цілей та завдань освіти [12, с. 39].

Навчальні задачі – це чітко сформульовані проблеми й умови їх розв'язання, в яких розмежовується відоме і невідоме. Тобто те, що слід віднайти шляхом здійснення певної послідовності дій [1, с. 52].

Навчання:

1) цілеспрямована взаємодія вчителя й учнів, у процесі якої здійснюється формування у школярів наукових знань, способів діяльності, емоційно-ціннісного і творчого ставлення до оточуючої дійсності, відбувається загальний розвиток дитини [16, с. 208];

2) є цілеспрямованою передачею накопиченого досвіду. Її результатом є зміни в людських резервах, що зберігаються і не можуть бути пояснені процесом їхнього природного розвитку [12, с. 297].

Наука – соціально-значуща сфера людської діяльності, функцією якої є вироблення теоретично систематизованих об'єктивних знань про дійсність. Наука містить знання про предмет та способи його дослідження [12, с. 39].

Нетрадиційні форми навчання – такі, що вже відомі в номенклатурі організаційних форм навчання, але їх актуалізація здійснюється в ті моменти, коли з'являються якісно нові соціальні завдання, а також форми, котрі відзначаються нестандартністю організації навчального процесу, забезпечуючи оптимальність розв'язання навчально-виховних завдань [16, с. 343].

Освіта:

1) процес і результат удосконалення здібностей і поведінки особистості, при якому вона досягає соціальної зрілості та індивідуального зростання [9, с. 241-242];

2) це процес і результат засвоєння індивідом досвіду, досягнення ним значного освітнього рівня, прилучення індивіда до культурних цінностей людства [16, с. 7];

3) організований суспільством нормований процес (і його результат) передавання соціально важливого досвіду попередніх поколінь наступним, який в онтогенетичному плані є становленням особистості відповідно до генетичної програми й соціалізації особистості [12, с. 95].

Освітнє середовище сучасного закладу – сукупність духовно-матеріальних умов функціонування закладу освіти, що забезпечує саморозвиток вільної і активної особистості, реалізацію творчого потенціалу дитини. Освітнє середовище виступає функціональним і просторовим об'єднанням суб'єктів освіти, між якими встановлюються тісні різнопланові групові взаємозв'язки, і може розглядатися як модель соціокультурного простору, в якому відбувається становлення особистості [11, с. 8].

Освітні рівні – рівні, що передбачають поступовість отримання загальноосвітньої і професійної підготовки шляхом проходження певних етапів: початкова освіта, базова загальна освіта, повна середня освіта, професійно-технічна освіта, базова вища освіта, повна вища освіта [12, с. 95].

Освітній проект – це форма організації занять, що передбачає комплексний характер діяльності всіх його учасників, отримання освітньої продукції за певний проміжок часу – від одного заняття до декількох місяців [2, с. 189].

Освітньо-кваліфікаційні рівні – кваліфікований робітник, молодший спеціаліст, бакалавр, спеціаліст, магістр [12, с. 95].

Основні риси психологічної особистості інженера-педагога:

1. Професійна спрямованість:

- професійний інтерес;
- професійна потреба;
- професійне самовизначення.

2. Професійна компетентність:

- суспільно-правова й економічна поінформованість;
- технічний інтелект;
- дидактичне мислення;
- професійно важливі якості [12, с. 39].

Особистість:

1) індивід, наділений розумовими задатками, які розвиваються в процесі життя, навчання і діяльності, дають можливість сформувати певний світогляд школяра і виробити вміння відстоювати його у різних ситуаціях [21, с. 12];

2) означає специфічну суспільну особливість людини і пов'язане із засвоєнням матеріального і духовного досвіду, накопиченого людством [16, с. 7-8].

Особистісно орієнтоване навчання – виходить із визначення індивідуальності, самотності, самоцінності кожної людини, що вимагає забезпечення розвитку і саморозвитку особистості учня, виходячи із виявлення його індивідуального неповторного суб'єктивного досвіду, здібностей, інтересів, ціннісних орієнтацій, можливостей реалізувати себе в пізнанні, навчальній діяльності, поведінці [16, с. 293].

Оцінка:

1) визначення й вираження в умовних знаках - балах, а також в оцінювальних судженнях учителя ступеня засвоєння учнями знань, умінь та навичок відповідно до вимог шкільних програм, рівня старанності і стану дисципліни [9, с. 245];

2) у навчанні відбиває результати контролю і є інтерпретацією і формалізацією результатів оцінювання [1, с. 216].

Оцінювання навчальної діяльності – це встановлення рівня відповідності реальних результатів навчання еталонним [16, с. 214].

Парадигма - теорія (або модель постановки проблем), прийнята за зразок вирішення дослідницьких завдань певним науковим співтовариством. Принцип загальноприйнятої парадигми - методологічна основа єдності певного наукового співтовариства (школи, напрямку), що значно полегшує їх комунікацію [9, с. 28].

Педагогіка:

1) сукупність теоретичних і прикладних наук, які вивчають виховання, освіти, навчання [15, с. 7];

2) наука про закономірності, принципи, форми й методи освіти людей [11, с. 39].

Педагогіка співробітництва – напрям педагогічного мислення і практичної діяльності, спрямований на демократизацію й гуманізацію педагогічного процесу. Педагогіка співробітництва - спільна діяльність учителя та учнів, що ґрунтується на взаєморозумінні й гуманізмі, на єдності їхніх інтересів і прагнень, метою якої є особистісний розвиток школярів у процесі навчання й виховання [9, с. 251].

Педагогічна діяльність – це трудовий процес, що включає ряд послідовних етапів: аналіз, підготовка, розробка, реалізація, контроль, корекція [11, с. 39].

Педагогічна система управління - це складна соціальна система, яка поділяється на дві основні підсистеми: керуючу (викладач) та керовану (учні). Кожну з цих підсистем, у свою чергу, можна розглядати як самостійну систему з властивими їй підсистемами [12, с. 39].

Педагогічна технологія:

1) це строго обґрунтована система педагогічних засобів, форм, методів, їх етапність, націленість на вирішення конкретного виховного завдання. Кожне завдання має адекватну технологію виконання. Зміна завдання веде до зміни технології [18, с. 318];

2) це сукупність науково обґрунтованих способів організації і здійснення педагогічної діяльності, які спрямовані на оптимізацію навчання [12, с. 297].

Перспективно-тематичний план – документ тривалого користування, який діє на протязі півріччя. Він, як правило, складається на початку навчального року і розглядається та затверджується методичною комісією навчального закладу [12, с. 465].

План навчальної теми – це набір коротких найменувань логічно завершених частин навчальної теми, послідовністю яких враховуються як особливості самого змісту, так і рівень знань учнів (базовий і той, що необхідно сформулювати) [12, с. 234].

Підручник:

1) навчальна книга, яка викладає основний зміст конкретного навчального предмета у відповідності до програми [16, с. 270];

2) це навчальна книга, в якій розкривається зміст навчального матеріалу з певного предмету відповідно до вимог чинної програми [12, с. 96].

Поведінка – система взаємопов'язаних реакцій і дій людини й тварин у взаємодії з навколишнім середовищем. Фізіологічною основою поведінки є система безумовних і умовних рефлексів. Поведінка людини є системою дій і вчинків, які мають моральне значення й підлягають моральній оцінці незалежно від того, з яких причин їх зроблено. В цьому розумінні говорять і про поведінку учня в школі, родині, у громадських місцях тощо [9, с. 261].

Політехнічна освіта – один з видів освіти, завданнями якого є: ознайомлення з різноманітними галузями виробництва; пізнання сутності багатьох технологічних процесів; оволодіння певними вміннями і навичками обслуговування найпростіших технологічних процесів [12, с. 95].

Потреба – це психічне явище відображення потреби організму або особистості в необхідних умовах, що забезпечують їхню життєдіяльність і розвиток [12, с. 138].

Початкові вимоги – розуміємо як характеристики учнів, їхні базові знання й досвід, емоційне ставлення до навчального процесу, соціодемографічні та психологічні характеристики [12, с. 138].

Пояснення:

1) монологічна форма викладу змісту навчального матеріалу, словесне тлумачення закономірностей, істотних зв'язків об'єкта, що вивчається, окремих понять, явищ [1, с. 86];

2) метод усного викладу навчального матеріалу, метою якого є аналіз, тлумачення й доказ різних положень навчального матеріалу шляхом розкриття причинно-наслідкових та інших зв'язків і закономірностей [12, с. 353].

Практикуми – навчальні видання, які містять практичні знання і вправи, що сприяють засвоєнню інформації [12, с. 233].

Практичне заняття (від лат. *prakticos* – діяльний):

1) форма навчального заняття, в ході якої викладач організовує розгляд студентами окремих теоретичних положень навчальної дисципліни та формує вміння і навички їх практичного застосування шляхом індивідуального виконання студентами відповідно сформульованих завдань [14, с. 302];

2) це організаційна форма навчального заняття, що формує практичні вміння і навички шляхом виконання практичних завдань [1, с. 154].

Прийом навчання:

1) одномоментна дія вчителя [7, с. 179];

2) окремий крок для реалізації навчальної мети, складова частина методу [21, с. 27];

3) окремі операції, розумові чи практичні дії вчителя або учнів, які розкривають чи доповнюють спосіб засвоєння матеріалу, що виражає даний метод. Наприклад, прийоми активізації розумової діяльності при усному викладі знань (порівняння, зіставлення); прийоми стимулювання, контролю й самоконтролю; метод бесіди включає такі прийоми: виклад інформації, активізацію уваги та мислення, прийоми запам'ятовування, ілюстрація тощо [9, с. 269].

Принципи навчання:

а) ті, що стосуються діяльності вчителя і методики викладання:

- принцип доступності, дохідливості викладання.
- принцип наочності в навчальному процесі.
- принцип активності і свідомості навчання;

б) ті, що стосуються контрольно-оцінювальних функцій процесу навчання: принцип міцності засвоювання знань, формування вмінь та навичок [7, с. 159-162].

Проблема – завдання в широкому сенсі, «складне теоретичне і практичне питання, яке вимагає вивчення, вирішення» [12, с. 427].

Проблемна ситуація – це ситуація, яка виникає в результаті організації вчителем взаємодії учня з пізнавальним об'єктом, завдяки якому виявляється

пізнавальне протиріччя. Характеризується інтелектуальним ускладненням і потребою у вирішенні пізнавального протиріччя [16, с. 277].

Проблемне навчання:

1) такий спосіб його організації, під час якого той хто навчається отримує нові знання в результаті активної самостійної або частково самостійної (за участю викладача) мисленнєвої діяльності і який передбачає використання специфічних методичних прийомів (створення проблемних ситуацій, постановку навчальних проблем в умовах проблемної ситуації, керівництво пізнавальною діяльністю тих хто вчиться у процесі вирішення проблем) [10, с. 17-18];

2) це така організація процесу навчання, сутність якої полягає в утворенні в навчальному процесі проблемних ситуацій, вирішенні та вирішені студентами проблем. [15, с. 119];

3) сукупність дій, які спрямовані на створення проблемної ситуації, формування цієї проблеми, її осмислення і вирішення [12, с. 427].

Проблемна ситуація – це особливий психологічний стан людини, пов'язаний з появою невирішених питань і прагненням знайти на них відповіді [12, с. 427].

Проблемне учіння – це особлива структура творчої діяльності учнів із засвоєння способів діяльності шляхом аналізу проблемних ситуацій, формулювання навчальних проблем та їхнього вирішення [12, с. 427].

Проблемне викладання – це діяльність викладача щодо створення умов проблемного навчання шляхом навмисного створення системи послідовних проблемних ситуацій і керування процесом їхнього вирішення [12, с. 427].

Програмоване навчання:

1) передача матеріалу здійснюється певними, невеликими "порціями" (алгоритмами), які мають характер логічно завершених елементів теми, що вивчають у класі. Відразу за кожною "порцією" здійснюється контроль або самоконтроль, поки не з'ясується, що ця "порція" засвоєна. Тоді вивчається в такий же спосіб наступна "порція". Часто учні дістають інформацію не від учителя, а з програмованого посібника або комп'ютера [7, с. 188];

2) це кероване навчання з оптимальним зв'язком, тобто програма пізнавальної діяльності учнів. Основою його є три уявлення про навчання: 1) як про процес керування, 2) інформаційний процес та 3) індивідуалізований процес [16, с. 281].

Процес навчання – взаємодія того, хто вчить (учителя), і того, хто навчається (учня), в засвоєнні і передачі знань, формуванні умінь і навичок, розвиткові розуму і пам'яті, своїх здібностей і кваліфікації [7, с. 144].

Професійна орієнтація – це підготовка особистості школяра до свідомого вибору професії [16, с. 80].

Професійна освіта:

1) складне динамічне явище, спрямоване на збільшення фізичних та інтелектуальних сил особистості, які дозволяють формувати творчі здібності школяра, його активну громадську позицію [21, с. 12];

2) умови формування особистості - спадковість, середовище, виховання [7, с. 24-26];

3) освіта, спрямована на оволодіння знаннями, уміннями і навичками, що необхідні для виконання завдань професійної діяльності [12, с. 95].

Психологічні характеристики окремих учнів і навчальної групи в цілому:

- здатність до навчання (лабільність мислення);
- пам'ять;
- тип мислення;
- мовлення [12, с. 138].

Рейтинг навчальний – „накопичена оцінка” або оцінка, що враховує „передісторію”, тобто результат роботи учня упродовж певного часу, наприклад семестру [1, с. 245].

Рівні засвоєння навчального матеріалу:

- перший рівень: учень не тільки сприймає інформацію, але й формує загальне уявлення про об'єкт діяльності, виявляє пізнавальний інтерес;
- другий рівень: характеризує ”алгоритмічну діяльність по пам'яті”, або здатність відтворювати й використовувати наявну інформацію для вирішення нестандартних завдань за заданим алгоритмом;
- третій рівень: характеризує етап ”продуктивної дії”. Учні вирішують нестандартні завдання відповідно до конкретних ситуацій та об'єктів;
- четвертий рівень: характеризує продуктивну дію, виконувану шляхом самостійного конструювання нової орієнтовної основи діяльності [12, с. 138].

Робота з книгою – метод, який полягає у роботі учнів з книгою самостійно або під керівництвом вчителя [1, с. 87].

Розповідь – жвава, образна форма усного монологічного викладу навчального матеріалу з тих тем чи питань, які містять, головним чином, фактичні відомості [12, с. 353].

Розуміння – спрямованість на розкриття зв'язків і відношень в об'єктах реального світу, виявлення сутності викладання вчителя або тексту книги, виявлення значення окремих слів і внутрішнього, іноді прихованого, значення суджень [20, с. 12].

Розумове виховання:

- 1) процес формування світогляду [7, с. 201];
- 2) цілеспрямована діяльність вихователя на розвиток інтелектуальних сил і мислення учнів з метою прищеплення культури розумової праці [20, с. 521].

Самостійна робота студента – це специфічний вид діяльності учіння, головною метою якого є формування самостійності суб'єкта, що навчається, а формування його вмінь, знань і навичок здійснюється опосередковано через зміст і методи всіх видів навчальних занять [13, с. 14-15];

2) це навчальна діяльність студента, яка планується, виконується за завданням, під методичним керівництвом і контролем викладача, але без його прямої участі. [14, с. 309].

Світогляд – узагальнене розуміння всього світу в цілому на підставі великої кількості впорядкованих переконань [7, с. 201].

Семантика – це наука, що вивчає смислову сторону мови слів, частин слова, словосполучень [12, с. 234].

Семінарське заняття – (від лат. *seminarium* - "розсадник"):

1) форма навчального заняття, за якої викладач організовує дискусію із завчасно визначених тем до яких студенти готують тези відповідей або індивідуально виконані реферати – доповіді [15, с. 135];

2) це форма навчального заняття, на якому викладач організовує детальний розгляд студентами окремих теоретичних положень навчальної дисципліни та організовує дискусію стосовно попередньо визначених тем, до яких слухачі готують тези виступів на основі індивідуально виконаних занять [1, с. 154].

Система освіти – це сукупність навчально-виховних та культурно-освітніх: закладів, які відповідно до Конституції та інших законів України здійснюють освіту і виконання її громадян [12, с. 95].

Систематизація – розумова діяльність, у процесі якої об'єкти, що вивчаються, організуються в певну систему на основі обраного принципу. Вони завершуються класифікацією знань за певною ознакою, що сприяє кращому їх запам'ятовуванню і закріпленню в пам'яті [20, с. 18-20].

Системний підхід – передбачає, що відносно самостійні компоненти педагогічного процесу розглядаються не ізольовано, а в їх взаємозв'язку, що дозволяє виявити загальні системні властивості й якісні характеристики, які складають систему окремих елементів [16, с. 15].

Соціодемографічні характеристики учнів:

- місце проживання;
- стать, вік;
- фінансово-економічне становище родини [12, с. 138].

Стимул – спонукальна причина (звичайно зовнішній вплив), що суб'єктивно сприймається й викликає спрямовану активність людини [12, с. 315].

Соціалізація особистості:

1) (від лат. - суспільний) процес складання основних параметрів людської особистості (свідомості, почуттів, здібностей тощо) на основі навчання та виховання, засвоєння соціальних ролей, за результатами якого людина перетворюється в члена сучасного їй суспільства... Процес соціалізації відбувається за результатами засвоєння індивідами культури суспільства [6, с. 96];

2) процес засвоєння індивідом соціального досвіду, цінностей, норм, елементів культури, установ, властивих суспільству, соціальних груп, до яких він належить [16, с. 8].

Спадковість:

1) виявляється в успадкуванні рис батьків або ще ранішніх генерацій, у схожості їх темпераментів, задатків, здібностей, характерів, рис обличчя, постаті, навіть рухів [7, с. 24];

2) передбачає відтворення у нащадків біологічної схожості з батьками - морфологічної, фізіологічної: форми тіла, зріст, колір очей, волосся тощо [16, с. 9].

Спілкування – інформаційний механізм взаємодії соціальних суб'єктів (індивід, група, клас тощо), за допомогою якого на основі властивості

соціального віддзеркалення відбувається співорганізація їх життєдіяльності та розвитку в усіх сферах діяльності та суспільних відносин [6, с. 53].

Сприймання – безпосереднє: наочно-образне відображення предметів, явищ, процесів оточуючого світу, діючих у певний момент на органи почуттів людини; опосередковане: сприйняття мови (усної, письмової), опису предметів, явищ, процесів, у яких розкриваються їх властивості [20, с. 11].

Стандарт освіти – чітко окреслений обсяг змісту загальної середньої освіти та характеристика рівня його засвоєння, що задає державну норму освіченості і гарантії держави щодо її одержання громадянами. Стандарт освіти включає базовий навчальний план середньої освіти (інваріантна частина - обов'язкові для вивчення в усіх загальноосвітніх закладах України освітні галузі і встановлює мінімальну кількість відведених для цього навчальних годин; варіативна частина – відповідає передусім цілям забезпечення індивідуального розвитку школярів, врахування і відображення у змісті освіти регіональних етнокультурних і соціокультурних особливостей, національних традицій тощо) [16, с. 267].

Структурний підхід – розгляд явищ, що входять до тієї чи іншої системи як ієрархію структурних компонентів вертикально-горизонтального розташування зв'язків між ними [7, с. 90].

Суб'єктно-об'єктний підхід – розгляд виховного процесу, як і навчального, крізь поділ його учасників на активнодіючі суб'єкти (педагоги, активісти) і об'єкти (учні) з тим, щоб у процесі виховання останні активізувались і, займаючись самовихованням, стали суб'єктами впливу на себе [7, с. 91].

Творчий підхід – умова, фактор успіху в спільній діяльності педагогів і учнів, де на перший план висувається учнівська творчість як результативний компонент їх навчання творчості з боку педагогів. Творчий підхід розглядається як специфічна частка діяльнісного підходу [7, с. 91].

Темперамент - сукупність індивідуально-своєрідних природних якостей, які визначають динамічні й емоційні особливості психіки людини. *Типи темпераменту:*

– *сангвінік* – живий, рухливий, швидко відгукується на навколишні події, порівняно легко переживає невдачі та неприємності; відзначається високою психічною активністю, працездатністю, стрімкістю й жвавістю рухів, розмаїтістю й багатством міміки, швидким мовленням; прагне частої зміни вражень, товариський. Емоції, переважно позитивні, швидко виникають і швидко змінюються. За несприятливих умов і негативних виховних впливів рухливість може спричинити відсутність зосередженості, невиправдану поспішність вчинків, поверховість;

– *холерик* – швидкий, рвучкий, здатний завзято віддаватися справі, але неврівноважений, схильний до бурхливих емоцій, різких змін настрою; характеризується високим рівнем психічної активності, енергійністю дій, різкістю, стрімкістю, силою рухів, їхнім швидким темпом, поривчастістю. Він схильний до різких змін настрою, емоційних зривів, запальний, нетерплячий, іноді буває агресивним. За відсутності належного виховання недостатня

емоційна врівноваженість може призвести до нездатності контролювати свої емоції у важких життєвих ситуаціях;

– *флегматик* – незворушний, постійний у прагненнях і настроях, душевні стани зовні слабо виражені; цей тип темпераменту характеризується низьким рівнем психічної активності, повільністю, невиразністю міміки. Така людина важко переключається з одного виду діяльності на інший і пристосовується до нових умов. У флегматика переважає спокійний рівень настроїв. Почуття й настрої звичайно сталі;

– *меланхолік* – вразливий, схильний глибоко переживати навіть незначні невдачі, активності, сповільненістю рухів, стриманістю міміки та мовлення, швидкою стомлюваністю. Його вирізняють висока емоційна чутливість до подій, які з ним відбуваються, підвищена тривожність, глибина й стійкість емоцій за слабого їхнього зовнішнього вияву, причому переважають негативні емоції. Несприятливі умови можуть призвести до розвитку у меланхоліка підвищеної емоційної вразливості, замкненості, відчуженості, побоювання нових ситуацій, людей і різних випробовувань [12, с. 177].

Текст – це система граматичних, графічних, математичних знаків, які забезпечують вичерпне уявлення про об'єкт, що цікавить [12, с. 234].

Тест дидактичний (педагогічний) – підготовлений згідно із певними вимогами комплекс стандартизованих завдань, що дають змогу виявити в учасників тестування компетенції, які піддаються певному оцінюванню за заздалегідь встановленими критеріями [1, с. 231].

Технологічний процес – закономірність перетворення готової сировини на продукцію, що залежать від специфіки охопленої ними галузі [12, с. 39].

Технологія навчання:

1) за ознаками ЮНЕСКО, це в загальному розумінні системний метод створення, застосування й визначення всього процесу навчання і засвоєння знань, з урахуванням технічних і людських ресурсів та їх взаємодії, який ставить своїм завданням оптимізацію освіти. Технологію навчання також часто трактують як галузь застосування системи наукових принципів до програмування процесу навчання й використання їх у навчальній практиці з орієнтацією на детальні цілі навчання, які допускають їх оцінювання. Ця галузь орієнтована більшою мірою на учня, а не предмет вивчення, на перевірку виробленої практики (методів і техніки навчання) в ході емпіричного аналізу й широкого використання аудіовізуальних засобів у навчанні, визначає практику в тісному зв'язку з теорією навчання [9, с. 331];

2) є науковим підходом до того, як учити, тобто сукупність способів взаємодії учнів і викладача, які гарантують оптимальний результат [12, с. 297].

Трудовий процес – це сукупність трудових дій, за допомогою яких спеціаліст впливає на предмети праці та керує ними [12, с. 39].

Узагальнення – узагальнення та систематизація є складними, тісно між собою пов'язаними процесами, які охоплюють увесь навчальний процес. Під узагальненням в логіці розуміють розумове виділення яких-небудь властивостей, що належать деякому класу предметів; перехід від окремого до

загального. На основі узагальнення формуються поняття, закони, ідеї, теорії, тобто окремі знання, їх система і структура [20, с. 96].

Уміння:

1) здатність виконувати складну комплексну дію або готовність до виконання складних комплексних дій на основі засвоєння знань, навичок практичного досвіду [19, с. 80];

2) свідоме оволодіння сукупністю певних навчальних операцій (способів здійснення дій) [16, с. 254];

3) це здатність виконувати певні дії на основі відповідних знань; вміння і готовність застосовувати знання у практичній діяльності на засадах свідомості [12, с. 96].

Умови навчання або стан навчального процесу - охоплюють матеріально-технічні й дидактичні норми організації навчального процесу (засоби навчання), базові знання учнів, психофізіологічні характеристики навчальної групи (початкові вимоги) [12, с. 138].

Управління - комплекс необхідних заходів впливу на групу, суспільство, його окремі ланки з метою їхнього впорядкування, збереження якісної специфіки, удосконалення та розвитку [12, с. 39].

Учіння – пізнавальна діяльність учнів, що спрямована на оволодіння учнем змістом освіти і в процесі якої відбувається розвиток і виховання особистості [16, с. 219]. У склад учіння входять такі *компоненти*: 1) засвоєння знань, навичок та вмінь; 2) застосування знань, навичок та вмінь [20, с. 9].

Факультативні заняття – уведені в школи України з 1967 року як форма диференційованого навчання і представляють собою надпрограмні заняття, право вибору яких на добровільній основі залишається за учнями [16, с. 351]. Мають одну з двох *цілей*: 1) додаткову підготовку учнів (до вступу у вищий навчальний заклад), тобто дидактичну мету - значного, надпрограмового поглиблення знань з шкільного предмета; 2) вивчення нового предмета, що не входить до шкільного навчального плану [7, с. 196].

Форма навчання:

1) спосіб організації навчання на різних його рівнях. Сутність *першого рівня* охоплює всі явища, що стосуються навчання як педагогічного процесу в цілому. Названому рівню відповідають системи навчання: індивідуальна; індивідуально-групова; групова. Сутність *другого рівня* охоплює групу явищ, що стосуються відносно самостійної ланки навчального процесу - навчального заняття. Зокрема застосовуються такі форми: урок, лекція, семінар, навчально-практичне заняття, екскурсія, дидактична гра, залік, колоквиум, домашнє завдання. Сутність *третього рівня* характеризує навчальну діяльність учнів на занятті:

– колективна (колективно-фронтальна, колективно-групова, робота в парах);
– індивідуальна (індивідуально-фронтальна, індивідуально-групова, індивідуальна) [17, с. 9];

2) цілеспрямована організація взаємодії вчителя і учнів, що характеризується розподілом навчально-організаційних функцій, добором і послідовністю ланок навчальної роботи, режимом - часовим і просторовим [16, с. 335];

3) це зовнішня сторона організації навчального процесу, що відображає спосіб організації діяльності учнів та вчителів, який здійснюється в певному порядку і режимі, та залежить від кількості учнів, характеру взаємодії суб'єктів навчального процесу, рівня самостійності, специфіки педагогічної діяльності [1, с. 144].

Форма організації навчання – це будь-який вид заняття – урок, предметний гурток, факультатив тощо, які відрізняються складом учнів, місцем і часом проведення заняття, характером діяльності учнів і вчителя [1, с. 144].

Форми організації навчальної роботи – в Україні з 1931 основною формою організації навчальної роботи в школі було визнано урок. Разом з тим в українській школі широко застосовуються й інші форми організації навчання: лекції, семінарські заняття, практикуми, консультації, факультативні заняття, диспути, екскурсії, практичні заняття тощо [9, с. 348].

Формування особистості – передбачає процес і результати цілеспрямованих (виховання) і стихійних впливів соціальної дійсності, а також спадковості особистості, її активності [16, с. 8].

Фронтальна форма організації навчання:

1) одночасне виконання загальних завдань усіма учнями класу. *Позитивні сторони* - вчитель забезпечує одночасне керівництво всіма учнями; активно керує сприйманням інформації, систематичним повторенням і закріпленням знань учнями всього класу. *Слабка сторона* - недостатнє врахування індивідуальних особливостей, темпу діяльності кожного школяра, рівня попередньої підготовленості. Майже немає ділового спілкування між учнями [4, с. 117];

2) орієнтована не на середнього учня, а на те спільне, що властиве всім учням як членам даного колективу (поняття "спільне для всіх" і "середній учень" не співпадають). Вона ж (робота) покликана сприяти подальшому розвитку цієї спільності, що досягається однаковою залученням усіх до виконання спільного завдання [17, с. 22].

Ціль діяльності – це ідеальне, розумове уявлення результатів діяльності [12, с. 138].

Цілепокладання – це постановка цілей [12, с. 138].

Цілестворення - розробка цілей [12, с. 138].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Артющина М. В., Журавська Л. М., Колісниченко Л. А. Психологія діяльності та навчальний менеджмент: навч. посібник. – Київ: КНЕУ, 2008. 336 с.
2. Артющина М. В., Котикова О. М., Романова Г. М. Психолого-педагогічні аспекти реалізації сучасних методів навчання у вищій школі: навч. посібник. Київ: КНЕУ, 2007. 528 с.
3. Астахова В. И., Артеменко Л. А., Сидоренко А. А. Глоссарий современного образования. Харьков: ОКО, 1998. 272 с.
4. Бабанский Ю. К., Поташник М. М. Оптимизация педагогического процесса (В вопросах и ответах). Київ: Рад. школа, 1984. 286 с.
5. Волкова Н. П. Педагогіка: посібник для студ. вищ. навч. закл. Київ: Академія, 2001. 576 с.
6. Волович В. И. Социологический справочник. Київ: Политиздат Украины, 1990. 382 с.
7. Галузинський В. М., Євтух М. Б. Педагогіка: теорія та історія: навч. посібник. Київ: Вища шк., 1995. 237 с.
8. Гладуш В. А., Лисенко Г. І. Педагогіка вищої школи: теорія, практика, історія. Навч. посіб. Дніпропетровськ, 2014. 416 с.
9. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 376 с.
10. Дрибан В. М. Активизация обучения в высшей школе: аспект проблемного обучения: учеб. пособие. Изд. 2-е доп. Донецк: ДонГУЭТ, 2002. 145 с.
11. Каташов А. І. Педагогічні основи розвитку інноваційного освітнього середовища сучасного ліцею : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01. Луганськ, 2001. 20 с.
12. Коваленко О. Е. та ін. Методика професійного навчання: навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. інж.-пед. спец-тей / Коваленко О. Е., Брюханова Н. О., Корольова Н. В., Шматков Є. В. Харків: ВВП «Контраст», 2008. 488 с.
13. Козаков В. А. Самостоятельная работа студентов и ее информационно-методическое обеспечение: учеб. пособие. Киев: Выща шк., 1990. 248 с.
14. Кузьмінський А. І. Педагогіка вищої школи: навч. посібник. Київ: Знання, 2005. 486 с.
15. Курлянд З. Н., Хмелюк Р. І., Семенова А. В. Педагогіка вищої школи: навч. посібник. Київ: Знання, 2007. 512 с.
16. Лозова В. І., Троцько Г. В. Теоретичні основи виховання і навчання: навч. посібник. Харків: ОВС, 2002. 400 с.
17. Мальований Ю. І. Форми навчання в школі: Кн. для вчителя. Київ: Освіта, 1992. 160 с.
18. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка. навч. посібник. Київ: Гранма, 1999. 350 с.
19. Онищук В. А. Дидактика современной школы. Киев: Рад. школа, 1987. 351 с.

20. Онищук В. А. Типы, структура и методика урока в школ. Киев: Рад. школа, 1976. 184 с.
21. Падалка О. С. та ін. Педагогічні технології: навч. посібник для вузів / О. С. Падалка, А. С. Нісімчук, І. О. Смолюк, О. Т. Шпак. Київ: Укр. енциклопедія, 1995. 252 с.
22. Рапацевич Е. С. Современный словарь по педагогике. Минск: Современное слово, 2001. 928 с.
23. ТОВАЖНЯНСКИЙ Л. Л. та ін. Основы педагогики вищої школи: навч. посібник / Л. Л. ТОВАЖНЯНСКИЙ, О. Г. Романовський, В. В. Бондаренко, О. С. Пономарьов, З. О. Черваньова. Харків, НТУ «ХП», 2005. 600 с.
24. Ягунов В. В. Педагогіка: навч. посібник для педвузів. Київ: Либідь, 2002. 560 с.

РОЗДІЛ 4

СЛОВНИК ТЕРМІНІВ ДО ДИСЦИПЛІНИ

«МЕТОДИКА ВИХОВНОЇ РОБОТИ ТА ОСНОВИ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ»

Авторитарне виховання (від лат. *влада, вплив*) – виховання, яке ґрунтується виключно на безумовному визнанні авторитету вихователя й повному підпорядкуванню вихованця його волі [3].

Авторитарний стиль педагогічного спілкування (лат. *auctoritas* – *влада*):

1) стиль спілкування, що ґрунтується на беззаперечному підкоренні окремої людини або колективу владній особистості [4];

2) характеризується формально-функціональним підходом до учня; організовуючи діяльність, учитель спирається на власне уявлення про “середнього” учня і власні абстрактні вимоги до нього; у своїх діях і оцінках учитель, як правило, суб’єктивний і стереотипний [3].

Авторитет батьківський (лат. *auctoritas* – *влада*):

1) визнаний вплив батьків на переконання й поведінку дітей, який ґрунтується на глибокій повазі й любові до батьків, довірі до високої значущості їхніх особистих якостей і життєвого досвіду, до їхніх слів і вчинків [3];

2) відмінні особливості окремої людини чи групи, завдяки яким вони заслуговують на довіру і можуть завдяки цьому здійснювати позитивний вплив на погляди і поведінку інших людей; визнаний вплив батьків на переконання й поведінку дітей, який ґрунтується на глибокій повазі й любові до батьків, довірі до високої значущості їхніх особистих якостей і життєвого досвіду, до їхніх слів і вчинків [4].

Авторитет істинний – вплив на особистість, що ґрунтується на чесному, правдивому житті батьків, наповненому гуманізмом, любов’ю до дітей, відповідальністю за їх виховання [4].

Авторитет учителя – загальновизнана учнями та їхніми батьками значущість достоїнств учителя й заснована на цьому сила його виховного впливу на дітей. До таких достоїнств належать висока духовність, культура, інтелігентність, ерудиція, високі моральні якості, педагогічна майстерність [3].

Авторитет фальшивий – вплив на особистість, що ґрунтується на помилковому уявленні про мету і засоби виховання, методами і засобами, які дають тимчасові результати, викликають зовнішню слухняність дітей [4].

Акселерація (лат. *acceleratio* – *прискорення*) – прискорений індивідуальний розвиток, за якого середньофізичні та психофізіологічні константи дитини або підлітка випереджають оптимальні [11].

Актив:

1) частина соціальної групи (колективу), організації, яка проявляє найбільшу ініціативу в одержанні завдань для групи й наполегливість у їх виконанні [3];

2) група вихованців, членів конкретного колективу, які усвідомлюють вимоги керівника колективу, допомагають йому в організації життєдіяльності вихованців, виявляють певну ініціативу [4].

Активність особистості:

1) здатність людини до свідомої трудової і соціальної діяльності, міра цілеспрямованого, планомірного перетворення нею навколишнього середовища й самої себе на основі засвоєння нею багатств матеріальної і духовної культури [3];

2) здатність особистості до свідомої трудової чи соціальної діяльності, міра цілеспрямованого, планомірного перетворення нею навколишньої дійсності і самої себе [1].

Альтруїзм:

1) (фр. altruisme, від лат. alter – інший) – безкорисливе прагнення до діяльності на благо інших, готовність заради цього зректися власних інтересів [4];

2) готовність людини безкорисно пожертвувати своїми інтересами заради інтересів інших людей [1].

Батьківські збори – форма роботи школи з батьками для забезпечення соціально-педагогічних зв'язків дитячих освітньо-виховних закладів із сім'єю [4].

Благополучна сім'я – сім'я з високим рівнем внутрісімейної моральності, духовності, координації та кооперації, взаємної підтримки та взаємодопомоги, з раціональними способами вирішення сімейних проблем [8, с. 383].

Важковиховуваність – у широкому розумінні – поняття, що пояснює випадки труднощів, з якими стикається педагог під час організації і здійснення виховного процесу. У вузькому розумінні термін “В.” використовується для позначення максимально наближеного до норми рівня відхилень у поведінці дитини, яка потребує відповідної уваги й зусиль вихователя для його подолання [3].

Вимога – метод педагогічного впливу на свідомість вихованця з метою викликати, стимулювати або загальмувати окремі види його діяльності. Види вимог: вимога-прохання, вимога-довіра, вимога-схвалення, вимога-порада, вимога-натяк, умовна вимога, вимога в ігровому оформленні, вимога-осуд, вимога-недовіра, вимога-погроза [4].

Виправлення – складний психічний процес перебудови особистості, що відбувається під впливом перевиховання і самостійної роботи особистості над усуненням відхилень у своїй свідомості та поведінці [11].

Вихованість – комплексна властивість особистості, яка характеризується наявністю і ступенем сформованості соціально цінних якостей і властивостей, що відображають усебічність її розвитку [8].

Виховання:

1) соціально і педагогічно організований процес створення оптимальних умов для формування людини як особистості; вплив вихователя на вихованця з метою формування в нього бажаних соціально-психічних і фізичних якостей [4];

2) процес цілеспрямованого систематичного формування особистості, зумовленого законами суспільного розвитку, дією об'єктивних і суб'єктивних чинників. У широкому соціальному значенні виховання – передавання соціального досвіду, накопиченого людством упродовж усієї історії, від старших поколінь молодшим. У вузькому соціальному значенні виховання – спрямований вплив на людину суспільних інститутів з метою передати їй певні знання, сформувати необхідні навички і вміння, гідну поведінку, наукові переконання, суспільні цінності, моральні та політичні орієнтири, життєві настанови і перспективи. У широкому педагогічному значенні виховання – цілеспрямований, організований і систематичний вплив вихователів, організованого соціального педагогічного середовища з метою сформувати всебічно розвинену особистість. Поняття "виховання" в такому разі охоплює весь навчально-виховний процес. У вузькому педагогічному значенні виховання – процес, спрямований на розв'язання конкретних виховних завдань щодо формування, розвитку і професійної підготовки особистості [9];

3) це процес впливу на особистість, здійснюваний протягом її життя з метою передачі досвіду представників свого роду, етносу, народу, світової громадськості, частіше цілеспрямований і планомірний, організований шляхом взаємодії вихователя і вихованця, під час якої відбувається вплив на пізнавальну, мотиваційну, емоційну, вольову та інші його сфери з метою розвитку світогляду (у тому числі й наукового), духовно-моральних, етичних, ділових якостей [6];

4) (у вузькому педагогічному значенні) спільна діяльність вихователя / вихованців, спрямована на розвиток свідомості, духовного світу вихованця, формування досвіду його поведінки і діяльності; становлення особистості як суб'єкта життєтворчості; (у широкому педагогічному значенні) система діяльності навчального (навчально-виховного) загальноосвітнього закладу, спрямована на створення умов для всебічного і гармонійного розвитку особистості, її входження у сучасну культуру, творчу самореалізацію і самоствердження в ній [8].

Виховання всебічне – виховання, яке передбачає формування в особистості певних якостей щодо вимог розумового, морального, трудового, фізичного й естетичного виховання [4].

Виховання гармонійне – виховання, яке передбачає, щоб якості щодо вимог складових виховання (розумового, морального, трудового, фізичного, естетичного) доповнювали одна одну, взаємно збагачувалися [4].

Вихователь – у широкому розумінні слова – особа або організація, яка здійснює виховання; у вузькому значенні – посадова особа, яка займається вихованням дітей і молоді в навчально-виховних закладах [3].

Виховна ситуація – частина виховного процесу, яка знаходиться між двома корекціями; як «відрізок» процесу, виховна ситуація містить у собі всі структурні компоненти процесу виховання [8].

Виховна справа – форма організації конкретної діяльності вихованців, яка є. необхідною, корисною, здійсненою [8].

Відповідальність – категорія етики, права, що відображає соціальне і морально-правове ставлення особистості до суспільства (людства в цілому), характеризується виконанням морального обов'язку і правових норм [1].

Відчуття – це відображення окремих властивостей предметів і явищ об'єктивного світу при безпосередньому впливові подразників на відповідні органи чуття [1].

Воля – свідомо саморегуляція людиною своєї поведінки і діяльності, регулююча функція мозку, що полягає у здатності активно домагатись свідомо поставленої мети, переборюючи зовнішні та внутрішні перешкоди [1].

Вправа – метод виховання, що передбачає планомірне, організоване, повторюване виконання певних дій з метою оволодіння вміннями і навичками поведінки [4].

Всебічний розвиток:

1) розвиток людської особистості з усіх боків, всебічно; дотримання єдності та взаємодії п'яти частин виховання: розумового, фізичного, морального, трудового й естетичного [8];

2) гуманістичний ідеал виховання. Як відносно цілісна система поглядів склався в епоху Відродження в руслі культурного руху гуманізму. Ідея В. р. о. дістала різні інтерпретації в пізніших філософських і педагогічних системах залежно від особливостей історико-культурної ситуації. Уявлення про всебічно розвинутого індивіда неоднозначні. В побутовій свідомості це талановита людина, здатна до різних видів діяльності, яка відрізняється від тих, хто проявляє свої здібності лише в одній галузі. В. р. о. не можна розглядати як професійний принцип організації навчання й виховання, як сукупність правил, що регулюють діяльність і спілкування. Більш коректним є осмислення В. р. о. як процесу саморозвитку індивіда, який оволодіває головною справою життя й використовує весь спектр можливостей прилучення до загальнолюдської культури [3].

Вчинок – основна особистісна форма і одиниця поведінки, акт морального самовизначення, яким особистість виявляє і формує своє ставлення до суспільства, людей, самого себе, природи, діяльності [8].

Гармонійний розвиток – гармонія усіх сторін: розумового, фізичного, морального, трудового й естетичного розвитку, їх пропорційність, погоджена єдність [8].

Гендерна (англ. *gender*, від грец. *genos* – рід) **педагогіка** – галузь педагогіки, що функціонує як сукупність підходів, спрямованих на успішну підготовку дітей до статевої поведінки в суспільстві [11].

Гідність – моральне поняття, що виражає уявлення про цінності людини як особистості, особливе моральне ставлення людини до самої себе і ставлення до неї спільноти, в середовищі якої визначається цінність особистості [4].

Гідність національна – етична категорія, яка характеризує особистість з погляду розширення поняття духовних цінностей за межі свого "Я" і поєднання особистісних переживань, відчуттів із загальнонаціональними цінностями [4].

Громадянське виховання – формування громадянськості як інтегративної якості особистості, яка дає можливість людині відчувати себе юридично, соціально, морально й політично дієздатною. До основних елементів громадянськості належить моральна й правова культура, яка виражається в почутті власної гідності, внутрішньої свободи особистості, дисциплінованості, в повазі й довірі до інших громадян і до державної влади, здатної виконувати свої обов’язки, в гармонічному поєднанні патріотичних, національних та інтернаціональних почуттів [3].

Громадянська культура – глибоке усвідомлення своєї належності до власної країни, почуття патріотизму і громадянської гідності, знання про єдність свободи вибору і відповідальності, готовність до зміцнення своєї країни, становлення в ній демократії [8].

Гуманізація – олюднення виховних відношень; визнання дитини як особистості, її прав на свободу, щастя, соціальний захист, розвиток здібностей, індивідуальності [8].

Гуманізація виховання – створення оптимальних умов для інтелектуального і соціального розвитку кожного вихованця; виявлення глибокої поваги до людини; визнання природного права кожної особистості на свободу, на соціальний захист, на розвиток здібностей і вияв індивідуальності, на самореалізацію фізичних, психічних і соціальних потенцій, на створення соціально-психічного фільтра проти руйнівних впливів негативних чинників навколишнього природного і соціального середовища; виховання у молоді почуттів гуманізму, милосердя, доброчинності [4].

Гуманізм:

1) (*лат. humanus – людський, людяний*) – прогресивний напрям духовної культури, що звеличує людину як найвищу цінність у світі, утверджує право людини на земне щастя, захист прав на свободу, всебічний розвиток і прояв своїх здібностей [4];

2) вираження особливого ставлення до людини як найвищої цінності життя; утвердження права людини на щастя, свободу, всебічний розвиток, прояв своїх можливостей і здібностей [8].

Гуманістична спрямованість педагога – ставлення до дитини як до найвищої цінності, визнання її права на свободу, щастя, вільний розвиток, прояв своїх здібностей [8].

Девіантна поведінка (*від лат. відключення*) – окремі вчинки або система вчинків, які суперечать прийнятим у суспільстві правовим або моральним нормам: злочинність і поведінка, яка заслуговує покарання [3].

Демократизація виховання – принципи організації виховної системи, які передбачають децентралізацію, автономізацію навчально-виховних закладів; забезпечення співробітництва вихователів і вихованців; врахування думки колективу й кожної особистості; визначення особистості як вищої природної і соціальної цінності; формування вільної особистості [4].

Демократичний стиль педагогічного спілкування (*гр. demokratia – влада народу, народовладдя*):

1) врахування думки і волі колективу в організації життєдіяльності вихованців [4];

2) стиль, що ґрунтується на глибокій повазі до особистості, довірі, орієнтації на її самореалізацію, саморозвиток [8].

Диспут (лат. *disputare* – міркувати, сперечатись):

1) прийом (щодо методу переконування) формування переконань і свідомої поведінки шляхом суперечки, дискусії у процесі вербального спілкування з членами первинного колективу чи іншої групи;

2) форма виховної роботи із старшокласниками, спрямована на формування моральних переконань і свідомості у процесі дискусії, суперечки, альтернативних міркувань [4].

Дитячий колектив – об'єднання дітей, згуртованих спільною корисною діяльністю (навчанням, працею, спортом, громадською роботою) [11].

Дисципліна (лат. *disciplina* – вчення, виховання, розпорядок) – певний порядок поведінки людей, що забезпечує узгодженість дій у суспільних стосунках, обов'язкове засвоєння і виконання особистісно встановлених правил [4].

Діагностика – з'ясування умов і обставин, у яких протікає педагогічний прогрес; отримання чіткого уявлення про ті причини, які сприяють чи перешкоджають досягненню накреслених результатів [8].

Діяльнісний підхід – визнання діяльності основою, засобом і вирішальною умовою розвитку особистості [8].

Діяльність:

1) внутрішня (психічна) і зовнішня (фізична) активність людини, яка регулюється усвідомленою метою. Основні компоненти діяльності: суб'єкт з його потребами, мета діяльності, засоби реалізації мети, результат діяльності [8];

2) спосіб буття людини у світі, її здатність вносити в дійсність зміни [11].

Довіра у вихованні – ставлення вихователя до дітей, яке ґрунтується на глибокій повазі й щирому переконанні, що кожен вихованець, має широкі можливості для розумового й морального виховання. Вихователь, висловлюючи переконання в наявності позитивних рис у своїх вихованців, тим самим викликає в них прагнення виправдати виявлену довіру, підвищує почуття власної гідності, стимулює прагнення до самовиховання [3].

Духовність – специфічно людська риса, що виявляється у багатстві світу особи, її ерудиції, розвинених інтелектуальних і емоційних потреб, моральності [1].

Духовна педагогіка – галузь педагогічних знань і досвіду з виховання і навчання особистості засобами релігії [11].

Духовні цінності – витвори людського духу, зафіксовані у здобутках культури, науки, моралі, мистецтва [8].

Екологічне виховання (гр. *oikos* – дім, середовище + *logos* – вчення):

1) озброєння людини знаннями в царині екології і формування у неї моральної відповідальності за збереження природного довкілля і розумного співіснування з ним [4];

2) систематична педагогічна діяльність, спрямована на розвиток в учнів екологічної культури [11];

3) це систематичний вплив на учнів з метою формування екологічної культури, тобто нагромадження екологічних знань, виховання любові до природи, бажання берегти і примножувати її, формування вмінь і навичок діяльності природничого і географічного циклів [5].

Економічне виховання:

1) виховання, що передбачає розв'язання таких завдань: формування економічного мислення, озброєння економічними знаннями, вміннями та навичками економічних взаємин [4];

2) організована педагогічна діяльність, спрямована на формування економічної культури учнів [11];

3) педагогічний вплив і діяльність, спрямовані на формування економічної свідомості учнів [5].

Емоції – це специфічна форма взаємодії людини з навколишнім світом, з середовищем, спрямована на пізнання світу та свого місця в ньому через саму себе [1].

Емоційне співпереживання – уподібнення вчителем свого стану станів учня чи групи учнів. Е. с. характеризується єдністю задумів і мети. Воно посилює внутрішні сили особистості, полегшує неприємні відчуття. Як кажуть у народі: “Розділена радість – подвійна радість, розділене горе – половина горя”. Необхідність емоційного співпереживання зумовлена специфікою праці вчителя. Діти розширюють світ почуттів через учителя, учитель – через дітей [3].

Емпатія:

1) розуміння відношень, почуттів, психічних станів іншої людини [1];

2) співпереживання, розуміння почуттів, які переживає інша людина, і відповідне виявлення своїх почуттів [8].

Екологічна культура – сформована система наукових знань про процеси і результати взаємодії людини, суспільства і природи; відповідальність за природу як національну і загальнолюдську цінність, основу життя; готовність до природоохоронної діяльності [8].

Екстеріоризація – процес перетворення сил і здібностей особистості в об'єктивні соціально значущі продукти діяльності і цінності [8].

Естетика (гр. *aisthesis* – відчуття, почуття) – наука про прекрасне та його роль у житті людини, про загальні закони художнього пізнання дійсності, розвитку мистецтва [4].

Естетика поведінки – риси прекрасного у вчинках і діях людини: в її ставленні до праці й суспільства, в її манерах і вигляді, у формах спілкування з людьми. Визначається інтелектуальним і моральним рівнем людини. Систематичне виховання навичок поведінки, яка відповідає вимогам естетики, сприяє розвитку естетичних потреб, почуттів і понять [3].

Естетична культура:

1) здатність особистості до повноцінного сприймання, правильного розуміння прекрасного у мистецтві і дійсності, прагнення й уміння будувати своє життя за законами краси [8];

2) сформованість у людини естетичних знань, смаків, ідеалів, розвиток здібностей до естетичного сприйняття явищ дійсності, творів мистецтва, потреба вносити прекрасне в оточуючий людину світ, оберігати красу природи [4].

Естетичні смаки – стійке, емоційно-оціночне ставлення людини до прекрасного, що має вибірковий, суб'єктивний характер [4].

Естетичне виховання (грец. *aisthetikos* – чуттєво сприйманий):

1) складова частина виховного процесу, безпосередньо спрямована на формування здатності сприймати і перетворювати дійсність за законами краси в усіх сферах діяльності людини [11];

2) розвиток у людини почуттів прекрасного, формування умінь і навичок творити красу в навколишній дійсності, вміння відрізняти красиве від потворного, жити за законами духовної краси [4];

3) це систематичний цілеспрямований вплив на особистість, орієнтований на формування її естетичних ідеалів, смаків і потреб, на вироблення здатності сприймати, переживати й оцінювати прекрасне у природі, житті, мистецтві і праці, на пробудження і розвиток її творчих здібностей і непримиренності до всього потворного і нікчемного в житті й діяльності [5];

4) складова частина виховного процесу, безпосередньо спрямована на формування й виховання естетичних почуттів, смаків, суджень, художніх здібностей особистості, на розвиток її здатності сприймати й перетворювати дійсність за законами краси в усіх сферах діяльності людини. Е. в. спрямоване насамперед на виховання в людини гуманістичних якостей, інтересів і любові до життя в його різноманітних проявах [3].

Естетичний ідеал – певні уявлення людини про красу, в основі яких лежать критерії, за якими вона оцінює ті чи інші явища, предмети [4].

Етика (гр. *ethica* – звичка, морів) (грец. *êthos* – звичай, правило):

1) наука, що вивчає мораль як форму суспільної свідомості, її сутність, зокрема історичний розвиток у суспільному житті [4];

2) наука про мораль, її природу, структуру та особливості походження й розвитку моральних норм і відповідних взаємовідносин між людьми в суспільстві [10].

Етична бесіда:

1) одна з форм позакласної роботи в царині морального виховання [3];

2) бесіда, що передбачає використання наявного у вихованця соціального досвіду з метою розширення його і забезпечення умов для усвідомлення особистісної сутності тих чи інших правил, норм поведінки [4].

Етнізація виховання (грец. *ethnikos* – племінний, народний):

1) насичення виховання національним змістом, що спрямований на формування національної свідомості і національної гідності особистості; формування рис національної ментальності; виховання у молоді почуттів соціальної відповідальності за збереження, примноження і життєдіяльність етнічної культури [4];

2) наповнення виховання національним змістом, що забезпечує формування в особистості національної самосвідомості [11].

Етнопедагогіка – (гр. *ethnos* – плем'я, народ) – наука, що вивчає особливості розвитку і становлення народної педагогіки [4].

Життєтворчість – творення самого себе, свого духовного світу; удосконалення, культурне перетворення навколишнього соціального середовища [8].

Загальнолюдські моральні цінності:

1) набуті попередніми поколіннями, незалежно від расової, національної чи релігійної приналежності, морально-духовні надбання, які визначають основу поведінки й життєдіяльності окремої людини або певних спільнот [4];

2) любов до людини, свобода, справедливість, гідність людської особистості, працелюбність, досконалість, милосердя, доброта, благородство та інші [8].

Завдання виховання – забезпечення всебічного гармонійного розвитку особистості [4].

Задатки:

1) спадкові анатомо-фізіологічні особливості, які є основою розвитку на їх ґрунті здібностей [8];

2) деякі генетично детерміновані анатомо-фізіологічні особливості мозку і нервової системи, які є індивідуально-природною передумовою процесу розвитку і формування особистості [4];

3) природжені анатомо-фізіологічні риси індивіда, природна передумова його розвитку [1].

Закономірності виховного процесу:

1) принципи, що відображають необхідне, істотне, стійке, повторюване, загальне для даної галузі відношення між явищами об'єктивної дійсності [4];

2) стійкі й суттєві зв'язки між елементами виховного процесу, що забезпечують його ефективність. Загальні закономірності виховання: виховання особистості відбувається лише в процесі включення в різносторонню діяльність у позиції її учасника та організатора; дієве виховання – таке виховання, яке стимулює власну (внутрішню) активність особистості в організованій діяльності; процес виховання будується на принципах гуманізму і демократизму, що забезпечують поєднання поваги гідності особистості вихованця з високою вимогливістю до нього; процес виховання особистості спрямовується на забезпечення їй радості успіху від діяльності й досягнутого результату; процес виховання виявляє та опирається на позитивні якості дитини; ефективність виховання залежить від врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів; виховання особистості найефективніше в колективі й через колектив; процес виховання залежить від єдності й погодженості педагогічних зусиль учителів, школи, сім'ї і громадськості. Успіх виховання вимагає реалізації всієї сукупності педагогічних закономірностей [2].

Заохочення – метод виховання, що передбачає педагогічний вплив на особистість і виражає позитивну оцінку вихователем поведінки вихованця з метою закріплення позитивних якостей та стимулювання до активної діяльності [4].

Запущеність педагогічна – стійкі відхилення від норми в моральній свідомості й поведінці чи навчальній діяльності, спричинені недоліками педагогічного впливу. Дітей із 3. п. слід чітко відрізнити від психічно аномальних. Педагогічно запущена дитина є психічно нормальною й фізично здоровою, однак не має знань та умінь, необхідних для нормальної життєдіяльності. Розрізняють загальноосвітніх школах і деяких середніх загальноосвітніх школах можуть відкриватися заочні відділення [3].

Засоби виховання:

1) надбання матеріальної і духовної культури (художня і наукова література, музика, театр, радіо, телебачення, витвори мистецтва, навколишня природа та ін.), форми і види виховної роботи (збори, бесіди, конференції, ігри та ін.), які використовуються у процесі дії того чи іншого методу [4];

2) вид суспільної діяльності, який впливає на особистість у певному напрямі [10];

3) предмети матеріальної і духовної культури, а також різні явища, що їх використовують у виховному процесі для розв'язання конкретних виховних завдань [9].

Звичка – схильність людини до відносно усталених способів дій [11].

Здібності:

1) індивідуальні особливості особистості, що дають їй змогу за однакових умов успішніше за інших оволодівати певною діяльністю, розв'язувати творчі задачі [8];

2) психічні властивості індивіда, що є передумовою успішного виконання певних видів діяльності [1];

3) індивідуально-психологічні особливості людини, які є суб'єктивними умовами успішного здійснення певного роду діяльності [4];

4) психічні властивості індивіда, що є передумовою успішного виконання певних видів діяльності [11].

Здоровий спосіб життя:

1) системна сукупність дій і вчинків людини, спрямованих на збереження і розвиток її духовного і фізичного здоров'я [1];

2) життєдіяльність людини з урахування особливостей і можливостей свого організму, забезпечення соціально-економічних і біологічних умов для його розвитку і збереження [4].

Ідеал (гр. *idea* – уявлення, ідея):

1) поняття моральної свідомості і категорія етики, що містить у собі вищі моральні вимоги, можлива реалізація яких особисто дала б змогу їй набути досконалості; образ найбільш цінного і великого в людині [4];

2) уявлення про взірць людської поведінки і стосунки між людьми, що ґрунтуються на розумінні мети життя [11].

Імпровізація педагогічна (від лат. *несподіваний, раптовий*) – діяльність учителя чи вихователя, що здійснюється в ході педагогічного спілкування без попереднього осмислення, обдумування. Метою педагогічної І. є знаходження нового розв'язку в конкретних умовах навчання й виховання. Суть І. п.

становить швидко і гнучке реагування на виникнення педагогічних завдань. І. п. дає можливість знімати напруження в класі, актуалізувати знання, залучати учнів до співпраці і співтворчості, робить навчально-виховний процес привабливим, життєвим. Оволодіння умінням І. п. – один із шляхів досягнення педагогічної майстерності. В І. п. особистісні якості педагога проявляються особливо яскраво. В основі І. п. лежать загальнокультурна і професійна підготовка вчителя, знання ним навчального предмета, педагогіки і педагогічної психології, розвинуті педагогічні вміння й навички, педагогічний такт тощо; особливе значення має творча домінанта, тобто розвинуті увага, уява, інтуїція, стан творчого пошуку й натхнення. Способи І. п. різні. В навчально-виховному процесі І. п. залежно від умов виступає як прийом, методичний засіб навчання й виховання. Навчання І. п. може здійснюватися двома шляхами: через включення елементів І. п. в процес вивчення навчальних предметів і навчання прийомам І. п.; через організацію спеціального тренінгу, який включає вивчення структури процесу І. п., аналіз уроків з точки зору можливого й реального застосування І. п.; спеціальні вправи для розвитку педагогічної майстерності з акцентом на удосконалення мови, уваги, уяви [3].

Індивід – представник людського роду [1].

Індивідуальність (франц. *individuel* – особистий):

1) це поєднання психологічних особливостей людини, що утворюють її своєрідність, відмінність від інших людей [1];

2) людина, особистість, яка вирізняється сукупністю рис, якостей, своєрідністю психіки, поведінки і діяльності, що підкреслюють її самотність, неповторність [4];

3) цілісна характеристика окремої людини, оригінальність, самотність її психічного складу [11];

4) несхожість, відмінність однієї особистості від іншої, її своєрідність [6].

Інтелект (*intellectus* – пізнання, розуміння, розум):

1) суб'єктивна здатність людини здійснювати доцільно орієнтовану діяльність, що дає змогу особистості забезпечувати активну діяльність у природному й соціальному середовищі [4];

2) мисленні здібності людини [1].

Інтелектуальна (розумова) культура – інтерес до роботи з книгою і новими інформаційними технологіями, розвинені розумові сили (інтелектуальні уміння, оволодіння основними розумовими операціями, накопичення певного фонду знань), мислення готовність здійснювати саморегуляцію розумової діяльності [8].

Інтелігентність (від лат. *розуміючий, обізнаний, мислячий*):

1) інтегральне поняття, що відображає високий рівень розумового розвитку і моральної культури особистості [1];

2) сукупність особистісних якостей індивіда, що відповідають соціальним очікуванням, які ставляться передовою частиною суспільства переважно до осіб, зайнятих розумовою працею й художньою творчістю, в ширшому аспекті – до людей, які вважаються носіями культури. До числа основних ознак І. належить комплекс найважливіших інтелектуальних і моральних якостей:

загострене відчуття соціальної справедливості, прилучення до багатств світової й національної культури та засвоєння загальнолюдських цінностей, слідування велінням совісті, тактовність і особиста порядність, ідейна принциповість у поєднанні з терплячістю до інакодумства [3].

Інтеріоризація – процес переведення культурних цінностей у внутрішній світ особистості [8].

Інтернаціоналізм (лат. *inter* – між + *natio* – народ) – моральне поняття, яке передбачає поважне ставлення до інших народів, їхньої історії, культури, мови, прагнення до взаємодопомоги [4].

Інтернаціональне виховання – формування й розвиток почуття дружби між народами та поваги до людей усіх національностей [3].

Класний керівник:

1) педагог, який здійснює безпосереднє керівництво первинним учнівським колективом [8];

2) педагог, який здійснює безпосереднє керівництво первинним учнівським колективом [4]. **Функції класного керівника** – забезпечувати умови для всебічного гармонійного розвитку школярів, координувати діяльність усіх вихователів щодо здійснення національного виховання, вивчати індивідуальні особливості учнів класу, організовувати первинний дитячий колектив, турбуватися про зміцнення та збереження здоров'я школярів, формувати навички старанності та дисциплінованості школярів, організовувати позакласну виховну роботу, проводити роботу з батьками, домагатись єдності вимог до вихованців, вести документацію класу [4].

Клуби студентські – громадські об'єднання, які організовують культурне дозвілля студентів одного чи кількох вузів, сприяють розширенню їхнього кругозору, розвитку творчих здібностей як за обраною спеціальністю, так і в різних видах мистецтва, спорту тощо. Очолює К. с. звичайно його правління (або рада), яке обирається загальними зборами членів клубу. К. с. об'єднує, як правило, кілька гуртків, секцій чи колективів – спортивні, туристські, музичні тощо [3].

Клуби шкільні – одна з ефективних форм організації дозвілля учнів, яка сприяє їхньому всебічному розвитку. На відміну від гуртків, К. ш. можуть охоплювати різноманітними видами діяльності всіх учнів школи і в більш масовому масштабі виявляти й розвивати їхні нахили й здібності. К. ш. – організація самодіяльна і добровільна, на чолі якої стоїть рада (правління), яка обирається на загальних зборах клубу [3].

Колектив (лат. *collectivus* – збірний, нагромаджений):

1) об'єднання вихованців, якому властиві: загальна соціально значима мета, спільна суспільно корисна діяльність, організована структура, органи самоуправління, певна морально-психологічна єдність, динамізм [8];

2) психічно зріла, високорозвинута соціальна група, між членами якої встановились позитивні людські відносини і які працюють злагоджено і ефективно [1];

3) соціально значима група людей, які об'єднані спільною метою, узгоджено діють у напрямку досягнення означеної мети і мають органи самоврядування. Функції колективу: організаторська, стимулююча, виховна [4];

4) організована форма об'єднання людей на основі цілеспрямованої діяльності [10].

Колективізм – якість людини, яка проявляється в товариській співпраці, взаємній підтримці й допомозі; ґрунтується на свідомому підкоренні особистих інтересів громадським [8].

Колективні творчі справи – форма позакласних виховних заходів, у підготовці та проведенні яких беруть участь усі члени дитячого колективу, причому кожен учень має змогу виявити і розвинути свої творчі інтереси та можливості [4].

Колективність – якість особистості, яка проявляється в її здатності до взаєморозуміння, взаємодії, прояві солідарності, взаємодопомоги, відповідальності [8].

Комплексний підхід:

1) підхід до виховання, що передбачає єдність мети, завдань і засобів її досягнення шляхом діяльності різних соціальних інститутів (сім'ї, навчально-виховних закладів, засобів масової інформації) [4];

2) єдність цілей, завдань, змісту, методів і форм виховної взаємодії і впливу, що дозволяє виконувати одночасно декілька функцій: 1) орієнтувати побудову системи виховання на цілісну особистість, а не на окремі її якості; 2) реалізувати всебічний розвиток особистості; 3) забезпечити гармонійний розвиток особистості; 4) підняти результативність виховання [8].

Комунікабельність – риса особистості, здатність до спілкування з іншими людьми, товарищів; формується в процесі життя та діяльності людини в соціальній групі [1].

Конгруентність – здатність бути самим собою у взаєминах з людьми [8].

Концепції виховання (лат. *conceptio* – сукупність, система) – система поглядів на ті чи інші явища, процеси; спосіб розуміння, тлумачення педагогічних явищ; основна ідея теорії змісту й організації виховання людини [4].

Креативність мислення – здатність висловлювати незвичайні ідеї, нетрадиційно мислити, швидко розв'язувати проблемні ситуації [8].

Критерій вихованості – ознака, на основі якої здійснюється оцінка вихованості учня; теоретично розроблений показник рівня сформованості якості особистості (колективу) [8].

Культура (від лат. *виховання, освіта, розвиток*) – сукупність практичних, матеріальних і духовних надбань суспільства, які відображають історично досягнутий рівень розвитку суспільства й людини і втілюються в результатах продуктивної діяльності. У вузькому розумінні К. – це сфера духовного життя суспільства, що охоплює насамперед систему виховання, освіти, духовної творчості (особливо мистецької), а також установи й організації, що забезпечують їхнє функціонування (школи, вузи, клуби, музеї, театри, творчі спілки, товариства тощо). Водночас під К. розуміють рівень освіченості,

вихованості людей, а також рівень оволодіння якоюсь галуззю знань або діяльності [3].

Культура життєвого самовизначення – усвідомлення себе суб'єктом власного життя і щастя, уміння приймати рішення, нести відповідальність за власну поведінку, дії, рішення [8].

Культура особистості базова – основа для подальшого розвитку особистості; до базової культури належать, насамперед, особистісно значущі цінності: культура життєвого самовизначення, праця й матеріальне забезпечення, громадянська поведінка, взаємини з людьми, сімейне благополуччя тощо [8].

Культура поведінки – дотримання основних вимог і правил людського співжиття, вміння знаходити правильний тон у спілкуванні з оточуючими. К. п. – важлива сторона морального обличчя людини. Людина з дитинства повинна привчатися вести себе так, щоб з нею було зручно і приємно спілкуватися і в родині, і в діловій обстановці, в тому чи іншому громадському місці. Необхідно виховувати в молоді таку К. п., в якій проявляються й загальна внутрішня культура, і моральні вимоги суспільства [3].

Культурологічний підхід – конкретно-наукова методологія пізнання і перетворення педагогічної реальності, обумовлена об'єктивним зв'язком людини з культурою як системою цінностей [8].

Культурно-освітня робота – система заходів, що сприяють підвищенню культурного рівня, розвитку творчих здібностей та ініціативи, організації культурного дозвілля. К.-о. р. включає цілеспрямовану систему діяльності клубних закладів, бібліотек, музеїв, кінотеатрів, парків культури й відпочинку тощо. Основний зміст К.-о. р. – поширення наукових і політичних знань, пропаганда досягнень науки, техніки, мистецтва, організація культурного дозвілля трудящих [3].

Культуровідповідності принцип – відповідність виховання вимогам середовища й часу. К. п. запропонував Ф. А. Дістервег, який вважав, що людину необхідно формувати відповідно до вимог сучасної їй передової культури й науки, зокрема передової культури й науки її вітчизни [3].

Ліберальний стиль виховання (лат. *liberal* – вільний) – ґрунтується на безпринциповому, байдужому ставленні до негативних дій вихованців, самоусуненні від керівництва колективом школярів [8].

Ліберальний стиль педагогічного спілкування (лат. *liberalis* – вільний) – безпринципне байдуже ставлення до негативних дій вихованців, потурання учням [4].

Лідер (англ. *leader* – вести, керувати) – член колективу, який у важливих ситуаціях здатний здійснювати помітний вплив на поведінку членів колективу, виявляти ініціативу в діях, брати на себе відповідальність за діяльність колективу, вести його за собою [4].

Людина – біологічна істота типу *homo sapiens* (людина мисляча), яка характеризується фізіолого-біологічними ознаками: прямою ходою, розвиненими черепною коробкою, передніми кінцівками та ін. [4].

Менталітет (лат. *mentalis* – розумовий; *mentis* – думка) – світосприймання, світовідчуття, бачення себе у світі, особливості прояву національного характеру, своєрідність вдачі, ставлення до навколишнього світу [4].

Мета виховання:

1) наперед визначені результати в розвитку й формуванні особистості, яких намагаються досягти у виховному процесі [8];

2) ідеальне передбачення кінцевих результатів [4];

Метод "вибуху" – спосіб впливу педагога на вихованця засобами, протилежними до тих, що звичайно очікує особистість від вихователя [4].

Метод науково-педагогічного дослідження – шлях вивчення й опанування складними психолого-педагогічними процесами формування особистості, встановлення об'єктивної закономірності виховання і навчання [11].

Методи виховання (гр. *methodos* – спосіб, шлях):

1) способи впливу вихователя на свідомість, волю і поведінку вихованця з метою формування у нього стійких переконань і певних норм поведінки [4];

2) найважливіші способи взаємопов'язаної діяльності вихователя і вихованців, які спрямовані на усвідомлення школярами сутності суспільних цінностей, розвиток позитивних ставлень до них, вироблення відповідних навичок і звичок поведінки, їх корекцію і вдосконалення, підтримку розвитку індивідуального потенціалу особистості [8];

3) способи взаємопов'язаної діяльності вихователів і вихованців, спрямованої на формування у вихованців поглядів, переконань, навичок і звичок поведінки [11];

4) шлях досягнення мети [9].

5) способи впливу вихователя на свідомість, волю і поведінку вихованця з метою формування в ньому стійких переконань і певних норм поведінки [10, с. 125].

Метод самовиховання – спосіб роботи над собою, спрямований на досягнення поставленої мети [7].

Милосердя – добре, співчутливе ставлення до людини, яка переживає горе, страждає [4].

Мислення:

1) процес опосередкованого відображення об'єктивної дійсності у зіставленнях, взаємозв'язках її структурних компонентів [4];

2) опосередковане й узагальнене пізнання людиною предметів і явищ об'єктивної дійсності в їх зв'язках і відношеннях; здійснюється шляхом мисленнєвих дій, операцій [8].

Міміка – виражальні рухи м'язів обличчя; додатковий засіб вираження й сприймання емоційного стану людини [10, с. 228].

Мораль (лат. *moralis* – моральний, від *mores* – звичаї):

1) одна із форм суспільної свідомості; система поглядів і уявлень, норм і оцінок, що регулюють поведінку людей [4];

2) форма суспільної свідомості, змістом якої є норми, принципи, правила поведінки людей у соціальних групах і в суспільстві в цілому; сукупність правил поведінки; моральні якості людини [1].

Моральне (лат. *moralis* – моральний, від *mores* – звичаї) **виховання:**

1) виховання, що передбачає оволодіння нормами і правилами моральної поведінки, формування почуттів та переконань, умінь та навичок [4];

2) виховна діяльність школи і сім'ї, метою якої є формування стійких моральних якостей, потреб, почуттів, навичок і звичок поведінки на основі засвоєння ідеалів, норм і принципів моралі, участь у практичній діяльності [11];

3) це виховний вплив школи, сім'ї, громадськості, що має на меті формування стійких моральних якостей, потреб, почуттів, навичок поведінки на основі засвоєння ідеалів, норм і принципів моралі та практичної діяльності [5];

4) один з найважливіших видів виховання, полягає в цілеспрямованому формуванні моральної свідомості, розвитку морального почуття й формуванні звичок і навичок моральної поведінки людини відповідно до певної ідеології [3].

Моральність:

1) Етичне поняття, яке в широкому розумінні є синонімом моралі.

2) Характеристика особливого виду практичної діяльності людей, що мотивується моральними ідеалами, переконаннями, нормами та принципами. Розрізняючи ці поняття, Г. В. Ф. Гегель визначав мораль як сферу суб'єктивних уявлень людини про добро і зло та інші етичні цінності, мотиви поведінки, цілі і наміри, а М. – як практичні звичаї, об'єктивовану мораль. Як сутність моралі, М., на думку Гегеля, має вищий смисл, бо означає здатність людини творити добро не за зовнішнім примусом, а завдяки внутрішній свідомості та добровільності, а тому збігається з моральною свободою особи [3].

Мотив – спонукальна причина дій і вчинків людини [1].

Мотивація:

1) система стійких мотивів, що визначає конкретну активну діяльність індивіда; в ролі мотивів можуть виступати потреби, інтереси, емоції, установки [8];

2) система мотивів, яка визначає конкретні форми діяльності або поведінки людини [1].

Мотивування – наведення мотивів, що пояснюють, виправдовують певні дії, вчинки; обґрунтовують спрямованість власних дій, вчинків, діяльності, поведінки [8].

Навіювання – різні засоби вербального і невербального емоційного впливу на людину з метою введення її у певний стан або спонукання до певних дій [4].

Народна педагогіка:

1) галузь емпіричних педагогічних знань і народного досвіду, які відображають погляди на систему, напрями, форми, засоби виховання і навчання підростаючого покоління [4];

2) галузь педагогічних знань і досвіду народу, що виявляється в домінуючих у нього поглядах на мету, завдання, засоби і методи виховання та навчання [11].

Національна самосвідомість – сукупність поглядів, знань, оцінок, ідеалів, які відображають специфічний зміст, рівень / особливості уявлень членів

національно-етнічної спільноти про минуле, сучасне і майбутнє свого розвитку, про місце і призначення серед інших спільнот, а також характер взаємовідносин між ними [8].

Національна свідомість – сукупність соціальних, економічних, політичних, моральних, етичних, філософських, релігійних поглядів, норм поведінки, звичаїв, традицій, ціннісних орієнтацій та ідеалів, які відображають особливості життєдіяльності націй та народностей [8].

Національне виховання:

1) виховання, яке здійснюється в конкретній країні відповідно до цілі, завдань, змісту і методів виховання, які відображають її історичні, етнічні та регіональні особливості [8];

2) історично зумовлена і створена самим народом система виховних ідеалів, поглядів, переконань, традицій, звичаїв, які спрямовані на доцільну організацію діяльності членів суспільства, у процесі якої відбувається процес оволодіння морально-духовними цінностями народу, забезпечується єднання і спадкоємність поколінь, соборність народу [4];

3) виховання дітей на культурно-історичному досвіді рідного народу, його традиціях, звичаях і обрядах, багатовіковій мудрості, духовності [11].

Національний виховний ідеал – базується на загальнолюдських цінностях і включає в себе ті риси, які відповідають духовності чи звичаям даного народу. Конкретний зміст Н. в. і. залежить від державного устрою, світогляду, релігії і моралі, від рівня розвитку культури, від національних особливостей народу. Виховний ідеал – це мета виховання, образ ідеальної людини, на який має орієнтуватися педагог, виховуючи учнів. В. і. як мета виховання визначає систему освіти й виховання, її зміст, методи, форми [3].

Національний підхід – конкретно-наукова методологія пізнання і перетворення педагогічної реальності, яка виходить з того, що національна основа виховання є ваз/сливою умовою соціалізації учнів, засвоєння ними основ національної і загальнолюдської культури [8].

Національні моральні цінності – історично зумовлені і створені певним етносом погляди, переконання, ідеали, традиції, звичаї, обряди, практичні дії, які ґрунтуються на загальнолюдських цінностях, але вирізняють певні національні прояви, своєрідність у поведінці і служать основою соціальної діяльності людей окремої етнічної групи [8].

Науковий світогляд – це цілісна система наукових, філософських, політичних, моральних, правових, естетичних понять, поглядів, переконань і почуттів, які визначають ставлення людини до навколишньої дійсності і самої себе [5].

Новаторський досвід – досвід, який запроваджує і реалізує нові прогресивні ідеї, визначає нові шляхи вирішення окремих і загальних педагогічних завдань; використовує нові форми, методи, прийоми, технології діяльності, донині не відомі педагогічній науці та шкільній практиці; істотно модифікує відомі форми, методи й прийоми діяльності, переорієнтовуючи їх на вирішення сучасних завдань [8].

Обдарованість:

1) сукупність природних задатків як передумова розвитку здібностей до певних видів діяльності; задатки багатофункціональні, на їх основі розвиваються різні здібності (інтелектуальні, фізичні, художні тощо) [8];

2) своєрідне поєднання здібностей, які забезпечують якісне виконання діяльності [1].

Обов'язок:

1) категорія етики, що виражає моральні вимоги, які для конкретної особистості, спеціальної групи в конкретних соціальних умовах є внутрішньо необхідними [4];

2) це усвідомлена особистістю система громадських і моральних цінностей суспільства [5].

Оптимізація процесу виховання – забезпечення цілісного циклу виховного процесу, що включає діагностування рівня вихованості учня й формулювання мети, планування та організацію діяльності, контроль і регулювання діяльності й відносин, аналіз виховних результатів [3].

Органи самоврядування – уповноважені колективу на основі демократичних виборів, які допомагають педагогові здійснювати керівні функції, підтримувати зв'язки з уповноваженими інших колективів [4].

Особистісний підхід – послідовне ставлення педагога до вихованця як до особистості, як до самосвідомого відповідального суб'єкта власного розвитку і як до суб'єкта виховної взаємодії [3].

Особистісно стверджувальна ситуація – ситуація, в якій вихованець розвивається як суб'єкт власної діяльності і поведінки [8].

Особистість:

1) інтегральне поняття, що характеризує людину як суб'єкт і об'єкт біосоціальних відносин і поєднує в ній загальнолюдське, соціально-специфічне та індивідуально-неповторне [1];

2) людина, яка досягла такого рівня соціального розвитку, який дозволяє їй знаходити й обирати серед цінностей культури особистісні смисли; свідомо, самостійно і відповідально діяти згідно з обраними смислами [8];

3) соціально-психологічне поняття; людина, яка характеризується з соціально-психологічного погляду у першу чергу рівнем розвитку психіки, здатністю до засвоєння соціального досвіду, можливістю спілкуватися з іншими людьми [4];

4) людина, соціальний індивід, що поєднує в собі риси загальнолюдського, суспільно значущого та індивідуально-неповторного [11].

Пантоміміка – виражальні рухи всього тіла або окремої його частини; пластика тіла [10, с. 228].

Патріотизм (від грец. співвітчизник, вітчизна):

1) любов до своєї батьківщини, відданість своєму народові, готовність заради та на жертви і подвиги [8];

2) одне з найглибших громадянських почуттів, змістом якого є любов до батьківщини, відданість своєму народові, гордість за надбання національної культури. П. виявляється в практичній діяльності, спрямованій на всебічний розвиток своєї країни, захист її інтересів. П. – соціально-історичне явище. Виховання П. – важлива складова виховної діяльності школи. У процесі вивчення різних навчальних предметів в учнів формуються патріотичні погляди й переконання [3].

Педагогіка народознавства – напрям сучасної педагогіки, шкільної практики, який забезпечує практичне засвоєння учнями (в процесі продовження творчих традицій, звичаїв і обрядів, у діяльності, поведінці) культурно-історичних, мистецьких надбань батьків, дідів і прадідів [11].

Педагогічна діагностика – дослідницька процедура, спрямована на виявлення умов і обставин, у яких протікає педагогічний процес; отримання чіткого уявлення про причини, які будуть сприяти чи перешкоджати досягненню накреслених результатів [8].

Педагогічна культура – частина загальнолюдської культури, в якій втілені духовні цінності освіти (педагогічні знання, теорії, концепції, педагогічний досвід, професійні етичні норми) та матеріальні (засоби навчання і виховання), а також: способи педагогічної діяльності, які слугують соціалізації особистості в конкретних історичних умовах [8].

Педагогічна майстерність:

1) знання особливостей педагогічного процесу, уміння його побудувати і привести у рух (А. С. Макаренко); досконале, творче виконання учителем-вихователем професійних функцій на рівні мистецтва, результатом чого є створення оптимальних психолого-педагогічних умов для розвитку особистості школяра [8];

2) досконале творче виконання учителем-вихователем професійних функцій на рівні мистецтва, результатом чого є створення оптимальних соціально-психологічних умов для становлення особистості вихованця, забезпечення високого рівня інтелектуального і морально-духовного розвитку [4].

Педагогічна підтримка – спільне з вихованцем визначення його інтересів, цілей, можливостей та шляхів подолання перепон (проблем), які заважають йому зберігати людську гідність, досягати позитивних результатів у навчанні, праці, спілкуванні, способі життя [8].

Педагогічна прогностика (*гр. prognostike – мистецтво робити прогноз*) – галузь наукових знань, що розглядає принципи, закономірності і методи прогнозування щодо об'єктів, які вивчає педагогіка [4].

Педагогічна ситуація – фрагмент педагогічної діяльності, який містить суперечність між досягнутим і бажаним рівнями навченості або вихованості учнів, які враховує вчитель під час вибору способів педагогічного впливу з метою стимулювання розвитку особистості [10, с. 230].

Педагогічна техніка – уміння обирати правильний стиль і тон у спілкуванні, керувати увагою учнів, темпом діяльності, навичками демонстрації свого ставлення до вчинків учнів [8].

Педагогічна технологія (грец. *techno* – майстерність і *logos* – слово, вчення) – сукупність психолого-педагогічних настанов, які визначають спеціальний підхід і композицію форм, методів, способів, прийомів, засобів (схем, креслень, діаграм карт) у навчально-виховному процесі [11].

Педагогічне співробітництво – напрям у діяльності учителів і вихованців, який передбачає соціально-психологічне усвідомлення педагогами і вихованцями спільності дій у всіх видах праці на основі демократизму, що сприяє розвитку творчих сил і пізнавальних інтересів учнів, формуванню вільної діяльності особистості [4].

Педагогічне спілкування:

1) система засобів та прийомів соціально-психологічної взаємодії педагога і вихованців, змістом якої є обмін інформацією, міжособистісне пізнання, створення сприятливого емоційного клімату для навчання і виховання [8];

2) система органічної соціально-психологічної дії учителя-вихователя і вихованця у всіх сферах діяльності, що має певні педагогічні функції, спрямована на створення оптимальних соціально-психологічних умов активної та результативної життєдіяльності особистості. Стили: авторитарний, ліберальний, демократичний [4].

Педагогічний вплив – педагогічно доцільна організація життєдіяльності учнів, у процесі якої вони набувають необхідних моральних та інших рис і якостей, знань, умінь, навичок і звичок [8].

Педагогічний досвід:

1) система педагогічних знань, умінь, навичок, способів здійснення творчої педагогічної діяльності, емоційно-ціннісних ставлень, здобутих у процесі практичної навчально-виховної роботи [8];

2) сукупність знань, умінь і навичок, здобутих учителем у процесі навчально-виховної роботи [11].

Педагогічний експеримент – спеціально організована педагогічна діяльність учителів і учнів, вихователів і вихованців з метою перевірки і обґрунтування наперед розроблених теоретичних припущень, або гіпотез [8].

Педагогічний етикет – це сукупність правил і моделей моральної поведінки педагога в типових ситуаціях та обставинах педагогічної діяльності. П. е. характеризує зовнішній прояв ставлення педагога до власної праці, до учня, до учнівського колективу, до батьків учнів, до свого колеги, до педагогічного колективу, до керівництва, до себе, до своєї держави [3].

Педагогічний консилиум (лат. *consilium* – нарада, засідання) – нарада учителів-вихователів та психологів для з'ясування причин різних систематичних відхилень у поведінці вихованця і визначення науково обґрунтованих заходів його перевиховання [4].

Педагогічний процес (лат. *processus* – просування вперед):

1) динамічна взаємодія учителя і учнів, вихователя і вихованців, спрямована на досягнення мети освіти [8];

2) спеціально організована, цілеспрямована взаємодія педагогів і вихованців, метою якої є вирішення освітніх проблем і розвиток особистості [11].

Педагогічний такт – це педагогічно грамотне спілкування в складних педагогічних ситуаціях, уміння знайти педагогічно доцільний і ефективний спосіб впливу, відчуття міри, швидкість реакції, здатність швидко оцінювати ситуацію і знаходити оптимальне рішення [9].

Педагогічні вміння – професійні вміння педагога, що відображають рівень його готовності до реалізації професійного спілкування [10, с. 225].

Педагогічні здібності – сукупність індивідуально-психологічних особливостей особистості, які сприяють успішності педагогічної діяльності: комунікативність, перцептивні здібності, динамізм, емоційна стійкість, оптимістичне прогнозування, креативність, тощо [10, с. 227].

Перевиховання:

1) система виховних впливів педагога на вихованця з метою гальмування негативних проявів у поведінці й утвердження позитивних якостей в діяльності [4];

2) виховний процес, спрямований на подолання негативних рис особистості, що сформувалися під впливом несприятливих умов виховання [11];

3) це виховний процес, спрямований на подолання негативних якостей особистості учня, які сформувалися під впливом несприятливих умов виховання. Функції перевиховання: відновна, компенсуюча, стимулююча і виправна [5].

Передовий педагогічний досвід – діяльність педагога, яка забезпечує стійку ефективність навчально-виховного процесу шляхом використання оригінальних форм, методів, прийомів, засобів навчання та виховання, нових технологій навчання і виховання або вже відомих форм, методів, прийомів, засобів роботи на основі їх удосконалення [5].

Переконання:

1) раціональна моральна основа діяльності, яка дає змогу їй здійснювати певний вчинок свідомо; основна моральна настанова, яка визначає мету і напрям вчинків людини, тверда впевненість у чомусь, заснована на певній ідеї, на світогляді [4];

2) знання, які набули для людини суб'єктивного смислу, які перейшли у внутрішню позицію особистості [8];

3) психічний стан особистості, який характеризується стійкими поглядами, впевненістю у правильності власних думок, поглядів, це сукупність знань, ідей, концепцій, теорій, гіпотез, в які людина вірить як в істину [11].

Переконування – метод виховання, що передбачає умисний цілеспрямований вплив на свідомість, волю і почуття вихованців з метою формування у них стійких переконань, певних норм поведінки [4].

Перспектива:

1) практична мета, яка здатна захопити і згуртувати вихованців [8];

2) мета, "завтрашня радість" (А.С. Макаренко), що виступає стимулом у діяльності колективу та окремих його членів [4].

Поведінка – спосіб взаємодії людини і тварини з навколишнім середовищем [8].

Позакласна виховна робота – вид цілеспрямованої виховної роботи з учнями, яка здійснюється учителями-вихователями в позаурочний час [4].

Позашкільна виховна робота – вид цілеспрямованої виховної роботи з учнями, яка здійснюється за межами школи під керівництвом педагогів-вихователів позашкільних дитячих виховних закладів [4].

Позашкільні дитячі виховні заклади – організації та установи, які займаються питаннями всебічного гармонійного розвитку школярів відповідно до їх пізнавальних інтересів та творчих нахилів [4].

Позашкільні форми виховання – форми організації різноманітної суспільно корисної діяльності, яку проводять дитячі і молодіжні організації, об'єднання, товариства, загони тощо [8].

Позиція – погляд на те чи інше питання, що визначає характер дій, поведінки [1].

Покарання – метод виховання, що передбачає вплив педагога на особистість вихованця з метою осуду чи гальмування його негативних дій і вчинків, щоб відбулося заміщення їх позитивними діями [4].

Потреба – необхідність у чомусь, яка задовольняється переважно завдяки трудовій діяльності, у процесі якої створюються необхідні людині предмети [11].

Почуття:

1) психічні стани і процеси, у яких відображено емоційний бік духовного світу людини, її суб'єктивне переживання подій і емоційне ставлення до навколишньої дійсності [1];

2) стійке емоційне ставлення людини до явищ дійсності, що відображає значення цих явищ у зв'язку з її потребами і можливостями, вищий ступінь емоційних процесів [4];

3) психічні стани і процеси, в яких відображено емоційний бік духовного світу людини, її суб'єктивне переживання подій та емоційне ставлення до навколишнього світу [11].

Пояснення – 1) розкриття сутності норм і правил поведінки з метою регулювання подальшої діяльності [4]; 2) словесне тлумачення понять, явищ, принципів дій приладів, наочних посібників, слів, термінів тощо [11].

Правове виховання:

1) формування у людей правової свідомості, вмінь і звичок розумно діяти у правовому полі, активної позиції у правовій сфері [4];

2) виховна діяльність школи, сім'ї, правоохоронних органів, спрямована на формування правової свідомості та навичок і звичок правомірної поведінки школярів [10].

Предмет педагогіки – виховна діяльність, що здійснюється в закладах освіти людьми, уповноваженими на це суспільством [11].

Привчання – організація планомірного і регулярного виконання вихованцями певних дій з елементами примусу, обов'язковості з метою формування стійких звичок у поведінці [4].

Прийом виховання:

1) складова методу, що визначає шлях реалізації вимог певних методів виховання [4];

2) складова частина загального методу виховання, окрема дія (вплив), конкретне поліпшення [8];

3) частина, елемент методу виховання, необхідний для ефективнішого застосування методу в конкретній ситуації [11];

4) частина загального методу, окрема дія (вплив), конкретне поліпшення [9].

Прийом самовиховання – складова методу, необхідна для його ефективного застосування у конкретній ситуації [7].

Приклад – метод виховання, який передбачає організацію взірця для наслідування з метою оптимізації процесу соціального успадкування [4].

Принципи виховання (лат. *principium* – основа, начало):

1) вихідні положення, які є фундаментом змісту, форм, методів, засобів і прийомів виховного процесу [4];

2) керівні положення, що відображають загальні закономірності процесу виховання і визначають вимоги до змісту організації та методів виховного процесу [11];

3) це основоположні ідеї, які втілюють у собі взаємозалежність його мети, завдань, закономірностей та потреб суспільства щодо рівня сформованості необхідних якостей майбутньої еліти України [6].

Принцип паралельної дії – одночасний вплив на вихованця щонайменше трьох сил: вихователя, активу і всього колективу [8].

Принципи виховання – основні вимоги, вихідні положення, якими керується вихователь у побудові виховного процесу: визначенні його цілі, змісту, організаційних форм, методів, засобів тощо [8].

Природне виховання – педагогічна теорія, яка вбачає мету виховання лише в тому, щоб слідувати за природним розвитком дитини. Поняття “природне виховання” запровадив у широкий педагогічний вжиток Ж.-Ж. Руссо. Великого значення надавали цій теорії Я. А. Коменський, Й. Г. Песталоцці, Ф. А. Дістервег. ідея П. в. розроблялася в Україні починаючи з XVII ст. (С. Полоцький, Єпіфаній Славинецький, Г. Сковорода та ін.). Питання П. в. розвивали К. Д. Ушинський і Т. Г. Лубенець. У другій половині XIX – на початку XX ст. ідея П. в. перетворюється на теорію вільного виховання і педоцентризму [3].

Природовідповідності принцип – педагогічний принцип, згідно з яким вихователь у своїй діяльності повинен керуватися факторами природного розвитку дитини. Зародки цієї ідеї зустрічаються ще у творах античних мислителів – Демокріта, Платона, Арістотеля. Всебічне обґрунтування П. п. дістав у працях Я. А. Коменського, Ж.-Ж. Руссо, Й. Г. Песталоцці, Ф. А. Дістервега та інших, хоча вони тлумачили його по-різному [3].

Процес виховання:

1) динамічна взаємодія (співробітництво, партнерство) вихователя та вихованців, спрямована на засвоєння вихованцем у різних видах діяльності цінностей культури, здійснення його самореалізації, самоствердження; особистісний розвиток [8];

2) система виховних заходів, спрямованих на формування всебічно і гармонійно розвиненої особистості [11].

Психолого-педагогічна діагностика (гр. *diagnostikos* – здатний розпізнавати) – галузь психології і педагогіки, яка розробляє методи виявлення індивідуальних особливостей і перспектив розвитку та виховання особистості [4].

Референтна група – група, з якою людина вважає себе пов'язаною найтісніше і авторитет якої вважає для себе обов'язковим [1].

Розвиток:

1) специфічний процес змін, результатом якого є виникнення якісно нового, поступальний процес сходження від нижчого до вищого, від простого до складного, накопичення кількісних змін і перехід їх в якісні. Види розвитку людини: біологічний (фізичний), психічний, соціальний [4];

2) процес суттєвих змін у властивостях і якостях особистості [6];

3) процес формування особистості як соціальної якості індивіда в результаті його соціалізації і виховання [3].

Розум – вища форма теоретичного осягання дійсності, свідоме оперування поняттями, синтез знань на найвищому рівні теорій та ідей, висунення принципово нових ідей, вихід за межі відомого, забезпечення прогресу наукового пізнання [1].

Розумове виховання:

1) виховання, спрямоване на опанування системою знань про наукові засади розвитку природи і суспільства; розвиток потенційних інтелектуальних сил особистості; формування культури розумової праці [4];

2) цілеспрямована діяльність педагогів з розвитку розумових сил і мислення учнів, прищеплення їм культури розумової праці [11];

3) це цілеспрямована діяльність педагогів, батьків, громадськості, самого учня щодо розвитку розумових сил і мислення, прищеплення їм культури розумової праці [5].

Рушійна сила виховного процесу – результат протиріч між соціально-психічними і фізіологічними потребами та наявним рівнем вихованості особистості [4].

Рушійна сила розвитку – результат протиріч між біологічними, фізичними і психічними потребами та наявним рівнем фізичного, психічного і соціального розвитку особистості [4].

Самоактуалізація – прагнення людини до більш повного вияву і розвитку своїх особистісних можливостей [1].

Самовиховання:

1) це систематична, послідовна робота особистості з вироблення та вдосконалення своїх позитивних і усунення негативних якостей [1];

2) систематизована і цілеспрямована діяльність особистості, що спрямована на формування і удосконалення її позитивних якостей та подолання негативних [4];

3) свідома діяльність людини, спрямована на вироблення у себе позитивних рис і подолання негативних [11];

4) це вищий етап виховного процесу, процес цілеспрямованої роботи над розвитком і самовдосконаленням людини від підліткового віку до зрілості. Самовиховання в інтелектуальній, духовній сфері – це самоосвіта. Самовиховання в морально-психологічній сфері полягає в самоконтролі за своїми недоліками і вадами характеру. Самовиховання у фізично-спортивній або в гігієнічній сфері полягає в тренуваннях, проведенні оздоровчих процедур, стеженні за своїм здоров'ям і зовнішністю, виконанні лікарських порад [5].

Самоконтроль – свідоме самостійне регулювання особистістю своєї поведінки, її мотивів і спонукань на основі виявлення відхилення у думках, почуттях, вчинках, діях від вимог загальноприйнятих [1].

Самооцінка – це оцінка особистості самої себе, своїх можливостей, якостей і місця серед інших людей [1].

Самопереконавання – процес доведення собі необхідності формування певних рис чи якостей особистості, обов'язкових для досягнення власного вдосконалення або мети діяльності [7].

Саморегуляція (від лат. *regulare* – *приводити в порядок, налагоджувати*) – цілеспрямоване функціонування живих систем різних рівнів організації і складності, що характеризується специфічною активністю, спрямованою на співвіднесення поведінки особистості з вимогами ситуації, очікуваннями інших людей, на актуалізацію психологічних резервів відповідно до особливостей ситуації спілкування, міжособистісної взаємодії [1].

Свідомість – властива людині функція головного мозку, яка полягає у відображенні об'єктивних властивостей предметів і явищ навколишнього світу, процесів, що у ньому відбуваються, своїх дій, у попередньому мисленому накресленні їх і передбаченні наслідків, у регулюванні взаємовідносин людини з природою і соціальною дійсністю [1].

Середовище – комплекс зовнішніх явищ, які стихійно діють на людину і значною мірою впливають на її розвиток [11].

Совість – категорія етики, що характеризує здатність (сумління) людини здійснювати контроль за власною діяльністю, давати об'єктивну оцінку своїм діям [4].

Соціалізація (лат. *socialis* – *громадський*):

1) процес і результат засвоєння і творчого відтворення індивідом соціального досвіду, який здійснюється у діяльності і спілкуванні [8];

2) перетворення людської істоти на суспільний індивід, утвердження її як особистості, залучення до суспільного життя як активної, дієвої сили [11].

Соціальне середовище – суспільний устрій, система виробничих відносин, матеріальні умови життя, характер протікання виробничих і соціальних процесів та ін., тобто суспільство з усіма властивими йому матеріальними й ідеальними компонентами, які безпосередньо чи опосередковано впливають на формування особистості [8].

Соціумність – соціальний (зовнішній) план розвитку особистості [8].

Спадковість:

1) сукупність певних задатків, яка отримується від обох батьків при зачатті і здатна передаватися від покоління до покоління; у своєрідному генетичному коді (генотипі) зберігається і передається вся інформація про властивості організму [8];

2) здатність біологічних організмів передавати своєму потомству певні задатки [4];

3) відновлення в нащадків біологічної схожості з батьками [11].

Спілкування – багатоплановий процес встановлення та розвитку контактів між людьми; включає сприйняття та розуміння іншої людини, обмін інформацією, вироблення певної єдиної стратегії взаємодії [8].

Сприймання:

1) це відображення цілісних предметів і явищ при безпосередній дії подразників на органи чуття [1];

2) відображення предметів і явищ навколишнього світу, що діють у даний момент на органи чуття людини [11].

Спрямованість особистості – сукупність стійких мотивів, які орієнтують поведінку і діяльність особистості і не залежить від конкретних умов (світогляд, переконання, інтереси, ідеали тощо) [1].

Стадійність розвитку колективу – вираження внутрішньої діалектики його становлення, в основу якої покладено рівень взаємовідносин між вихователем і вихованцями, між членами колективу [4].

Статеве виховання:

1) формування у підлітка уявлення про соціальну суть людини: якими повинні бути чоловік і жінка, з виконанням яких суспільних, трудових, сімейних, моральних обов'язків це пов'язано [8];

2) процес оволодіння підростаючим поколінням моральним, культурним у сфері взаємин статей, формування у них потреб керуватися нормами моральності у відносинах осіб протилежної статі [4];

3) складова загального процесу виховної роботи школи і сім'ї, що забезпечує правильний статевий розвиток дітей і молоді [11];

4) це також складова загального процесу виховної роботи школи і сім'ї, що забезпечує правильний статевий розвиток дітей і молоді [5].

Стиль спілкування – це усталена система способів і прийомів, які використовує вчитель у комунікативній взаємодії [10, с. 231].

Структура виховного процесу – логічно взаємопов'язані компоненти, які забезпечують процес формування особистості: оволодіння правилами і нормами поведінки, формування почуттів та переконань, вироблення вмінь і звичок у поведінці, практична діяльність у соціальному середовищі [4].

Ступінь вихованості – послідовний перехід школяра від невихованості до вихованості; в теорії виховання розрізняють чотири ступені вихованості, серед яких два ступені для учнів, вихованість яких задовольняє педагога, а два – для тих, у кого позитивний ступінь вихованості ще не досягнутий [8].

Суб'єктний досвід – досвід життєдіяльності, набутий дитиною до школи в конкретних умовах родини, навколишнього середовища [8].

Суб'єкт – суб'єктні відносини у навчанні і вихованні – організація взаємодії, партнерства, співпраці учасників навчально-виховного процесу для досягнення певної мети; урахування міжособистісних взаємин в управлінні навчально-виховним процесом [8].

Суспільне (соціальне) виховання – виховання, яке спрямоване на забезпечення гармонії суспільних і особистих інтересів, балансу між¹ відповідальністю суспільства перед особистістю і особистості перед суспільством шляхом безпосередніх людських відносин, а також за допомогою спеціально створених для цієї мети суспільних інститутів (благодійних фондів, організацій, товариств, асоціацій тощо) [8].

Талант (гр. *talanton* – *видатні здібності*) – сукупність здібностей, що дають змогу отримати результати інтелектуальної діяльності, які вирізняються новизною, високою досконалістю і суспільною значимістю [4].

Творчість – діяльність людини, спрямована на створення нових матеріальних і духовних цінностей; передбачає наявність певних особистісних і процесуальних характеристик: здібностей, мотивів, умінь, уяви, інтуїції тощо [8].

Технологія виховання – певна послідовність процедур для досягнення тих чи інших цілей [8].

Трудове виховання:

1) формування у людини любові до праці як природної потреби; забезпечення соціально-психологічних умов для розвитку і підтримання фізичного та психічного напруження особистості з метою утримання членів суспільства на достатньому рівні працездатності; формування умінь і навичок у певних видах продуктивної праці; виховувати повагу до людей праці та бережливе ставлення до продуктів праці [4];

2) процес залучення школярів до різноманітних педагогічно організованих видів суспільно корисної праці з метою передавання їм певного виробничого досвіду, розвитку в них творчого практичного мислення, працьовитості й свідомості людини праці [11].

Уміння – використання суб'єктом наявних знань і навичок для вибору і здійснення прийомів дій відповідно до поставленої мети [1].

Умовляння – один зі способів переконання, спрямований на попередження навмисних дій вихованця з метою їх гальмування, враховуючи індивідуальні особливості його соціально-психічного розвитку [4].

Управління процесом виховання – діяльність педагогів, що забезпечує планомірний і цілеспрямований виховний вплив на вихованців [11].

Усебічний розвиток особистості – процес оволодіння засобами матеріальної і духовної культури, створеної людством [9].

Успадкування біологічне – процес отримання наступними поколіннями від біологічних батьків через генно-хромосомну структуру певних задатків [4].

Фактори виховання – (лат. *factor* – той, що робить) – ті об'єктивні й суб'єктивні чинники, які певним чином впливають на визначення змісту, напрямків, засобів, методів, форм виховання [4].

Фізична культура – частина культури суспільства, що містить систему фізичного виховання та сукупність спеціальних наукових знань і матеріальних засобів, необхідних для розвитку фізичних здібностей людини, зміцнення її здоров'я [4].

Фізичне виховання:

1) виховання, що передбачає створення оптимальних умов для забезпечення достатнього фізичного розвитку особистості, збереження її здоров'я, оволодіння знаннями про особливості організму людини, фізіологічні процеси, що протікають у ньому, набуття санітарно-гігієнічних умінь та навичок з догляду за власним тілом, підтримання і розвиток його потенціальних можливостей [4];

2) система соціально-педагогічних заходів, спрямованих на зміцнення здоров'я, загартування організму, гармонійний розвиток форм, функцій і фізичних можливостей людини, формування життєво важливих рухових навичок та вмінь [11];

3) це багатогранний процес організації пізнавальної фізкультурно-оздоровчої діяльності учнів, спрямований на зміцнення потреби в заняттях фізкультурою і спортом, розвиток фізичних сил і здоров'я, вироблення санітарно-гігієнічних навичок і звичок здорового способу життя [5].

Форма організації виховання:

1) зовнішня сторона упорядкованої взаємопов'язаної діяльності вихователя і вихованців, спрямованої на розв'язання завдань виховання (бесіда, зустріч, вечір, свято, конкурс тощо) [8];

2) варіанти організації конкретного виховного процесу; композиційна побудова виховного заходу [9].

Формування (лат. *formo* – утворюю):

1) становлення людини як особистості, яке відбувається в результаті розвитку та виховання і має певні ознаки завершеності [4];

2) результат розвитку особистості, включаючи її становлення, набуття сукупності якостей і властивостей [6].

Формування особистості – процес соціалізації людини, який включає розвиток (як саморух), виховання (як управління процесом особистісного розвитку шляхом створення сприятливих умов), вплив усіх без винятку факторів: соціальних, економічних, ідеологічних та ін.) [8].

Цілісність особистості – гармонія самості (життя у собі) і соціумності (життя у суспільстві) [8].

Ціннісні орієнтації – вибіркова, відносно стійка система спрямованості інтересів і потреб особистості, націлена на певний аспект соціальних цінностей [1].

Цінності – матеріальні і духовні предмети, природні утворення й продукти людської діяльності; в основі ціннісного ставлення людини до світу лежить

значущість; виміри цінностей здійснюються на основі певних абсолютних критеріїв: істина, добро, краса, а також свобода, мир, гуманність, гідність, справедливість та ін. [8].

Честь – категорія етики, що характеризує особистість з позиції готовності відстояти, підтримати гідність, репутацію свою особисту чи колективу, членом якого вона є [4].

Я – концепція:

1) відносно стійка більшою або меншою мірою усвідомлена властивість, що переживається як неповторна система уявлень індивіда про себе, на основі якої він будує свої взаємодії з іншими людьми і відноситься до себе [1];

2) відносно стійка, в більшій чи меншій мірі усвідомлена система уявлень індивіда про самого себе, яка переживається ним як неповторна; на основі цієї системи уявлень він будує свою взаємодію з іншими людьми і ставиться до себе [8].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Главацька О. Л. Основи самовиховання особистості: навч.-метод. посіб. Тернопіль, 2008. 206 с.
2. Гладуш В. А., Лисенко Г. І. Педагогіка вищої школи: теорія, практика, історія. Навч. посіб. Дніпропетровськ, 2014. 416 с.
3. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 375 с.
4. Кузьмінський А. І., Омеляненко В. Л. Педагогіка: підручник. Київ: Знання, 2007. 447 с.
5. Максимюк С. П. Педагогіка: навч. посіб. Київ: Кондор, 2005. 667 с.
6. Марушкевич А. А. Педагогіка вищої школи: Теорія виховання: навч. посіб. Київ, 2005. 107 с.
7. Мешко Г. Вступ до педагогічної професії. Вид. 2-ге. Київ: Академвидав, 2012. 200 с.
8. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка: навч. посіб. 5-те вид., доп. і перероб. Київ, 2007. 656 с.
9. Ортинський В. Л. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 472 с.
10. Рацул А. Б., Довга Т. Я., Рацул А. В. Педагогіка: інформативний виклад: навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: КТН, 2015. 320 с.
11. Фіцула М. М. Педагогіка: навч. посіб. 3-тє вид., стереотип. Київ: Академвидав, 2009. 560 с.
12. Ягупов В. В. Педагогіка: навч. посібник для педвузів. Київ: Либідь, 2002. 560 с.

РОЗДІЛ 5

СЛОВНИК ТЕРМІНІВ ДО ДИСЦИПЛІНИ «ПЕДАГОГІЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ»

Авторитет – це громадське визнання особистості, оцінка колективом відповідності суб'єктивних якостей людини об'єктивним потребам діяльності [5, с. 42].

Авторитарна культура характеризується наявністю норм прямого регулювання і жорсткого контролю [3, с. 135].

Адаптація як налагоджена функція корпоративної культури забезпечує два найважливіших параметра виживання організації на ринку. Це, по-перше, стабільність виживання організації в умовах, що змінюються (наявність «внутрішнього запасу плавучості»), а по-друге, гнучкість, здатність до оперативного реагування на зміни [10, с. 20].

Адаптація працівника – процес його пристосування до змісту і умов трудової діяльності та безпосередньої соціальної середовищі, вдосконалення ділових та особистих якостей працівника. Адаптація працівника може бути професійною, психофізіологічною, соціально-психологічною [3, с. 135].

Адаптивна (підприємницька) культура – фокус знаходиться в зовнішньому середовищі, велике значення має гнучкість і адаптивність корпорації до вимог ринку [3, с. 135].

Аналіз (педагогічний) – це функція управління (менеджменту), що спрямована на вивчення стану об'єкта і обґрунтованості застосування способів, засобів, впливу для досягнення цілей, на оцінку результатів педагогічного процесу і вироблення регулюючих механізмів для переведення об'єкта у новий якісний стан [4, с. 21].

Антикризове корпоративне управління – стосується господарських товариств корпоративного типу, розглядається незалежно від величини підприємств та галузевої належності, оскільки для такого управління є загальні базові чинники, які можна застосовувати в усіх випадках [3, с. 135].

Антикризове регулювання здійснюється на рівні державних органів і передбачає формування законодавчо нормативної бази, а також здійснення антикризових процедур державними органами загальної та спеціальної компетенції (наприклад, Агентством з питань запобігання банкрутству підприємств та організацій України) [3, с. 135].

Антикризове управління – це сукупність форм і методів реалізації ряду пов'язаних заходів, які мають загальну логіку, проте розробляються і здійснюються для окремих конкретних підприємств. При цьому таке управління має розроблятися на рівні окремих підприємств у рамках чинних законодавчих та нормативних документів [3, с. 135].

Апарат управління – сукупність працівників управління (керівників, спеціалістів, інших службовців) організації, які виконують функції з управління нею чи іншими організаціями [3, с. 135].

Архетипи керівників – керівники, які мають дані для виконання тієї чи іншої управлінської ролі. Розрізняють чотири основні архетипи: *лідер, адміністратор, плановик, підприємець*.

- *Лідер* уміє спілкуватися з людьми, здатний оцінити потенціал кожної людини й зацікавити її в повному його використанні.

- *Адміністратор* здатний виявити місце збою в роботі та вжити необхідних заходів для його усунення.

- *Плановик* прагне оптимізувати майбутню діяльність організації, концентруючи ресурси у вирішальних сферах діяльності організації для досягнення поставлених цілей.

- *Підприємець* намагається змінити динаміку розвитку організації, шукає нові напрямки діяльності й можливості розширення номенклатури продукції, сміливо експериментує, не боячись ризикувати, ставить нові, складніші завдання [3, с. 136].

Атестація державних службовців – оцінка рівня професійної підготовки й відповідності державних службовців посаді, яку вони обіймають, а також вирішення питання про присвоєння службовцю кваліфікаційного розряду [3, с. 136].

Асертивність – практичний метод з галузі міжособистісної комунікації [1, с. 373].

Атракція (залучення) – форма пізнання іншої людини, яка заснована на формуванні стійкого позитивного почуття до неї [1, с. 373].

Базові уявлення – рівень оргкультури, який визначає сприйняття групою навколишнього, їх думки, справи, почуття. Їх особливістю є апріорність, ультимативність, а в сукупності вони утворюють так звану «культурну парадигму організації» [3, с. 136].

Бар'єри спілкування – перешкоди, що спричиняють опір партнера впливові співрозмовника.

Соціальний бар'єр: учитель навмисно демонструє свою перевагу над учнем і свій соціальний статус;

фізичний: неправильно організований простір призводить до ізольованості вчителя від учнів;

смісловий: мовлення учителя занадто насичене незрозумілими словами, науковими термінами, які він використовує без коментарів;

естетичний: не сприйняття зовнішнього вигляду, міміки педагога;

емоційний: невідповідність настрою, негативні емоції;

психологічний: негативна установка, сформована на підставі попереднього досвіду [5, с. 55].

Безперервна освіта – безперервна система навчання, яка охоплює загальноосвітню та професійну школи, середні спеціальні й вищі навчальні заклади, перепідготовку й підвищення кваліфікації кадрів, самоосвіту. Система безперервної освіти передбачає необхідність створення можливостей для задоволення потреби людини в навчанні протягом усього її життя в поєднанні з конкретною трудовою діяльністю [3, с. 136].

Бенчмаркінг (англ. Benchmarking):

1) процес пошуку стандартного чи еталонного економічно ефективнішого підприємства-конкурента з метою порівняння з власним та переймання його найкращих методів роботи [3, с. 137];

2) безупинний систематичний пошук і впровадження найкращих практик, що приведуть організацію до досконалішої форми. Дієвий інструмент для визначення становища компанії порівняно з іншими, подібними за розмірами та/або сферою діяльності, організаціями [3, с. 137].

Булінг (bullying) – агресивна поведінка, що виражається у жорстокості, переслідуванні людини, спробах принизити й образити співробітника [2, с. 79].

Взаєморозуміння – механізм міжособистісної взаємодії, пов'язаний у першу чергу з когнітивними процесами, який забезпечує формування спільного значеннєвого поля учасниками взаємодії, об'єднання інтересів сторін, вироблення подібного бачення завдань у конкретній ситуації [1, с. 373].

Визначники ефективності – якісні або кількісні критерії оцінки вхідних ресурсів, заходів, результатів першого, другого та третього рівнів, що використовуються для відстежування прогресу в досягненні сподіваних результатів [3, с. 137].

Влада – здатність і можливість здійснювати певний вплив на діяльність, поведінку людей за допомогою різних засобів – волі, права, авторитету, насилля [5, с. 180].

Внутрішньоорганізаційні цінності – дисципліна, відповідальність, новаторство, ініціатива, творчість працівників [9, с. 10].

Вплив – це поведінка одного індивіда, яка вносить зміни у поведінку іншого [5, с. 41].

Делегування означає передачу завдань та повноважень особі, що бере на себе відповідальність за їхнє виконання [5, с. 180].

Демократизація управління – участь в управлінні організацією усіх співробітників [5, с. 180].

Демократична культура характеризується довірчими і м'якими відносинами між керівником і підлеглими [3, с. 143].

Диференціація – створення в організації таких умов для співробітників, при якій їх якості розкриваються з максимальною користю для організації [3, с. 143].

Діалогічна мова – розмова, бесіда двох чи більше учасників спілкування, що поперемінно видають власні повідомлення. Характерною ознакою діалогу є наявність в інших учасників спілкування інтересу не тільки до переданої інформації, але і до позиції того, хто говорить [1, с. 373].

Дієвість – співвідношення між результатами першого рівня (або ресурсами, необхідними для їхнього досягнення) та результатами другого рівня; міра, якою результати першого рівня впливають на результати другого та третього рівнів [3, с. 143].

Ділове спілкування – процес взаємозв'язку і взаємодії, у якому відбувається обмін діяльністю, інформацією і досвідом, що передбачає досягнення певного результату, вирішення конкретної проблеми чи реалізацію певної мети. Будь-яке спілкування партнерів, яке спрямоване на вирішення ділових питань, можна назвати «діловою комунікацією» [1, с. 373].

Дрес-код – це форма одягу та принципи її носіння при відвідуванні різних заходів, закладів, подій. Словосполучення походить від англійського dress-code, що в перекладі означає «кодекс одягу» (dress – одяг, code – правило, кодекс) [10, с. 32].

«Его» – відносно незалежні і відособлені у внутрішньому світі людини сукупності емоцій, станів і схем поведінки, що ніби дискретні і можуть виявлятися в поведінці окремо [1, с. 373].

Емпатія – такий механізм сприйняття і розуміння іншого, коли пізнання іншого відбувається через «відчуття» в іншого, «перевтілення в нього», «вживання в його світ», «співчутливу ідентифікацію» [1, с. 373].

«Ефект ореолу» (галоефект) означає вплив загального враження про іншу людину на сприйняття й оцінку часткових властивостей її особистості [1, с. 373].

Ефективність – співвідношення між вхідними ресурсами, необхідними для досягнення результатів першого рівня (фізичними та фінансовими ресурсами, витратами) та самими цими результатами; міра доступності ресурсів та адекватності їхнього застосування для реалізації тих заходів під які їх було виділено [3, с. 145].

Зараження – несвідома, мимовільна схильність індивіда до певних психологічних станів. Вона виявляється не через більш-менш усвідомлене прийняття якоїсь інформації чи зразків поведінки, а через передачу певного емоційного стану, чи, так би мовити, «психічного настрою» [1, с. 373].

Звичай – це схвалювані суспільством масові взірці дій, які рекомендується виконувати [3, с. 145].

Знак фірмовий – символ, малюнок, відмітний колір чи позначення, що ідентифікують продукт із його виробником і продавцем [3, с. 145].

Знаково-символічна система – форма, через яку здійснюється виробництво і відтворення культури організації, її постійне функціонування. Знаково-символічна система включає: міфологію, обряди і ритуали, героїв організації, організаційні табу, мова спілкування, гасла [3, с. 145].

Ідентифікація:

1) спосіб пізнання іншої людини, за якого припущення про її внутрішній стан будується на основі спроб поставити себе на місце партнера по спілкуванню [1, с. 374];

2) соціально-психологічний процес ототожнення індивідом себе з певною людиною, соціальною групою чи спільнотою, що допомагає індивіду

оволодівати різними видами соціальної діяльності, набувати певні соціальні статуси і ролі, засвоювати і перетворювати норми і цінності [3, с. 145].

Імідж:

1) (від англ. Image – образ) – візуальна привабливість особистості. Імідж – спрямоване формування враження про себе, спеціальним чином організоване і структуроване в контексті «Я», що має відсилання до більш загальної, престижної категорії людей [1, с. 374];

2) образ менеджера (фірми в цілому), що виникає при сприйнятті його (її) діяльності і оцінюється щодо пануючих в суспільстві інтересів і цінностей [3, с. 146];

3) (особистості чи організації) – враження, яке організація та її співробітники справляють на людей і яке фіксується в їх свідомості у формі певних емоційно забарвлених стереотипних уявлень (думок, суджень про них) [5, с. 180].

Імідж організації – її образ, що складається у клієнтів, партнерів, громадськості. Основу іміджу організації становлять існуючий стиль внутрішніх і зовнішніх ділових та міжособистісних відносин персоналу і офіційна атрибутика – назва, емблема, товарний знак [3, с. 146].

Інтеграція – створення ефективних ділових відносин серед підрозділів і співробітників даної організації, спрямоване на збільшення міри участі співробітників у вирішенні проблем організації та пошуку ефективних способів її роботи [3, с. 146].

Інцидент – ситуативна провокація конфліктної ситуації, що виникла в результаті збігу обставин і зумовила привід для конфлікту [1, с. 374].

Каузальна атрибуція – механізм інтерпретації вчинків і почуттів іншої людини (прагнення до з'ясування причин поведінки суб'єкта). Каузальна атрибуція — механізм соціальної перцепції в ситуаціях соціальної взаємодії у спільній діяльності [1, с. 374].

Керівник – особа, яка очолює організацію, її структурно відокремлений виробничий або функціональний підрозділ і наділена повноваженнями приймати рішення щодо розпорядження виділеними йому матеріальними, фінансовими, трудовими ресурсами [5, с. 180].

Керівництво – частина управлінської діяльності, що забезпечує формування таких відносин між співробітниками і такої поведінки, які максимальною мірою сприяли б досягненню цілей [4, с. 25].

Кінесика – різновид невербальної комунікації, яка використовує оптико-кінетичну систему знаків, що містить жести, міміку, пантоміміку [1, с. 374].

Колектив (лат. *collektivus* дібраний) – сукупність людей, об'єднаних спільною роботою, спільними інтересами [6].

Компетентність керівника – наявність у керівника спеціальної широкої загальної й спеціальної ерудиції, постійне підвищення ним своєї науково-професійної підготовки [5, с. 180].

Компроміс – угода, досягнута шляхом взаємних поступок [3, с. 147].

Комунікабельність керівника – (лат. communico – з'єдную, повідомляю) – риса особистості, яка виявляється у здатності до встановлення контактів, спілкування, товариськості [5, с. 180].

Комунікація – це процес, за допомогою якого люди передають один одному інформацію, ідеї, думки [3, с. 147].

Комунікативна компетентність – здатність встановлювати і підтримувати необхідні контакти з іншими людьми. Комунікативна компетентність – це сукупність знань, умінь і навичок, що включають: функції спілкування й особливості комунікативного процесу; види спілкування й основні його характеристики; засоби спілкування (вербальні і невербальні); репрезентативні системи і ключі доступу до них; види слухання і техніки його використання; «зворотний зв'язок» (питання і відповіді); психологічні і комунікативні типи партнерів, специфіку взаємодії з ними; форми і методи ділової взаємодії; технології і прийоми впливу на людей; методи генерування ідей і інтеграції персоналу для конструктивної комунікації; самопрезентацію і стратегії успіху [1, с. 374].

Комунікативний намір (чи комунікативна інтенція) – це бажання вступити в спілкування з іншою особою [1, с. 374].

Комунікативна поведінка педагога – така організація мовлення і відповідної йому мовленнєвої поведінки педагога, що впливає на створення емоційно-психологічної атмосфери спілкування педагогів і учнів, на характер взаємин між ними, на стиль їхньої роботи [1, с. 374].

Конкуренція – тип поведінки, що охоплює взаємодії, які так чи інакше розладнують спільну діяльність [1, с. 374].

Консенсус – узгодженість дій основних соціальних спільнот та інститутів суспільства [3, с. 147].

Контроль – діяльність керівників і представників суспільних організацій зі встановлення відповідності навчально-виховної, наукової роботи навчального закладу загальнодержавним стандартам, нормативам [4, с. 26].

Конформізм – некритичне сприйняття і наслідування пануючих думок, норм, традицій, принципів і стереотипів масової свідомості [3, с. 147].

Корпоративна культура:

1) комплекс цінностей, понять і переконань, які поділяють усі члени організації, а також поведінкових норм і артефактів, які створює організація по мірі подолання перешкод внутрішнього і зовнішнього характеру на шляху до успіху і процвітання [3, с. 147];

2) сукупність моделей поведінки, які придбані організацією в процесі адаптації до зовнішнього середовища і внутрішній інтеграції, що показали свою ефективність і поділяються більшістю членів організації [3, с. 148];

3) (англ. corporate culture) – це система цінностей та переконань, які розділяє кожен працівник фірми та передбачає його поведінку, обумовлює характер життєдіяльності організації [3, с. 148];

4) набір припущень, переконань, цінностей і норм, які поділяються всіма членами організації [10, с. 7].

Корпоративна культура викладача вищої школи – усвідомлене застосування у власній професійній діяльності сукупності корпоративних цілей вищого навчального закладу, корпоративних цінностей і норм професійної групи, які приймає і поділяє викладач, які регулюють його взаємини з представниками інших соціальних груп, що задіяні в роботі вищого навчального закладу, та прагнення сприяти розвитку позитивного іміджу вищого навчального закладу [2, с. 49].

Корпоративна ідентичність – відчуття приналежності до організації, в якій працює людина [2, с. 60].

Конфлікт:

1) виникнення важкорозв'язуваних протиріч, зіткнення протилежних інтересів на підставі суперництва, відсутності взаєморозуміння з різних питань, зв'язаних з гострими емоційними переживаннями [1, с. 374];

2) (від лат. conflictus – зіткнення) як критична психологічна ситуація припускає наявність у людини досить складного внутрішнього світу й актуалізацію цієї складності вимогами життя [8, с. 5];

3) (від лат. conflictus) – зіткнення протилежно спрямованих, несумісних між собою тенденцій (дій, цілей, інтересів, бажань тощо) у свідомості однієї людини, між людьми або групами [5, с. 68].

Кооперація позначає такі види взаємодії, що сприяють організації спільної діяльності. Тут психологічний механізм діяльності спирається на взаємодопомогу людей, на їхнє співробітництво [1, с. 375].

Координація – пошук таких засобів спілкування, що найкраще відповідають намірам і можливостям партнерів. Результатом координації є сумісність у діях, погодженість в операціях [1, с. 375].

Криза (від греч. krisis — рішення, поворотний пункт) характеризує стан, породжений проблемою, що встала перед індивідом, від якої він не може піти і яку не може вирішити в короткий час і звичним способом (смерть близької людини, важке захворювання, зміна зовнішності, різка зміна соціального статусу і т.п.) [8, с. 5].

Культура:

1) система цінностей, уявлень про життя і кодів поведінки, спільних для людей, пов'язаних певним способом життя [3, с. 147].

2) система відносин, дій і артефактів, що витримує випробування часом і формує у членів даного культурного суспільства досить унікальну загальну для них психологію [10, с. 7].

Культура менеджменту – сукупність досягнень в організації та здійсненні процесу менеджменту, налагодженні управлінської праці, використанні техніки в менеджменті, а також вимог, які висуваються до систем менеджменту і працівників, зумовлених нормами й принципами суспільної моралі, етики, естетики, права [5, с. 180].

Культура організації – характер, особливості, стиль функціонування організації, які виявляються в поведінці і реакціях особистостей та соціальних груп її працівників, в їх судженнях, відносинах, у способах вирішення проблем

організації праці і виробництва, в обладнанні і внутрішній естетиці, використуванні техніці й технології тощо [10, с. 4].

Культура підприємства – це система уявлень, символів, цінностей і зразків поведінки, що розділяються усіма його членами [10, с. 7].

Культура управління – комплексна, узагальнена характеристика управлінської праці, що відображає його якісні риси і особливості; включає сукупність знань, їх структуру, світогляд, морально-етичні норми роботи, їх відношення до праці, навички в організації роботи [4, с. 34].

Лідер – це агент змін, який може надихнути інших робити краще і більше, аніж вони коли-небудь робили [5, с. 88].

Лідерство:

1) здатність переконувати інших у необхідності наполегливо працювати задля досягнення бажаних результатів [3, с. 149];

2) стимуляція, мотивація й надихання людей; сприяння їхньому розвитку; формування в них умінь робити виклики перед людьми і допомагати їм відповідати на них; розробку бачення, яке надихає інших до його досягнення таким чином, аби організація могла працювати змістовно й скоординовано; формування впевненості в собі [8, с. 6];

3) здатність впливати на індивідуумів та групи людей, щоб спонукати їх працювати для досягнення мети [5, с. 48].

Маніпулювання суб'єктом – це приховані чи явні дії конфліктної особистості, спрямовані на суб'єкт відносин для досягнення певного результату, значимого для особистості [1, с. 375].

Менеджер – це член організації, який здійснює управлінську діяльність і вирішує управлінські завдання. Менеджер виконує три ключові ролі:

1) роль з прийняття управлінського рішення;

2) інформаційна – збір інформації володіння нею;

3) керівна роль – формує відносини в організації; мотивує на досягнення цілей; координує їхні зусилля; веде за собою (лідер); підтримує членів колективу [5, с. 34].

Менеджер освіти – це професійний керівник освіти, який здобув відповідну підготовку [5, с. 180].

Менеджмент:

1) міждисциплінарна наука, яка поєднує економічний, соціальний, політичний, організаційний, правовий, психологічний та інші підходи до управління. *Ставить за мету* сформулювати і застосувати на практиці загальні принципи управління, придатні для будь-якої організації [3, с. 149];

2) розробка систем і процедур, відповідно до яких організована робота; розробка і керування завданнями і функціями; структурування зустрічей; систематичний збір і організація інформації, яка дає підстави стверджувати були досягнуті, чи ні поставлені цілі; створення відповідних відносин між організацією й середовищем [9, с. 6];

3) буквально означає „керівництво людьми”, а в сучасній теорії і практиці соціального управління – це процес керівництва (управління) окремим працівником, соціальною групою, соціальною спільнотою, суспільством [5, с. 31].

Менеджмент в педагогіці – це управління (планування, регулювання, контроль), керівництво виробництвом, його організація [4, с. 6].

Метод менеджменту (управління) – сукупність прийомів і способів дії на об’єкт, яким управляють для досягнення цілей. Виділяють такі групи методів менеджменту:

- організаційно-адміністративні, що засновані на прийомах директивних указівок;
- економічні, зумовлені економічними стимулами;
- соціально-психологічні, педагогічні, що застосовуються з метою підвищення активності співробітників [4, с. 27].

Міжособистісна взаємодія – інструментально-технологічна сторона спілкування; взаємні дії учасників спілкування, спрямовані на співвіднесення цілей кожної зі сторін і організацію досягнення їх в процесі спілкування [1, с. 375].

Міжособистісна комунікація – взаємний обмін суб’єктивним досвідом людей, які перебувають в просторовій близькості і мають можливість бачити, чути, торкатися один одного, легко здійснювати зворотний зв’язок [1, с. 375].

Міжособистісне сприйняття – сприйняття іншої людини, відображення її зовнішніх ознак, співвіднесення їх з особистісними властивостями індивіда, якого сприймають, і здійснення на цій основі розуміння його внутрішнього світу і поведінки [1, с. 375].

Міжособистісний простір – організація всіх елементів міжособистісної взаємодії у певному порядку, що припускає: 1) вибір позиції у відношенні до іншого, побудову до позицій один одного; 2) чітке визначення просторових і часових меж ситуації взаємодії, поза якими обрана позиція стає недоречною; 3) оформлення зайнятої позиції за допомогою вербальних і невербальних засобів комунікації [1, с. 375].

Місія – сенс існування організації з позиції задоволення потреб клієнтів, реалізації конкурентних переваг, мотивації співробітників організації [2, с. 39].

Мобінг (mobbing або ganging up) – форма психологічного насилля у вигляді цькування співробітника у колективі з метою його подальшого звільнення [2, с. 79].

Мовлення – це конкретне використання мови для висловлення думок, почуттів, настроїв [5, с. 54].

Мовленнєва діяльність – спеціалізоване вживання мовлення в процесі взаємодії між людьми, окремий випадок діяльності спілкування [1, с. 375].

Мовна комунікація – інформативна і комунікативна сторона мовленнєвої діяльності [1, с. 375].

Мовне спілкування – процес встановлення і підтримки цілеспрямованого, прямого чи опосередкованого контакту між людьми за допомогою мови [1, с. 375].

Мовний акт – елементарна одиниця мовленнєвого спілкування, проголошення тим, хто говорить, вислову в безпосередній ситуації спілкування з тим, хто слухає [1, с. 375].

Мовна поведінка – використання мови людьми в передбачуваних обставинах, у різноманітні реальних життєвих ситуацій; сукупність мовленнєвих вчинків [1, с. 375].

Мораль (від латинського *moralitas* – загальноприйняті традиції, негласні правила) – прийняті в суспільстві уявлення про добре і погане, правильне і неправильне, добро і зло, а також сукупність норм поведінки, що впливають з цих уявлень [10, с. 8].

Моральні якості – це сукупність усього, що характеризує свідому особистість. Це внутрішні особистісні цінності, які мають зовнішнє вираження. Іншими словами – вираз внутрішнього «Я» через манери та поведінку. Моральні якості – це, те важливе, по якому нас оцінюють оточуючі люди [10, с. 8].

Мотив – (лат. *moveo* – штовхаю, рухаю) – стійка особистісна властивість, яка охоплює потреби, є спонукальною причиною дій і вчинків [5, с. 182].

Мотивація – це процес спонукування себе та інших до діяльності для досягнення власних цілей і цілей організації [5, с. 37].

Навіювання:

1) особливий вид впливу, а саме: цілеспрямований, неаргументований вплив однієї людини на іншу чи на групу людей. За навіювання здійснюється процес передачі інформації, заснований на її некритичному сприйнятті. Навіювання являє собою переважно емоційно-вольовий вплив [1, с. 375];

2) вплив, заснований на некритичному сприйнятті того, що навіювання є бездоведеним та неаргументованим засобом. Тому ефект досягається за рахунок особистих якостей менеджера: його визнання, авторитету, престижу тощо [5, с. 42].

Наслідкування – механізм, спосіб впливу людей один на одного в результаті відтворення індивідом рис і зразків поведінки, яка демонструється [1, с. 376].

Об'єкт конфлікту – проблемна ситуація на основі пересічних інтересів опонентів, що бажають контролювати її і керувати нею [1, с. 376].

Опоненти – це учасники конфлікту. Ними в конфліктній ситуації можуть виступати окремі особи, групи людей, організації [1, с. 376].

Організація:

1) організація як соціальна інституція (заклад, підприємство та ін), об'єднання людей, певна структура, в межах яких і може бути досягнута спільна для всіх мета;

2) організація як процес, як функція управління;

3) організація як внутрішня упорядкованість, узгодженість, взаємодія диференційованих частин цілого [5, с. 32].

Педагогічна техніка – сукупність використовуваних педагогом прийомів. Її засобами є мова і невербальні засоби спілкування [1, с. 376].

Педагогічне спілкування – професійне спілкування викладача з учнями на уроці і поза ним (у процесі навчання і виховання), що має певні педагогічні функції і спрямоване (якщо воно повноцінне й оптимальне) на створення сприятливого психологічного клімату, оптимізацію навчальної діяльності і стосунків між педагогом і учнями усередині учнівського колективу. Педагогічне спілкування – це спілкування педагога з вихованцями в педагогічних цілях [1, с. 376].

Педагогічний менеджмент – це комплекс принципів, методів, організаційних форм та технологічних прийомів управління освітнім процесом, спрямований на підвищення його ефективності. Основні функції педагогічного менеджменту:

- прийняття розумного рішення;
- організація виконання прийнятих рішень, створення належних умов для ефективної роботи освітньої установи, кожного учасника освітнього процесу, забезпечення мотивів та стимулів їх діяльності;
- контроль виконання рішень [5, с. 8].

Педагогічний такт – це міра педагогічно доцільного впливу педагога на тих, хто вчиться, уміння встановлювати продуктивний стиль спілкування [1, с. 376].

Переконання:

1) механізм впливу на особистість, що здійснюється за допомогою логічного обґрунтування інформації. Переконання являє собою переважно інтелектуальний вплив [1, с. 376];

2) ефективна передача своєї точки зору [5, с. 42].

Постурологія – наука про пози, про значення того, як ми стоїмо, сидимо чи лежимо [1, с. 376].

Предмет конфлікту – протиріччя (проблема), що протиборчі сторони намагаються вирішити [1, с. 376].

Привабливість – ступінь наближення до того типу зовнішності, що максимально схвалюється певною групою, до якої належать індивіди [1, с. 376].

Принципи менеджменту – це положення й правила, якими користуються усі менеджери, і які визначають вимоги до системи, структури й організації процесу управління [5, с. 39].

Принципи управління:

1) (менеджменту) – основні положення, дотримання яких забезпечує досягнення цілей [4, с. 13];

2) основні ідеї, закономірності та правила поведінки керівників із здійснення управлінських функцій [5, с. 39].

Загальні принципи:

- *принцип застосування* – менеджмент розробляє керівництво до дії усіх працівників;

- *принцип системності* – менеджмент охоплює усю систему з урахуванням зовнішніх та внутрішніх взаємозв'язків, відкритості власної структури чи системи в цілому;
- *багатофункціональності* – охоплює різні аспекти діяльності: матеріальні (ресурси, послуги), функціональні (організація праці), смислові (досягнення кінцевої мети);
- *інтеграції* – в середині системи мають інтегруватися різні засоби відносин й погляди колег, а поза фірмою вони можуть не співпадати;
- *орієнтації на цінності* – включений у суспільний оточуючий світ з певними уявленнями про такі цінності, як: чесні послуги, вигідне співвіднесення цін та послуг.

Прикладні принципи:

- принцип оптимального поєднання централізації та децентралізації у керівництві;
- наукового обґрунтування керівництва;
- плановості;
- поєднання прав, обов'язків й відповідальності;
- власної автономії й свободи;
- ієрархічності й зворотного зв'язку;
- мотивації [5, с. 39].

Психологічний вплив – зміна психологічних характеристик особистості, групових норм, суспільної думки чи настрою за рахунок використання психологічних, соціально-психологічних закономірностей [1, с. 376].

Психологічний клімат – це сукупність внутрішніх умов, що їх створюють у процесі розвитку і життєдіяльності групи, колективу [5, с. 182].

Психотип – модель поведінкової структури особистості і її взаємодій з навколишнім середовищем [1, с. 376].

Редуційований діалог – обмін «згорнутими», короткими, ніби пунктирними, репліками [1, с. 376].

Репрезентативна система (сенсорний канал) – система, за допомогою якої суб'єктом сприймається та утилізується інформація, яка надходить із зовнішнього світу [1, с. 376].

Рейтинг (від англ. rating – оцінка, клас, розряд) – індивідуальний числовий показник у системі освіти, оцінка успіхів, досягнень, знань у конкретний момент окремої особистості у певній галузі, дисципліні, що дає змогу визначити рівень таких досягнень або якість знань щодо інших осіб [7, с. 204].

Рефлексія – механізм самопізнання у процесі спілкування, в основі якого лежить здатність людини уявляти, як вона сприймається партнером по спілкуванню [1, с. 377].

Ритуали – звичні, повторювані дії, що не несуть значеннєвого навантаження. Вони можуть носити неформальний характер (вітання, прощання, подяка) чи бути офіційними (дипломатичний етикет) [1, с. 377].

Рішення – це результат аналізу, прогнозування, оптимізації, економічного обґрунтування і вибору з безлічі варіантів досягнення конкретної мети [4, с. 49].

Самоменеджмент (самоуправління) – це цілеспрямоване й послідовне оволодіння навичками самоуправління, самоорганізації, саморегуляції, самовиховання з метою неперервного саморозвитку й самореалізації у професійній діяльності. Основою ефективного само менеджменту вважається здатність управляти собою та повною мірою використовувати свій час, енергію, вміння [7, с. 229].

Самопрезентація – короткочасний, специфічно мотивований і організований процес пред'явлення інформації про себе у вербальній і невербальній поведінці [1, с. 377].

Соціально-психологічний клімат (СПК) – це соціально-психологічний стан колективу, характер ціннісних орієнтацій, міжособистісних відносин, взаємних очікувань у ньому [5, с. 182].

Соціальний ритуал – історично сформована форма неінстинктивного, передбачуваного, соціально санкціонованого, упорядкованого символічного поведіння, у якому спосіб і порядок виконання дій строго канонізовані і не піддаються раціональному поясненню в термінах засобів і цілей [1, с. 377].

Спілкування – специфічна міжособистісна взаємодія людей як членів суспільства, представників певних соціальних груп, що здійснюється на основі відображення соціальної дійсності. Спілкування — процес взаємодії і взаємин суб'єктів (особистостей, соціальних груп), у якому відбувається взаємообмін діяльністю, інформацією, емоціями, навичками, уміннями, а також вольовий контакт [1, с. 377].

Спілкування керівника – процес передачі й одержання інформації, за рахунок чого відбувається вплив на вчинки і стан членів колективу [1, с. 377].

Статусна роль – поведінка, запропонована людині її соціальним (віковим, статевим, посадовим і ін.) положенням чи статусом [1, с. 377].

Стереотип – деякий стійкий образ будь-якого явища чи людини, який використовують, як певне «скорочення», у взаємодії з цим явищем [1, с. 377].

Стиль керівництва – сукупність принципів, норм, методів і прийомів впливу на підлеглих з метою ефективного здійснення управлінської діяльності та досягнення поставлених цілей [5, с. 183].

Стилі керівництва:

- **директивний** (авторитарний, автократичний) – керівник воліє впливати на людей за допомогою наказів;

- **ліберальний** – керівник недостатньо вимогливий, непослідовний у діях, схильний відступати від раніше прийнятих рішень, очікує вказівок зверху, небажає брати на себе відповідальність за рішення й їх наслідки;

- **демократичний** – керівник налаштований до делегування повноважень, надає підлеглим можливість брати участь в реалізації фірмових ідей, заради справи йде на ризик, твердо переконаний, що у вміло організованому процесі обговорення завжди можуть бути знайдені оптимальні рішення [9, с. 41].

Стиль педагогічного спілкування – усталена система способів та прийомів, які використовує вчитель у взаємодії. Вона залежить від особистісних якостей педагога і параметрів ситуації спілкування [1, с. 377].

Стратегія мовленнєвого спілкування – процес побудови комунікації, спрямований на досягнення довгострокових результатів. Стратегія містить планування мовленнєвої взаємодії в залежності від конкретних умов спілкування й особистостей комунікаторів, а також реалізацію цього плану, тобто лінію бесіди [1, с. 377].

Стратегічне управління – це таке управління, яке спирається на людський потенціал як основу організації, орієнтує діяльність на запити, здійснює гнучке регулювання й своєчасні зміни в організації, що відповідають виклику з боку оточення й дозволяють досягати конкурентних переваг, що у сукупності дозволяє організації виживати й досягати своєї мети у довгостроковій перспективі [5, с. 183].

Стрес:

1) (від англ. stress – напруга) – неспецифічна реакція організму на ситуацію, що вимагає більшої або меншої функціональної перебудови організму, що відповідає адаптації [8, с. 5];

2) стан психічного та фізіологічного напруження, яке виникає у людини під впливом сильних травмуючих подразників [5, с. 77]. *Види стресу:*

– *фізіологічний* – викликаний надмірним фізіологічним навантаженням;

– *психологічний* – обумовлений складними відносинами з оточуючими;

– *інформаційний* – надмірність чи недостатність життєво необхідної інформації стає причиною стресу;

– *управлінський* – виникає у випадку великої відповідальності за наслідки рішень, які приймаються, особливо в умовах обмежень часу;

– *емоційний* – виникає в екстримальних ситуаціях [5, с. 77].

Суб'єкт конфлікту – конфліктна особистість чи проблеми, здатні спровокувати конфлікт [1, с. 377].

Сценарії – стандартні послідовності дій у тих чи інших звичних ситуаціях [1, с. 377].

Тактика мовленнєвого спілкування – сукупність прийомів ведення бесіди і лінії поведінки на певному етапі в рамках окремої розмови. Вона включає конкретні прийоми залучення уваги, встановлення і підтримки контакту з партнером і впливу на нього, переконання адресата, приведення його у певний емоційний стан і т. ін. [1, с. 377].

Тактика спілкування – реалізація в конкретній ситуації комунікативної стратегії на основі опанування технік спілкування і знання правил спілкування [1, с. 378].

Темпоритм – швидкість у цілому і тривалість звучання окремих слів, складів, а також пауз у сполученні з ритмічною організованістю, розміреністю мовлення [1, с. 378].

Техніка спілкування – сукупність конкретних комунікативних умінь, що дозволяють використовувати різноманітні, придатні для конкретної ситуації взаємодії прийоми і методи спілкування [1, с. 378].

Трансактний аналіз – наукова теорія, що дозволяє проаналізувати вплив позицій, які займають ті, що спілкуються, на ефективність процесу спілкування. У трансактному аналізі передбачається, що усі взаємодії в спілкуванні складаються з використання і динаміки міжособистісних позицій [1, с. 378].

Трансакція – одиниця взаємодії партнерів по спілкуванню, що супроводжує визначення позицій кожного [1, с. 378].

Узгодження – механізм взаємодії, що стосується спілкування з погляду мотивацій та потреб. Його результатом є відносна згода з метою, змістом, намірами, що задає основний тон міжособистісним відносинам, визначає їхнє емоційне забарвлення [1, с. 378].

Управління:

1) здатність забезпечувати виконання певної роботи і досягати результатів з допомогою інших людей [3, с. 151];

2) процес управління – це організація дій, спрямованих на досягнення мети. Частина управління, яка характеризується впливом суб'єкта управління на людей, багатьма авторами визначається як *керівництво*, або менеджмент [5, с. 31].

Управління як процес – це безперервний ланцюг управлінських рішень [4, с. 10].

Управління як діяльність – це виконання певних функцій. *До них відносяться:*

- створення систем управління;
- стабілізація керованої системи;
- оптимальне функціонування систем управління;
- розвиток системи, що управляє та системи, якою управляють [4, с. 10].

Управлінські здібності менеджера основні:

1. Планувати та організовувати діяльність установи, колективу.
2. Приймати правильні нестандартні управлінські рішення.
3. Управляти колективом на рівні сучасних вимог.
4. Ефективно спілкуватися, контактувати з людьми.
5. Мотивувати працівників до результативної діяльності, відзначати та оцінювати кожне досягнення підлеглих.
6. Знаходити оптимальні рішення в конфліктних ситуаціях.
7. Бути гранично об'єктивним незалежно від своїх симпатій.
8. Добирати, обирати та навчати працівників.
9. Вміти підкорятися, дотримуватися субординації.
10. Проводити ділові переговори та виступати перед аудиторією [5, с. 11].

Управлінська діяльність – сукупність скоординованих дій та заходів, спрямованих на досягнення певної мети в межах організації [5, с. 34].

Управлінське завдання – це відношення між тим, що вимагається зробити для реалізації будь-якої управлінської функції у відповідний час і місці, й умовами (можливостями), що мають для цього [4, с. 20].

Управлінське рішення – це вибір альтернативи, що здійснюється керівником у межах його посадових повноважень і компетенції і спрямовано на досягнення цілей навчального закладу [4, с. 51].

Фасилітація – спосіб здійснення навчання, за якого викладач займає позицію помічника та допомагає студенту самостійно знаходити відповіді на запитання та/чи набувати нові навички. Фасилітація передбачає надання можливості студентам взяти на себе контроль та відповідальність за власні зусилля та досягнення; передбачає не просто допомогу студенту досягти його цілей, а й створення необхідного емоційного фону діяльності. Важливою особливістю фасилітації є підтримка процесу, а не змісту діяльності, відносно якого той, хто підтримує, займає нейтральну позицію [11].

Фасцинація – функція невербальних засобів спілкування, яка збільшує семантично значиму інформацію, але не за допомогою додаткових мовних включень, а завдяки «білімовленнєвим» прийомам [1, с. 378].

Фрустрація (від лат. frustratio – обман, марне чекання, розлад) визначається як стан, викликаний двома моментами. Наявністю сильної мотивації досягти мети (задовольнити потребу) і перешкоди, що заважає цьому досягненню. Перешкодами на шляху до досягнення мети можуть виявитися причини різного характеру: фізичного (позбавлення волі), біологічного (хвороба, старіння), психологічного (страх, інтелектуальна недостатність), соціально-культурного (норми, правила, заборони). З погляду порушень у сфері поведінки фрустрація може виявлятися на двох рівнях: як втрата вольового контролю (дезорганізація поведінки), або ж як зниження ступеня обумовленості свідомості адекватною мотивацією (утрата терпіння і надії) [8, с. 5].

Функції менеджменту:

1) конкретний вид управлінської діяльності з впливу на об'єкт, яким управляють та здійснюється спеціальними прийомами і способами, реалізуються через вирішення управлінських завдань [4, с. 19];

2) конкретний вид управлінської діяльності, який здійснюється спеціальними прийомами й засобами, а також відповідна організація роботи та контроль діяльності. Основними функціями менеджменту визначено такі: планування, організація, мотивація, контроль [5, с. 36].

Функції управління – це особливі види діяльності, які виражають направлення або стадії здійснення цілеспрямованого впливу на зв'язки та відносини людей у процесі життєдіяльності суспільства та керівництва ним [5, с. 184].

Цикл менеджменту включає в себе планування, визначення умов, організацію, мотивацію, стимулювання, керівництво [5, с. 9].

Якість управління – комплекс характеристик, що відображають потребу та можливість високої соціальноекономічної ефективності управління [3, с. 151].

Якості особистості керівника – найстійкіші характеристики, що мають вирішальний вплив на управлінську діяльність [5, с. 184].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бутенко Н. Ю. Комунікативні процеси у навчанні: підручник. Київ: КНЕУ, 2004. 383 с.
2. Гнезділова К. М. Корпоративна культура викладача вищої школи : навч.-метод. посібник. Черкаси : ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2013. 124 с.
3. Євтухова Т. І. та ін. Корпоративна культура: навчально-методичний посібник / Т. І. Євтухова, Ю. В. Легенько, О. В. Родіонов, О. В. Родіонов, О. М. Руденко. Київ: ДП «Укртехінформ», 2013. 185 с.
4. Коваленко О. Е. та ін. Менеджмент освіти: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів інженерно-педагогічних спеціальностей / О. Е. Коваленко, Н. О. Брюханова, В. В. Кулешова, І. С. Посохова, Т. В. Калініченко. Харків: ВПП «Контраст», 2008. 68 с.
5. Королук С. В. Освітній менеджмент. Навчально-методичний посібник для слухачів дистанційної форми підвищення кваліфікації / Упор. С. В. Королук. Полтава: ПОІППО, 2007. 183 с.
6. Мельник Л. П. Психологія управління: Курс лекцій. 2-ге вид., стереотип. Київ: МАУП, 2002. 176 с.
7. Рацул А. Б., Довга Т. Я., Рацул А. В. Педагогіка: інформативний виклад: навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: КТН, 2015. 320 с.
8. Сухенко Я. В. Подолання кризових ситуацій в освітньому середовищі : Методичні рекомендації / Укладачі Я. В. Сухенко, Н. О. Лук'яненко. Полтава : ПОІППО, 2007. 16 с.
9. Шоутен Т., Даниленко Л. І., Зайченко О. І. Менеджмент керівників закладів дошкільної і початкової освіти / За заг. ред. Л. Даниленко. Всеукраїнський фонд «Крок за кроком». Київ: СПД ФО Парашин К.С., 2009. 112 с.
10. Юрченко В. В., Мельник Ю. В., Богданова Н. В. Корпоративна культура організації: Навчально-методичний посібник. Київ, 2014. 44 с.
11. Dignen B. Facilitation : Bringing out the best. *Business Spotlight*. 2008. № 1. Р. 50-56.

Довідкове видання

**СЛОВНИК
ПЕДАГОГІЧНИХ ТА ПСИХОЛОГІЧНИХ ТЕРМІНІВ**

ДО ДИСЦИПЛІН: «ПЕДАГОГІКА», «ПЕДАГОГІКА НОВАТОРСТВА»,
«ПЕДАГОГІКА ТА ПСИХОЛОГІЯ ВИЩОЇ ШКОЛИ»,
«МЕТОДИКА ВИХОВНОЇ РОБОТИ ТА ОСНОВИ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ»,
«ПЕДАГОГІЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ»

для здобувачів вищої освіти денної та заочної форм здобуття освіти
педагогічних спеціальностей

Укладачі: Н. А. Несторук, к.пед.н., доцент кафедри психології та педагогіки ГПМ ДВНЗ ДДПУ
Л. В. Кокоріна к.пед.н., доцент кафедри психології та педагогіки ГПМ ДВНЗ ДДПУ

Відповідальний за випуск: Мельник В. В., завідувач кафедри психології та педагогіки ГПМ ДВНЗ ДДПУ

Підписано до друку 17.04.2019 р.
Формат 60х84 1/16. Умов. друк. арк. 8,25
Наклад 100 прим. На замовлення ГПМ ДВНЗ ДДПУ. Зам. № 1413.

Видавництво Б. І. Маторіна

84116, м. Слов'янськ, вул. Г. Батюка, 19
Тел.: +38 06262 3-20-99; +38 050 518 88 99. E-mail: matorinb@ukr.net

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 3141, видане Державним комітетом телебачення та радіомовлення України 24.03.2008 р.
